

ვასუბტი ბატონიშვილი

საქართველოს

გეოგრაფია

1 წიგნი

სამცხე

ვასუბტის საზოგადო „მესაველი“-თურთ.

გამოცემა

მოსე ჯანაშვილისა

თბილისი. 1892 წ.

სტამბა მაქსიმე შარაძისა.

ს ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ი .

ა) წინსიტიველობის მკვირად	—	I—Y
ბ) შესავალი ვახუშტისა	—	ა—ბს
გ) აღწერა სმცხისა	— —	1—45
დ) დამატება	— — —	წ—108
ე) სასწავლები	— —	108—141

ვახუშტი ბატონიშვილი
ალწერა საქართველოდსა

I წიგნი

საეცხე

ვახუშტის საზოგადო „შესავალი“-თურთ.

35624

გამოცემა
მოსე ჯანაშვილისა

ტფილისი. 1892 წ.
სტამბა მაქსიმე შარაძისა.

Дозволено ценз. Тифлисъ, 11 Марта 1892 г.

Типографія М. Шарадзе Тифлисъ, Ник. ул. № 21.

ვახუშტი, მეფე ვახტანგ მეექვსის ძე, დაიბადა 1696 წლის უახლოეს ჟამს. 1717 წ. შეირთო გიორგი აბაშიძის ქალი, მარიამი. გარდაიცვალა 1772 წელს 76 წლისა და დასაფლავებულ იქმნა დონსკის მონასტერში (მოსკოვს).

მთელი თვისი ცხოვრება ვახუშტომ შესწირა კვლევა-ძიებას, მეცნიერებას და, განსაკუთრებით-კი, საქართველოს გეოგრაფია-ისტორიის საფუძვლიან შესწავლას. მისი მეცადინეობის ნაყოფი არის: ა) საქართველოს ისტორია, ბ) საქართველოს გეოგრაფია, გ) ქორონიკონები, დ) პასქალიონი, ე) საქართველოს რუკანი (ქარტა) და სხ. ყველა ეს შრომა ვახუშტის დაუსრულებელია 20 ოქტომბერს 1745 წელს.

თანამედროვე ვახუშტის ანტონი I-ი მისს შრომებს ასე ამკობს:

ვახუშტის უჩუბ ღეოღრაფიის ცნობასა,
ისტორიათ თქმას, რცტელ-ბრძნად გამოცემას.

ამან დაწყებით ქართუელთა ისტორიას:

კახთ, მესთ, აფხაზთა, მეგრელთ, სკანთ, კაკასთა
აღწერა, დაჭმურა, შეეწია ქართუელთა.

ვახუშტის გეოგრაფიის შესახებ ბროსე ამბობს:
„რაღცა შეეხება „გეოგრაფიას“, ამ საგნისთვის ვა-

II

ჯუშტს, როგორც მეფის შვილს, ხელში უნდა ჰქონიყო სასახლის დავთრები გეოგრაფიულის მასალებითა. უამისოდ იგი ვერ გადმოგვცემდა ქართლ-კახეთის სოფლების და დასახლებულ ადგილების აღწერას. ამ დავთრებიდამ ვახუშტს გამოუკრებია ცნობანი შესახებ საქართველოს უშესანიშნავეს ადგილებისა. ვახუშტის გეოგრაფია დიდი ღირსებისაა. მის შესადგენად საჭირო იყო ისეთივე წყაროები, როგორიც არის ვახტანგ VI „დასტულამალი“. ამ გეოგრაფიას იგეთივე მნიშვნელობა აქვს საქართველოსთვის, ვითარცა ჰომეროსის მიერ შედგენილ ტოპოგრაფიულ შენიშვნებს საბერძნეთისათვის. ამას გარდა, ვახუშტის შრომას თუ შევუთანასწორებთ ტფილისის სამხედრო შტაბის, დიდის მოღვაწეობით ნაშრომ, ქარტას, მაშინ ცხადად აღმოჩნდება ვახუშტის უეჭველი სინამდვილე“.

რომ მართლა, ბროსეს თქმისა არ იყოს, ვახუშტს თვისი გეოგრაფიის შედგენის დროს ხელთ ჰქონია სხვა-და-სხვა წყარონი, ამას გვიმტკიცებს თვით ვახუშტისავე „შესავალი“: „ვამცნებთ მკითხველსა, რათა გონიერად ისმინოს მან თქმული ჩვენი, რამეთუ, ვინადგან დავსახენით ქარტა ანუ რუკანი საქართველოსა ანუ ივერიისანი, რომელსა საზვიადუნ მცირედ და აწა ჯერჯანად და ჩვენ სრულად წინადავდევით“. მაშასადამე, მცირედ და არა ჯეროვნად დახატული რუკა, ვახუშტს გაუსწორებია და განუვრცია-

თვით „დასტულამალი“ ვახუშტის მამის ვახტანგისა გვაძლევს იმის უეჭველ საბუთს, რომ საქართველოში ქვეყნის გეოგრაფიული და ტოპოგრაფიული აღწერა სცოდნიათ. აი ამის მაგალითებიც:

„დასტულამალი სადედოფლო ჰირკელ მეფის გიორგისაგან (მეფობდა 1703 წ.) განწესებული და „შემდგომად მეფის ვახტანგისაგან განახლებით დამტკიცებული“ (დასტულ. გვ. 100). ცოტა ქვემოთ: „შემდგომად სადედოფლო და აწ მეფის გიორგისაგან (1703 წ.) დამტკიცებული“ (გვ. 128).

აი თვით წესი აღწერისა: „როდესაც ქართლი აღწერილა და ან აღიწერების, ამ წესით უნდა აღიწერებოდეს: ყაიყულს, სომხითს, ტაშირს, ყაიყულის თრიალეთის ღ საბარათაშვილოს ასაწერად წავა საბარათაშვილოს სარდარი და ერთი მდივანი. აღწერს და დავთარს დაიჭერს.—ზემო ქართლის კეობას აქეთ, ნეძვი და კორტანეთი და ტაშის კარიც დავთარში ჩავარდების. და იმას აქათაც საამილახვრომდი, ამილახორის მამულსაც ზემო, —ქართლის სარდარი წავა და ერთი მდივანი წავა. მდივანი აღსწერს ღ დავთარს დაიჭერს; დედოფლის მდივანი სწერდეს.—საციციანოს მკარეს, სადგერს აქეთ, ბატონის დროშისა არის. ვისაც ბატონი უბრძანებს, წავა და მდივანი წარჰყვება. მდივანი აღსწერს, და დავთარს დაიჭერს მეფის მდივანი.—მუხნარს და ორისავ ერისთვის (ქსნისა და არაგვის) მამულს, რომელიც კულავ დავთარში ჩავარ-

დნილა, იმაზედ მუხნარის ბატონი და ერთი მდივანი წავლენ. მდივანი აღსწერს და დავთარს დაიჭერს“ (დასტ. გვ. 13).

საქართველოს გეოგრაფია შედგენილი მქონდა 1884 წელსვე, მაგრამ, ჩვენზედ დამოუკიდებელ მიზეზების გამო, იგი ვერ დაიბეჭდა. ხოლო, რადგან ვახუშტის გეოგრაფია შემკულია დიდის ღირსებით და ეს გეოგრაფოსი დაწვრილებითაც აღწერს ყოველს კუთხეს და ადგილს საქართველოსას, ამიტომ საჭიროდ ვცანით მისი შრომის დაბეჭდვა.

თუმცა ვახუშტის გეოგრაფია უკვე დაბეჭდილია ბროსეს მიერ 1842 წელს, მაგრამ ეს გამოცემა ფრად ძვირია და, სიძვირის გარდა, იშვიათად თუ სადმეა იპოვება გასასყიდად, ბროსეს გამოცემა დიდი ზომისაა და ამიტომ მოგზაურისთვის მისი თანტარება საძნელოა.

მიზეზისა ამის გამო, სასარგებლო და ყოვლად საინტერესო ცნობანი ვახუშტის გეოგრაფიისანი ვერავრცელდებიან საქართველოში.

ვახუშტის გეოგრაფიას შეადგენს: შესავალი, გეოგრაფია სამცხისა, ქაზეთისა, კახეთისა, იმერეთისა და ოსეთ-კავკასიელთა.

მიხედვისამებრ ვახუშტის წეს-რიგისა, პირველ წიგნად დაიბეჭდა შესავალი და გეოგრაფია სამცხისა. მეორე წიგნად დაბეჭდავთ გეოგრაფიას ქართლისას, მესამედ—კახეთისას, მეოთხედ-იმერეთისას და

ოსეთ-კავკასიელთას. მეხუთე წიგნად გამოვა ვრცელი ჩვენი წინასიტყვაობა, რომელშიაც წარმოვადგენთ განმარტებას სხვა-და-სხვა საეჭვო და ვახუშტის მიერ განუმარტველ საკითხავთა და სიტყვათა (ეტნოგრაფიულ-გეოგრაფიულთა და სხ.) და აგრეთვე დამატებითი ცნობებს შესახებ სხვა-და-სხვა ადგილთა, შენობათა, წესთა და სხ.

ადვილ ხმარებისათვის ჩვენი გამოცემა მცირე ზომისა დავიჭირეთ. ეს გამოცემა იბეჭდება ბროსესაგან დასტამბულ „გეოგრაფიიდან“, რომელიც გადმობეჭდილია თვით ვახუშტის ხელთ-ნაწერ დედნიდან უცვლელად.

ჩემი თხოვნა შეგნებულ და განათლებულ ქართველთადმი ის არის, რომ თუ სამშობლო ქვეყნის აღწერაში შემჩნეულ იქმნა რაიმე ნაკლი, ე. ი. თუ ვახუშტს ან არ აღუწერია რომელიმე შესანიშნავი სოფელი, ან შენობა, ან არხი, ან წყარო, ან არ უჩვენებია მკვიდრთა ვინაობა, მათი ხელობა და სხ. და სხ.,—ვიმეორებთ, თუ ესეთი ნაკლი აღმოჩნდა, ნუ დაიზარებენ, აღნიშნონ ყოველივე ზედმიწევნით და წარმოგვიგზავნონ (ამ ადრესით: ტფილისს, მოსე ჯანაშვილს). ყველა ეს მასალა, შეწონილ-შედარებული იმ ცნობასთან, რომელიც ჩვენ შეგვიკრებია, შევა ჩვენს წინასიტყვაობაში დამატებად ვახუშტის გეოგრაფიისა.

მ. გ. ჯანაშვილი.

7 იანვარს

1892 წელს

ქ. ტფილისი.

შესავალი

ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი.

ღმერთმან, სიბრძნითა თვისითა მოწყალებისათა, გამოუთქმელითა, დაბადა კაცი. და ვითარითა მოწყალებითა! რამეთუ მიწისაგან შექმნა ცხოველად, სულიერად, სიტყვერად, უკუდავად, და განაშვენა იგი სახოვნებითა და განაბრწყინვა იგი მადლითა თვისითა უბრწყინვალეს მზისა, და ვარსკუთლავთა და მნათობთა. შეუმკო ქრესიანა ყოვლითა შვენიერებითა: მრავალთა ნერგთა მყვავილოვანებითა, და სურნელთა ფშოთათა, და მდინარე-წყაროთა მომდინარეთა, და უმეტეს ზღვათა სივრცელითა და მას შინა მრავალთა ჭალაკთა მშვენთა, და ცხოველთა და თევზთა სხვა და სხვა გვართა სისავსითა, და კმელთა ზედა პირუტყვთა, და ნადირთა, და მკეცთა განთვითვებულითა, და მფრინველთა უმეტეს გვართა სიმრავლითა და კეკლუცობითა, და მშტვენარებითა სასმენელობათათა. კვალად ვარსკუთლავთა მნათობთა ბრწყინვალეებითა; განა-თუ, იმითიცა არა კმა-ჰყო, არამედ სხვა უქმნა

უმალლეს ქვეყნისა, ვითარცა დალიჭი სამეუფო და უუშვენნიერესი ყოველთავე ამათ ქმნულთა: იგი არს სამოთხე; და დაჰბადა მას შინა ადამ და, კვალად მოწყალეებითავე, გვერდისა მისისაგან უქმნა შემწედ ევა და დაადგინა სამოთხესა მას შინა უკუდავი, უზრუნველი, ნებსითი და უვნებელი; და დაუმორჩილა მას ყოველნი ქმნულნი ცასა ქვეშენი, ვითარცა მისთვის ქმნულნი სულიადი; და დაადგინა მეფედ მათ ზედა, რათა დაიცვას მცნება მისი; და შემდგომად მიიღოს უკუდავი, უკანასკნელი, უდიდესი: კვალად დიდება ღმრთისა. არამედ, მტრისა ბოროტის მაცთურისა-გან ურჩებითა ცთომისა მიზეზისათა, გამოვარდა სამოთხით და მოეძარცვა მადლი და ბრწყინვალეობა ღმრთისა, და დაშთა ლიტონი კაცი: და შეიმოსა, მადლისა და ბრწყინვალეებისა-წილ, ფურცელი ლედვისა, ესე იგი არს სიზრქე, და სიმძიმე, და გემოვნება; და შემოუხდა ნდობა ანუ წადილი. ვითარცა კაინ მოკლა ძმა თავსი აბელ, ამიერიით-გან იწოდნენ ძენი ღმრთისანი და ძენი კაცთანი, ესე იგი არს ძენი გულისთქმისანი და ნდომისანი, და ძენი სულიერისა ღმრთის ტრფიალებისანი. და ვიდრე ნოეს ღრღვნისამდე ესე ესრეთ. ხოლო შემდგომად ძეთა ნოესთა, რომელნი ვიდოდნენ კვალთა ძეთა გულის-თქმისათა და ნდომისათავე, შესძინეს დატევება დამბადებელისა ღმრთისა, თვისსა და ქმნეს ნივთიერნი ღმერთნი: კერპნი უსულონი, უტყუნი და ყრუნი, და თაყუანისცემდენ მას

ვიდრე მე სრულიად ქვეყანა, ნათესავი ადამისი და ტომნი ნოესნი; ხოლო ქართველთა ტომნი, ვითარცა გვაუწყებს მათიანე ჩვენი, იყუნენ ყოველთა ტომთა და ნათესავთა უუბოროტესნი და უუღლოესნი. *)

არამედ ვინათ-გან აღესწერეთ ტომობა და ჩამომავლობა ქართველთა ნოეს ძის იაფეთაეს თესლისაგან ვიდრე ქართლოსისა და ძმათა მისთამდე, და განყოფილებანი მათნი ზე ძეთა მათთა, — აწ ზნეთათჳს ვიწყით ძველიდგან ახლამდე — საქართველოსათა ზნეთა და ჩვეულებათა, და წესთა მათთა — პირველად განყოფილებისა და შემდგომად განყოფილებისა. რამეთუ წესნი მთავრობათა საქართველოსათა არიან დასაწყისით-განვე, ვითარცა ვიუწყებთ: რა-ჟამს მისცა ჰაოს ძმათა თჳსთა წილნი ქვეყანათა, და შემდგომად ქართლოსის ცოლმან ძეთა თჳსთა, და შემდგომად მცხეთოს, და კვალად ეგროს, ბარდოს, მოვაკან, სეროს, ლეკოს და კავკასოს, ვითარ წარჩინებულნი მათნი, მთავრად ისახელებოდნენ. რამეთუ ცხად არს ადგილითი-ადგილთა განყოფილებითა და სახელთა მათთა, რომელნი იწოდნენვე მათ მიერ, და იწოდებოდნენ იგინი ესრეთ მთავრად; არამედ მცხეთას მყოფი უწარჩინებულეს მთავრად, და მამასახლისად და მოურნედ მათ ყოველთა ისახელებოდა.

ზნეთათჳს:

*) ახლად ნაპოვნი, ტყავზედ ნაწერი, ჩვენი მათიანე ამ აშბავს უარჳყოფს. და გამოჩენილნი მეცნიერნი აღტაცებით აღნიშნავენ ჩვენთა წინაპართა წარმატებას (კულტურას).

არამედ სარწმუნოება მათი იყო ერთისა დამბადებელისა ღმრთისა თაყუანისცემა; და ფუცვიდიან ქართლოსის საფლავსა. ზნენი აქუნდათ: პირ-მტკიცობა, მტერთა ზედა ერთობა, თავის-უფლებისათჳს მკნედ ბრძოლა, მაგრად დგომა მის-თჳს; ციხე-სიმაგრეთა და ქალაქთა შენება, მაგრება ქვეყანისა, ერთისა ცოლისა ქმრობა. რამეთუ მოიყვანიან თჳს-თჳსთა თანა-სწორთა: მთავარნი მთავართა, აზნაურნი აზნაურთა და უმცირესნი უმცირესთა; და ამის მიერ არა იყო მრავალ-ცოლობა, ვითარცა ვიხილავთ ქართლოსისასა და სხვათაცა; არამედ გარნა-თუ მრავალ მთავარ იყუნენ და ოდესმე განდგიან თჳს-თჳსად, განა მარადის გარე მტერთა თჳსთა ზედა ერთობდენ და შორჩილებდენ მცხეთის მამასახლისსა, და, შეერთბამებულნი, თჳსთა ქვეყნისა-თჳს მკნედ იბრძოდიან. და იყუნენ მრავალთა წელთა წესთა ამათ ზედა. ხოლო შემდგომად დაივიწყეს ღმერთი დამბადებელი თჳსი და თაყვანის-სცემდნენ: მზესა, მთოვარესა, ვარსკჳთლავთა, და ნივთიერთა და პირ-უტყუთა; და შემოგრიათ გარეგანი წარმართნი: სპარსნი, თურქნი, ასურნი და ბერძენნი, და შემდგომად ურიანი; და იტყოდიან ესე-ოდენითა ენითა; და უმეტეს დაივიწყეს დამბადებელი თჳსი და წესნი და ჩვეულებანი, და იქმნენ ყოველთა წარმართთა უუწარმართესნი და უუსჯულოესნი: რამეთუ არღა-რა უწყოდნენ ნათესაობანი და შერეულ იყუნენ შეყოფითა, ვიდრე

წარწერადცა უცხოთა; და კვალად შესძინეს ამას ზე-
და: რამეთუ რა მოკუდის ვინმე კაცი, ანუ ბრძოლა-
სა, მეორე ივასხის და შესჳამდიან; ხოლო უკეთუ
არა თვთ შესჳამდიან, ვითარცა იტყვს: „კარსნელთა
ჰმართებს კოდმანელთა ხუთი მკუდარი ვიდრე დღემ-
დე“. კვალად სჳამდიან ყოველსა ცხოელსა სულიერსა
არა-წმინდასა. განა იყუნენ მცხეთელ მამასახლისის
მორჩილებასა ქვეშე და ერთობდენ მტერთა თვსთა
ზედა მრავალსა წელსა: ხოლო შემდგომად შემოვიდა
აღექსანდრე მაკედონელი. ამან მოსრნა შემოსრულ-
ნი წარმართნი სრულიად, თვნიერ ქართლოსიანთა და
ჰურიათა გვართა, არამედ ურჩნი თვსნი ქართლოსიან-
ნიცა, ვითარცა ფარნაოზის მამა, ბიძა და სხვანიცა,
და განსწმიდა საქართველო ესე-ვითართა უკეთურე-
ბათა-გან. რამეთუ გვაცნობებენ სარკინოზით ლტოლ-
ვილნი დიდონი, რომელნი აწამდე წესსა მას ზედა
დგანან, თვნიერ კაცის ჰამისა. ხოლო აღექსანდრემ
დაუდვა რჯული საქართველოთა ერთისა დამბადებე-
ლისა ლუთისა თაყვანისცემა და მზისა და მთოვა-
რისა და ვარსკუთლავთა ჰატივი.

არამედ შემდგომად აღექსანდრესა დაუტევა კერპ-
რჯული-იგი ერის-თავმან მისმან აზონ და ამართნა თა-
კერპნი გაც და გაიმა და ათაყვანა სულიად საქარ- თვს:
თველოსანი; და ასწავებდა ზნესა და ჩვეულებასა
თვსსა. ხოლო მოიკლა აზონ ფარნაოზის-გან და გა-
მეფდა ფარნაოზ. ამან, საშუალოსა გაც და გაიმისა,

*) იგივე მატთანე ქართველებისაგან კაცის მჰამლობას
უარჰყოფს.

ამართა სახელისა თვისისა კერპი არმაზ, — მთასა ზედა და კეცსა შინა, ქართლოსის საფლავსა ზედა, — რვალი-სა, დიდი, ცმული ოქროს ჯავშნითა, რომელსა სხდნენ თვალნი ქვათა ძვრ-ფასთა მნათობელთა და გვრგვნი თავსა მისსა ეგრეთვე მნათობელთა ქვათა. და ათაყვანა მას საქართველოსანი და დაუდვა დღესასწაული მისი, რომელი ქვემოთ ითქმის. ხოლო შემდგომად მეფეთა შესძინეს კერპნი ზადენ და აფროდიტე და სხვანი. არამედ ესე არმაზ უდიდესი იყო ყოველთა ღმერთთა. ხოლო მეფისა განწესებისა შემდგომად აქუნდათ სარწმუნოდ ღმერთნი ესენი და მტკიცედ ღვინს სარწმუნოებასა და სიყვარულსა ზედა და არა თაყვანისციან სხვათა ვისამეთა ღმერთთა (რომლისა-თვს გვაუწყებს მაიჟან სპასპეტი და მეფე მირიან, ოდეს ეზრახვს დიდებულთა თვსთა წმიდისა ნინოს შეურაცხებისა-თვს).

მეფე-
თა-
თვს: ხოლო ჩვეულებაჲ აქუნდათ ერთისა მეფისა მორჩილება და სარწმუნოდ მის მიმართ ყოფა და, ჩამომავალთა და გვართა მეფეთათა, შემდგომად მისა, გამეფებად: რამეთუ შემდგომად მამისა ძე, და არა სხვა გვარი; არცაღა-თუ გამორჩევით; არა-ვისა მოწინებდნენ, თვნიერ მათთა, ანუ წულთა-გან, ანუ ასულთა-გან, უკეთუ არა დაეტევის წული (ვითარცა იტყვს იგივე მაიჟან სპასპეტი და იხილვების მატრიანესა ჩვენსა).

ხოლო წესნი აქუნდაი: რამეთუ კერპთა მღჳ- წეს-
დელთა პატივი და რიგნი იყუნენ ცალ-კერძათ, ვი- თა-
თარცა სულღერთა; ხოლო სოფლიერნი: I, ერის- თს:
თავნი, 2, მთავარნი, 3, აზნაურნი 4, ვაჭარნი, 5,
მსახურნი, 6, მუშაკნი-გლეხნი. წესი ერის-თავთა იყო
მეფისა მიერ განწესება ქვეყანათა, და ამის მიერ
მოურნეობა, სამართალი და ლაშკარნი მის ქვეყნისა-
ნი მის ქვეშე იყუნენ, და იგინი მოჰკრეფდნენ ხარკთა
სამეფოთა. ხოლო ესე ერის-თავნი დაიდგინებოდნენ —
მთავარნი და წარჩინებულნი და ძენი, — შეცვალებით;
ხოლო წესი მთავართა იყო გვარი და შთამომავლო-
ბა, ქართლოსიანობა და პატივი მისი. ხოლო უკეთუ
მეფისა წესსა შინა იყო იგი, უმეტეს პატივ-იცემო-
და. არამედ მთავრისა ჯერ იყო, რათა აქუნდეს ჩამო-
მავლობა და გვარი-იგი, და ამის მიმართ ციხე-ქალაქი,
სიმაგრე და კეობანი, და თვნიერ ამისა არა ისახელე-
ბოდა მთავრად. ხოლო აზნაურსა აქუნდა გვარი და
ჩამომავლობა, და სიმაგრე რაიმე მათთა ანუ ბართა,
და დაბნები, და ძალ-ედვას გამოსლვა მარქაფითა,
კარვითა და მათთა გაწყობილებითა და თვნიერ ამისა
არა იწოდებოდა აზნაურად. ხოლო ვაჭართა პატივი
იყო აზნაურისა ქვემორე, და ვიეთთამე სწორი. და
შემდგომად პატივი მსახურთა მეფისათა, გლეხთა ძე-
თა, და მერმე ჩინებულთა მათთა, წესისა მიერ, პა-
ტივი მსახურთა მათთა. და შემდგომად ამათთა მუ-
შაკთა გლეხთა. რამეთუ სისხლნიცა ეგრეთ სდიოდაჲ

ჩინებისა მათისა მიერ: ზეიდამ ქვეით ნახევრად ანუ ქვეიდამ ზეით ერთი ორად.

ლაშ- ხოლო ლაშკართა წესნი აქტნდათ: მეფეთა ჰყვა
კარ- როქითა რა-ოდენ ძალ-ედვა სპანი მცველად თვსად,
თა- ვითარცა იტყვს მირიანისასა და აღმაშენებელისასა:
თვს: სამ-ოცი ათ-ასსა მარადის მცველად მისად. და დავი-
თათასა არლა-რა განიყოფოდა საჭურჭლე სპათა ზედა,
და პატივი ამათი იყო სხვა. ხოლო სხვანი სპანი იყუ-
ნენ ქვეყანათა-გან და ერის-თავთა ქვეშე დაწესებუ-
ლნი, რომელთა მოუწოდიან ჟამად.

სა- ხოლო სამარნი საჭურჭლენი აქტნდათ: ჯავშა-
ჭურ- ნი, ხაფთანი, პოდოტიენი, საბარკულნი, მუზარადნი,
ჭლე- ჩაბალახნი, კმალნი, კანჯალნი, ლახტნი, ჩუგლუნგნი,
თა- გურზნი, ოროლნი, შუბნი, ხიშტნი და მშვლდ-
თვს: ისარნი. არამედ ისარი ბოძალი დიდთა ნადირთათვს,
ქეიბური მკეცთათვს, სარჩა და ქიბურჯი წყრილთა
ნადირთათვს, — და სამუდამოთ აქტნდათ. ხოლო კა-
პარჭის ისარი, რომელ არს საყალნო, ომსა ბრძო-
ლასა შინა.

სამარ- ხოლო წესნი სამართლისა და შერისხვსათვს
თლი- აქტნდათ: სისხლი, კრმალი, შანთი, მდულარე და ფი-
სა- ცი. სისხლს უწოდებენ, ოდეს სწორმან მოკლის ვინ
თვს: ვინმე სწორი: მეფისა-გან შერისხვა იყო ანუ სიკუ-
დილი, ანუ გვემა და პატიმრობა; ხოლო მკულე-
ლისა-მის თანა-მდებ იყო, რათა დაეურვა თეთრითა
და საქონლითა პატივისა და წესისა მისისა სისხლი.

ხოლო უკეთეს უმაღლეს-მან მოკლის უმცირესი, დაუ-
ურვის სისხლი; ხოლო უმაღლესმან თუ მოკლის
უმაღლესი, დაუურვის სისხლი და განიძის მამულისა-
გან რა-ოდენსამე წელსა; ეგრეთვე დაწინდულთა ქალ-
თა წართმისა ანუ დატევებისა-თვს ჩინებისა მიერვე დაუ-
ურვის სისხლი. ხოლო სულიერთა-გან, ამის მოქმედ-
თა ზედა, სხვა იყო შერისხვანი. ხოლო კრძალი — მე-
ფეთა ლალატისა, შეწამებისა, ანუ კერპთა, ანუ, შემ-
დგომად, ეკლესიისა მკრეხველთათვს — შემწამებელს.
და შეწამებულს ალოცვიდიან 40 დღეს. შემდგომად
შესჭურვიდიან ყოვლითა საჭურველითა და შესხნიან
ცხენთა ზედა; რე მისცემდიან თვთოსა ცხენოსანსა უსა-
ჭურველოთა თვნიერ მათრახისა; რომელთა უწოდ-
ნენ მემათრახეთ; ჩაგზავნიდიან აჰპარეზსა შინა და
იწყიან ბრძოლად შემწამებელ-მან და შესწამებულ-
მან. მემათრახენი-იგინი მოახსენებდენ თვსთა ჟამთა
შინა ბრძოლასა და საჭურველისა კმარებათა; და რო-
შელი ჩამოვარდის, გამტყუნდისცა: ხოლო რისხვა მი-
სი, მოკვეთა თავისა და იავარი მამულით და სახლიდ;
არამედ შეწყალებისა-თვს აღმოკდა თვალთა. ხოლო
შანთი ქურდთა გამართლებისა-თვს: გაახურვიან სახ-
ნისი ვითარცა ნაკვერცხალი და დასდვან მაღალთა
ზედა, რათა მაღლიად შეედვას კელნი ქვეშე მასსა; და
დასდვიან შეწამებულსა ტილოჲ ანუ ქალაღდი კელ-
თა ზედა; იგი მივიდის და აღიღის სახნისი, და წარ-
დგის სამი ბიჯი და გარდაავდის; მასვე წამს შეუხვი-

ვიან კელნი სამ დღედმდე; და სამისა დღისა გაუხს-
 ნიან. და, უკეთუ დაუწვაჲ არს, განმართლდის; უკუ-
 თუ დამწუარნი, მტყვარ. მღუღარეცა ეგრეთვე მის-
 თვს: გაადუღიან წყალი ქვაბსა შინა, შთაადღიან მცო-
 რე რკინა მას შინა, მოვიდის შეწამებულნი შიშვლი-
 თა მკლავითა და აღმოიღის რკინა-იგი, და წამს შეუ-
 ხვივიან. ვითარცა შანთისასა, ეგრეთვე ამისცა მარ-
 თალი და მტყუანნი. ხოლო ფიცი მამულის ცილები-
 სა-თვს, მცირე ქურდობისა-თვს და სხვათა-თვსცა: და
 ფიციან მოწმითა რაოდენნი შეხუდის; ხოლო ქურდ-
 სა, ავაზაკსა და მძარცველსა ერთისა-წილ შვიდი მია-
 ცემინიან. და უკეთუ ვინ მესამედ ჰყო, აღმოხდინ
 თვალთა; და მცირედისა-თვს მოჰკვეთიან ფერკნი.
 კვალად, უკეთუ ვინ იხადის მახვლი ბჭესა მეფისასა
 ანუ ერის-თავსა ზედა და წარჩინებულთა, მოჰკვე-
 თიან კელნი. და სხვანიცა მრავალნი იყუნენ.

კელ-
 ის უ-
 ფალ-
 ნი:

ხოლო კელის-უფალნი იყუნენ მეფისანი ესენი
 კარსა ზედა: სპასალარი ანუ სპასპეტი, და ამისნი
 კელისანი იყუნენ ყოველთა სავაზირთა თათბირთა
 ბირველობა და ყოველთა ერის-თავთა უხუცესობა;
 ესევე შეჰკრებდა ლაშკართა და ხარკსა სამეფოსა,
 და ერის-თავთა მიერ ყოველთა საბრძანებელთა; აბრა-
 მადი ანუ სასჯათხუცესი. და ამისი კელისა იყო სამე-
 ფო შემოსავალი და განსავალი. ამან უწყოდა წესნი
 და რიგნი სახლისა მეფისა და თათბირობა სამეფოსი,
 და სახასონი მეფისანი. და ამას ქვეითნი კელის-

უფალნი ამისი დასახედნი იყუნენ, არამედ უმეტეს-
ეჯიბს ქვემორენიჲ მსახურთ-უხუცესის კელისა იყუნენ:
ძალაშკრო საჭურველისა და ირადისა მსახურნი, და
ციხე-ქალაქთა მცველნი სპანო მეფისანი; მონათ-უხუ-
ცესისა კელისა იყო: ყოველნი მეფის როქის სპანი,
თვნიერ ციხე-ქალაქთა; მანდატურთ-უხუცესის კელისა
იყო: მანდატურნი, ბოქოუჯთ-უხუცესნი, ბოქოულნი,
მანდატურნი, მებჭენი, მეკარენი, ქონდაქარნი, სარა-
ნგანი და ნადიმობისა წესი, და წინ-ძლოლა მეფისა,
მოხსენება ნადიმსა და ამხედრებულისა ამის მიერ იყო
მეფისა; მეჭურჭლეთ-უხუცესი. ამისი კელისა იყო: ყო-
ველნი საჭურჭლე და საუნჯენი მეფისა, და მას
შინა დაწესებულნი; მსაჯულთ-უხუცესი. ამისი კე-
ლისა იყუნენ ყოველნი მსაჯულნი, ბჭენი, და კვეის-
ბერნი, კვეის-თავნი, და ესევე სჯიდა საზრძანოსა მე-
ფისასა; მეჭინბეთ-უხუცესი, — შემდგომად იწოდა ამი-
ლახორი. ამისი კელისა იყო: ყოველნი მეჯინიბე, შრ-
კრიკნი, პაიკნი, ჯინიბნი, ლუნენი, ჯოგნი, რემანი
მეფისანი; ბაზიერთ-უხუცესი. ამისი კელისა იყო: სუ-
ლიად ბაზნი, ბაზიერნი, მეძალღენი, ძაღლნი, ტყე-
თა და ველთა მცველნი სანადიროთა მეფისათა; კჯა-
ბი. ამისი კელისა იყუნენ ყოველნი ტაძრეულნი მე-
ფისანი, და ნადიმსა იგივე მოუგებდა მეფისა-წილ, და
მას ეტყოდნენ დარბაზის ერნი რაი ენებათ მეფის
მოხსენებად; და თავის-წინაობასა შინა ვერ-ვინ შე-
ვიდის მეფისა, თვნიერ მისსა; კოსოს-მოძღვარი. ამისი

კელისა იყო: ყოველნი საგანგიონი, მეფისა ხარჯნი და წარსაგებელნი, წესნი და რიგნი დარბაზისა, მეფისა ტაბლისა და სანოვაგისა, ანუ სხვათა; ჩუნი-წახსი ამისი კელისა იყო: მზარეულთ-უხუცესნი, მეტაბლენი, მზარეულნი, მეპურენი, მერწყულნი, მგოსანნი, მემწყობრენი, ბუკ-ტაბლაკთა და სხვათა მცემელნი; მეღვინეთ-სუფცისი ამისი კელისა იყო: მეწდენი და მესასმისენი მეფისა, და ღვინის მენენი; მოღვინეთ-სუფცისი ამისი კელისა იყო: რაიცა მეფის თეთრი ანუ ლარნი თვსთა საკუთართა ზედა ანუ ქველის საქმისად უკმდა, და მის ქვეშე დაწესებულნი მოღვინენი; მესტუმრეთ-სუფცისი ამისი კელისა იყო: მესტუმრენი. ესენი მოაწვევდნენ დარბაზის ერთა, ესენი მოუბრუნებდნენ სტუმართა. ჯვარის-მტკრთველი. ესე მოაწვევდა კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა, და შერისხვაცა ამის მიერ იყო მეფისაგან. მდივანნი. ესენი იყვნენ წესითა უმაღლესნი და უმაღლესნი: მეფისა თანანი, პატივითა, უმაღლესნი (ვითარცა იტყვის: «მდივანსა ჩვენსა ჩოლაყაშვლს არა-რაი ეკადროს, თვნიერ დიდისა შეცოდებისათვს მეფისა: მარჯვენა ცერი მოეჭრას, ამის-გან კიდე არა-რაი»), სპასალარისა - თანისა სხვა, სალთ-ხუცესისა - თანისა სხვა, მონათ-უხუცესისა, მსახურთ-უხუცესისა, მსაჯულთ-უხუცესისა, მეპურჭლეთ უხუცესისა და ეზოს-მოძღვრისა-თანათა სხვა. ესენი ჰსწერდნენ უსტარს, იერლასა, პიტაკსა, ენდალმასა, პატრუკავსა, როარ-

ტაგსა, გუჯართა, სიგელთა, ბრძანებათა, განაჩენთა, და სხვათა. ფარქშია-ხუცესი. ამისი კელისა იყო: ფარქეშნი, ნოხნი, კარაენი, ოთახნი, მნათენი და ყოველნი საგებელნი, დალიქნი, სკამნი, საჯარძელნი, სრა-ფარდაგნი, ფარდანი და მნენი მისნი, და მერწყულნი. ხურათ-მოძღვარი. ამისი კელისა იყო: სულიად კელოსანნი და შენობა სასახლეთა და ეკლესიათა, კიდთა, ფუნდუკთა. მწერალნი იყვნენ მეფისა, რომელნი სწერდნენ შემოსავალსა და წარსაგებელსა ყოველთავე და ტაძართა და სხვათა.

ხოლო წესნი ესენი და ჩვეულებანი აქუნდათ, რომელნი ვთქვთ, და განუხეთქელობისა-თვს სამეფოსა, მცველობდნენ; და უკეთუ მიუღიან საზღვარნი თვსნი, ყოველნი მწუხარებდნენ და იჭირვოდნენ კვალად-გებასავე, და მეფეთა თვსთა მიუდრეკელად ერთგულებდნენ. განა თუ სძლიან ვინმე მძლავრთაგანმან, არა დაემორჩილნიან. არამედ კვალად იპყრიან თვსნივე წესნი და არა დაუტევნიან ღმერთნი და მეფე და ჩვეულებანი თვსნი. — ტაბლასა ზედა სქამდიან და ნადიმობდნენ. სკამთა ზედა სხდიან. ბოდიშობდიან ქუდის მოკდით, ვითარცა აწ მთის კაცნიცა. სმიდიან ღვინოსა, სქამდენ კორცთა პირუტყუთა და ნადირთათა. ნადიმობდნენ მეფისა თანა და ურთიერთთა თანა. მეფეთა გამეფებათა ზედა გარდაყრიდიან დიდნი და მცირენი სულიად ოქროსა და ვერცხლსა ტაბაკითა, ვის რა

ჩვე-
ულებ-
ისა-
თვს:

ძალ-ედვა. ცოლნი ბჳსთა თანა-სწორთა ერთი, და არ სხვათა-ებრ მრავალნი. ამის-თჳს უწყოდენ მოყსობა, ნათესაობა, ურთიერთთა მტერობა და მოყვრობა: ლხინთა ლხინობა, ჳირთა ჳირობა. არამედ ჳორწილის ჟამსაცა გარდაყრიდიან, ვითარცა მეფესა, ოქროსა და ვერცხლსა ყოველნი მოწვეულნი და მწვეველნი ვის რა ძალ-ედვა, და არა სიძე-რძლისა იყო იგინი, არამედ მეწდისა მათისა*).

მკვდარსა დაჳფლოვიდიან ყოვლითა შესამოსლითა, და საჳურველითა და სამკაულითა თჳსითა (ამის გამო არს აწ ნიშანი ეპისკოპოსთა), სტიროდიან, დასაბნელოსა სხდიან 40 დღე; აღიპარსიან თავნი თჳსნი, წვერ-უღვაშნი, წარბნი, წამწამნი, და ჩაიკდიდიან წელამდე სამოსელთა; მამრნი და მდედრნი იცემდიან ვიდრე სისხლ-დინებისადმდე; არა სჳამდიან კორცსა და ცხოელსა წლამდე, გარნა მაშინც იძულებითა დიდითა; შთაიცივიან ძაძა-ფლასნი და დაიბურნიან თავსა თხისურნი ჩაჩნი; განჳყვიან საფლავამდე ცოლნი ჳმართა და ჳმარნი ცოლთა, და სხვათა ხლოს მოყვასთაცა; ჯინსა შინა მსხდომარენი, ბნელსა, ძაძითა მოკრულითა, იმღერდიან მწუხარითა ხმითა, ტყეებისა ჟამსა, არა ჳირის-უფალნი, არამედ სხვა-

*) ეს ჩვეულება საინგილოში დღესაც დაცულია; ხოლო ოქრო-ვერცხლის მაგიერ ნეფეს გადაყრიან ხოლმე თხილსა, ტაბკითა ანუ ხონჩით. აწინდელი „შაბაში“-ც იგივე ძველი ჩვეულებაა.

ნი მუნ მყოფნი (ხოლო წესნი ესენი მოშალა 91 მეფემან გიორგიმ, რაჟამს მოვიდა მისა პატრიაქი იელუსალიმისა, მის გამო, თჳნიერ შავის ჩაცმისა, კორცის უჭმელობისა და ტყება-ტირილისა).

კვალად უწყოდნიან დღესასწაული კერპთა ღმერთთა თჳსთა: გხვიდის თჳთ მეფე და დიდებულნი და მცირებულნი ბუჟ-დაბდაბითა და ყოვლითა ძნობითა და სახიობითა; შესწირვიდიან ზროხათა, კართა, ცხოვართა და ნადირთა; თაყვანის-სცემდნენ არმაზს, შემდგომად ზადენს და შერმე სხვათა ღმერთთა. არამედ უმეტეს დიდი იყო დღესასწაული არმაზისა და შემდგომად თაყვანის-ცემისა ჰყვიან ნადიმნი დიდითა ჭამითა და ღვინის სმითა, როკვითა ფერკისათა, პურობითა, სახიობითა და ძნობითა სამ დღე, და მოიქციიან თჳს-თჳსად სახიდ*). არამედ ოდით-გან დაატევებინა ალექსანდრემ ჭამა მკჳდართა, მიერ ჟამით-გან შესწირვიდნენ კერპთა ძეთა და ასულთა თჳსთა, და იყო ესე ბოროტება მრავალსა წელსა. არამედ შემდგომად დააყენა, — დაკლვა ძეთა და ასულთა შეწირვად კერპთა, — მეფემან რევ და უბრძანა კვალად პირ-უტყვთა შეწირვად (ხოლო ჟამსა ქრისტეანობისასა ნაკერპავთამათ მთათა მალალთა და ბორცვთა ზედა ესე-ვითარივე იყო განცხრომა-როკვანი. ამის-თჳს აღაშენეს მათ ზედა ეკლესიანი და ჯვარებობდიან მუნ: ვი-

კერპთა დღესასწაულთათჳს:

*) ე. ი. სახლად.

თარცა აწ, ფერკისა სიმღერითა, გაათენიან. და ესე-
ნი ესრეთ.

შემ-
დგომ-
ად
კერპ-
თა:

ხოლო შემუსრა ძალითა ზეგარდამოთა წმიდა-
მან ნინომ არმაზ, უდიდესი ღმერთი ქართველთა,
და გაც და უაიმა, და იქმნა მეფე მირიან წმიდისა
ნინოს მიერ ქრისტეანე, და აღიარეს სულიად სა-
ქართველოსათა ძედ ლჷთისად მარიამ ქალ-წულდსა-
გან განკორციელებული უფალი ჩვენი იესო ქრისტე,
და შემუსრნა შემდგომად მირიან ყოველნი კერპნი
საბრძანებელსა თვსსა, და მათ-წილ აღმართნა ცხო-
ველს-მყოფელნი ჯვარნი ქრისტეს მეუფისა დასამყო-
ბელად მტერთა.

ეპის-
კოპოზ
მღვდელ-
თა-
თვს:

განა აქუნდათ წესნი და ჩვეულებანი ესენივე
წინ-თქმულნი. არამედ კერპთა მღვდელთა-წილ, და-
სვა მირიან მცხეთას, ზემო ეკლესიასა შინა, მთავარ-
ეთისკოპოზი, და ქალაქთა და დაბნებთა მღვდელნი
ქეშმარიტნი ქრისტეს სარწმუნოებისანი, რომელთა
აქუნდათ პატივი: ეპისკოპოზსა მეფისა თანა, ხო-
ლო მღვდელთა-მთავართა თანა.

მეფეთ
კურთ-
ხევი-
სათვს:

ესე ეპისკოპოზი აკურთხევდა მეფესა და დაა-
დგმიდა გვრგვნსა: ხოლო შემდგომად დადგინებისა
კათალიკოზისა, — კათალიკოზი. და ჟამსა ბაგრატიონ-
თასა, — ვინად-გან ლიხთ-იმერთა იყო დადგმა გვრგვნი-
სა, — ქართლისა და აფხაზთა კათალიკოზნი აკურთხე-
ვდნენ, არამედ გვრგვნსა დაადგმიდა ქუთათელი მე-
ფეთა ქუთათისის ტახტისათვს; ხოლო შემდგომად

განყოფისა, იმერეთს-კათალიკოზი იმერთა, ქართლს-კათალიკოზი ქართლისა, და კახეთს-ბოდბელი. ხოლო ვახტანგ-გორგასალ დასვა კათალიკოზი და ეპისკოპოზნი ყოველსა საქართველოსა შინა. ამათ მიეცა პატივი: კათალიკოზსა-მეფისა თანა, და ეპისკოპოზს-ერისთვისა თანა, ხოლო მღვდელთა-აზნაურთა თანა. ხოლო, შემდგომად მოსვლისა 13. წმიდათა მამათა, იქმნენ ამათ მიერ მონასტერნი და უდაბნონი, და ამათ მონასტერთა მამათა და წინა-მძღვართა მიეცათ პატივი მთავართა თანა.

კათალიკოზისა, ეპისკოპოზისა და წინამძღვრისათვის:

ხოლო ამათ მთავრობისა წინ-თქმულსა წესსა შეეძინა: რათა აქუნდეს მათ წესთა თანა სასაფლაოდ საეფისკოპოზო ანუ მონასტრის ეკლესია, კვალად საყდარი კარისა მღვდლითურთ. ეგრეთვე აზნაურსა სასაფლაოდ მონასტერი და ეკლესია სახლსა თვისა მღვდლით. ხოლო წინა-თქმულითა და ამით იწოდებოდნენ მთავარნი, და თვნიერ ამათსა არა შემდგომად კვალად შესძინეს ჭყონდიჯელი, და იყო ამისი კელისანი ქუჩრივ-ობოლნი, დავრდომილნი, უსამართლო-ქმნილნი, შეწუხებულნი და შეჭირვებულნი. ესე აუწყებდა ამათთა ყოველთავე მეფესა. ესევე იყო მწიგნობართ-უხუცესი, ყოველთა სამეფოთა მწერალთა ზეით თქმულთა. ესევე მისცემდა მეფისაგან ბრძანებასა ეკლესია-მონასტერთა და ლაშკართა მოწვევად, და მათთა სამჭირნოთა მოხსენებად მეფისა. ესევე იყო, ლაშკრობისა ჟამსა, პატიოსნისა ჯვარი-

შეძინებული წესითა მთავართათვის:

ჭყონდიელისათვის:

სა მძღვანებელი წინაშე სპათა, და ბრძოლისა ჟამსა
 უკან მსვლელი ანუ ჩახთაული, და ახალ-წელს მა-
 კვლევი მეფისა. შემდგომად შესძინეს ათაბაგობა, რა-
 მეთუ არღარა იწოდებოდა სპასალარი სპასალარად,
 არამედ ათაბაგად.

ხოლო გვარნი მეფეთანი იყვნენ: პირველი, ქა-
 რთლოსიანნი და ნებროთიანნი და აწმაგუნიანნი, და მე-
 ფობდნენ ისინი 56 წელთა; და მეფენი ოსხდენ 28;
 შემდგომად ამათა იყო გვარი ხოსროკანთა, და მე-
 ფობდნენ ესენი 454 წელთა, და მეფენი ისხდენ 17,
 და მთავარნი 3; შემდგომად ამათა ბაგრატიონნი,
 რომელნი გამეფდნენ ქორონიკონსა 575 წელთა და
 არიან აწამდე. არამედ სიტყვა იყო ივერიასა შინა,
 მეფეთა ამათ-თჳს, რამეთუ: „იცნობის ქართლოსიან-
 ნებროთიან-არშაკუნიანნი გმირობითა, ხოლო ხო-
 სროვანნი გოლიათობითა, ახოვნებითა, შემმართე-
 ბლოობითა; ხოლო ბაგრატიონნი მკნეობითა, სიბრძნე-
 ქველობითა, და ქვეყნისათჳს თავ-დადებულობითა“.

ხოლო გუარნი მთავართა-მათ ძველთანი ესენი
 არიან: ქობულის-ძე, დანაური, არქელძენელი, ბაღუში,
 რომელი იყო ლიპარიტის-ძე, მარუშის-ძე, კახაბერის-
 ძე, ბაკურის-ძე, აბულელი, მსარ-გრძელძე, თრბელა-
 ნი, ქაჩიბაძე, კარდანიის-ძე, გამრეკელი, ძაგანის-ძე, ასა-
 თის-ძე, კარიჭის-ძე, გაკელი, სამძივარი, ფარჯანიანი,
 ნერსიანი, ადარნასიანი, ჯუანშერიანი, ვაკვასიძე, ჯაყელი,
 ირუფაქის-ძე, ჩოლაყაშელი, აბაზაძე, კორინთელი, მახა-

ტელი, ხასიძე, შარვაშიძე, ქუნა-ფლაკელი, ჯაკახის-
 შვიდი, ბუჩსელი, და სხვანი მრავალნი, რომელნი
 ერისთობით იწერიან და გვარნი არა წარიწერებთან
 ცხადად საცნობელად, ვითარცა იტყვს: ყუთლოულ-
 არსალიას, და ყუბასარიას, და ქართლს: ერის-თავი
 გრიგოლი, და სურამელი რატი, და გრიგოლი; კა-
 ხეთს: ხორნაბუჯის ერის-თავი, მაჭის ერის-თავი, პან-
 კისის ერისთავი; და სამცხეს: გუზანს და არტანუჯის
 ერის-თავი, კალმახის ერის-თავი, წუნის ერის-თავი,
 ხოლო სომხითს: მანგაბერ ხადუნი, და არა გვარი მი-
 სი, ხოლო იმერეთს: ბედიელი, დადიანი და სხვანი,
 და არა გვარნი მათნი წარწერილნი: არამედ დადა-
 ნობა არა გვარი, გარნა წესი კვლობისა. არა იყო ესე
 რადიშს, არამედ კარას მკარესა ზედა დადასნობდა, ხოლო
 შემდგომად მეფოს თამარისა, იქმნა ოდიშს დადი-
 ნად; და იყვნენ ერის-თავად, ვითარცა ცოტნე-დადიანი,
 და არა გვარი მისი საჩინო არს. გარნა შემდგო-
 მნი დადიანნი ცოტნესა-გან ჩამომავლობენ, ვითარცა
 აღესწერეთ.

არამედ, კვლად ქრისტეანობის ჟამსა შესძინეს
 წესნი ესენი: რამეთუ ახალ-წელს, 1 იანვარს, უწი-
 ნარეს ცის-კრის ლოცვისა, უკვლევდა მეფესა ქკონ-
 დიდელი ჯვარსა და ხატსა, და სამკაულსა მეფესა და
 დედოფალსა და სანუკარსა შაქრისასა; ხოლო, შე-
 მდგომად წირვისა სულიად ერის-თავნი, კელის-უფა-
 ლნი და დარბაზის ერნი თჳს-თჳსთა ბარებულთა, ე-

ახალ-
 წლისა
 თჳს:

ი. ა. ბაზიერთ-ხუცესი—შავარდენ-ქორსა და თავსა
ველურის ეშვასა მოოქროვილსა; მეჯინიბეთ-ხუცე-
სი—ცხენსა აღკაზმულსა ოქრო-მოოქვლითა, და სხვა-
ნი ოფიკალნი თვს-თვსთა შესატყვისთა, ხოლო ერის-
თავნი—ცხენთა არა კეთილთა; და კვალად ესენიცა
და სხვანი სულიად ისარსა, და შეაჩვენონ კრულვით
ორ-გულსა მეფისასა, მეტყველნი: «მრავალ-ჟამიერ ყო-
ღმერთ-მან მეფობა თქვენი მრავალს წელს, და ისა-
რი ესე გულსა შინა განერთხას მეფობისა თქვენისა
ორგულსა». და შემდგომად სულიად სპათა მოლო-
ცვსა შექმნიან პურობა დიდი, განცხრობითა და სა-
ხიობითა. ხოლო ცხენთა-მათ ერის-თავთა მორთმე-
ულთა განიყვანის ბაზიერთ-ხუცესი—სადა იყო სანა-
ღირო მეფისა შემოღობილი ახლოსა მეფის სამყო-
ფისა, — და დაკოცის ცხენნი-იგი, მწუხრსა-მას, შემო-
ღობილსა მას შინა: და მას ლამეს ალივისს შემო-
ღობილი-იგი მელითა, ტურითა, მგლითა. და დილა-
სა მცველ-მან მის-მან ჩამოხურის კარნი და დაამ-
წყვდივის მას შინა. ხოლო მეორეს დღესა შეჯდის
მეფე წარჩინებულთა თვსითა და მივიდის აღრიან მუნ.
მაშინ გამოუშვიან მკეცნი იგინი და უწყიან ისრითა
სროლა და სიკუდილი მათი. ესრეთ იკუთლევდიან და
შემოვიდნიან მხიარულნი სანადიმოდ.

აღდ-
გომი-
სათ ვს:

ხოლო აღდგომის წესი იყო: ადრე ნათლები-
სად წირვა და შემდგომად წირვისა მცირედითა სა-
ნოვაგითა კორცთათა ალიქსნიდიან პირთა მეფე და

დიდებულნი: შემდგომად გამოვიდის მეფე და ყოველნი წარჩინებულნი და მკირებულნი ასპარეზსა ზედა და დასვიან სამეფო თასი ოქროსა ანუ ვერცხლისა ყაბახსა ზედა, და უწყიან სრულა მას თასსა ისარნი მოყმეთა და ქაბუკთა, და რომელი ჩამოაგდის ისრითა, მას მისციან თასი-იგი. შემდგომად ამისა შეჰქმნიან ბურთობა, და რომელ-მან მკარე-მან აჯობის, იყო მკარე-თალარნი სამეფონი, და მისციან მათ თვითთა თვითო (ეგრეთვე ქორწილისა და გამომჩვენებისა დღესა შინა ყვიან ესე ასპარეზსა ზედა). მერმე შემოვიდის მეფისა თანა და შექმნიან ნადიმნი და პურობანი დიდნი, მგოსან-სახიობითა. არამედ კათალიკოზნოდა ეპისკოპოზნი, ვიდრემდის იყუნენ მუნ, არა იყო მწყობრთა ძალთა ცემანი, არამედ გალობანი; ხოლო შემდგომად წარსლვისა მათისა, იყო მგოსანთა, მომღერალთა და ყოველთა სახიობათა ცემანი.

ხოლო წესთა ამათთა იყო ყოველი ივერია ანუ გიორგია, ოთხ სადროშოთ განყოფილთა. რამეთუ წინა-მბრძოლნი იყუნენ თორელნი, ციხისჯვარელნი და ახალ-ციხელნი, და მიმყოლნი მათნი სულიად მესხნი და კლარჯნი, და სომხითისა, რომელნი ეპყრათ; ხოლო შემარჯვენე მიმსვლელ-მცემელნი სულიად ლიხთ-იქათი, აფხაზ-ჯიქითურთ; ხოლო მემარცხნეთ მიმსვლელ-მცემელნი სულიად შერ-კახნი; ხოლო მეფისა ადმის მპყრობელნი ქართველნი და რომელნი

დრო-
შისა-
თვს:

როჭით სპანი ეპყრეს მეფესა. გარნა თდესმე სამად მიმსვლელად ანუ სხვა-რიგ მიიყვანიან, ვითარ ამჯობინის მეფე ანუ სპასალარი.

შერე-
ულთა
წესთა-
თვს:

არამედ წესნი ესენი რომელიმე ფლობასა თათართა ყეენობისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა: დაძლოა, ნოხთა ზედა, სხდომანი, ეკკლესიასა შინა მოუკდელიოდა ქუდისა, თუ არა, ჟამად: რამეთუ საუფლოთა სიტყვათა ზედა მოიკდიდიან, თვნიერ მისსა, არა; არცაღა ბოდიშობდიან ქუდის მოკდით. და სხვანიცა უჯეროანი მრავალნი, ვითარცა იტყვს: ორ-ცოლიანობასა და სამ-ცოლიანობასა, და მეფეთა წინააღმდეგობასა, და განდგომილებასა. ხოლო შემდგომად ბრწყინვალე-მან მეფემან გიორგიმ კვალადაგო წესსავე მას ძველსა ზედა. და შემდგომთა მისთა მეფეთა,

შემდ-
გომად
განყო
ფილე-
ბისა
სამე-
ფოსა-
თვს:

ვიდრე შიხთა მეფეთა სპარსთათა გამოჩინებისამდე: ხოლო შემდგომად განყოფილებისა და განხეთქილებისა სამეფოსათა ამისა აქტნდათ თვს-თვსად წესნი ესენივე, გარნა ერის-თავთა ცვალებანი არღა-რა; განა მთავარნიცა არღა-რა იწოდებოდნენ მთავრად, არამედ თავადად. და არცაღა იყვნენ როჭით სპანი მეფისანი, არამედ სახასონი აზნაურნი, და მსახურნი გლეხნი კეობათა-გან იყვნენ მცველნი მეფისანი, და უმეტეს მოკევე-მთიულნი, ვიდრე დაიპყრობდნენ მას საერისთოდ, ხოლო იმერთა რაჭა და სულიად ლეჩხუმი, ხოლო კახთა ქისიყი. ხოლო ლაშკრობისა ჟამსა ერის-თავთა და თავადთა მინაწერნი იყვნენ

მოყვანებად. განა იყვნენ ოთხ სადროშოთვე კვა-
ლადცა, ვითარცა ჯალვასწერეთ ქართლი, იმერეთი
და კახეთი; არამედ ესე ყვეს მეფეთა, ვინათ-გან არლა-
რა იყვნენ ეგოდენნი შემოსავალნი, რათამცა დაე-
პყრათ სპანი ეგოდენნი, რათა ეპირისპირათ, ანუ
გამაგრებოდენ მტერთა თვსთა. ამის-თვს შეკვეთეს
ერის-თავთა, მთავართა და აზნაურთა, — სულიად რა-
ოდენნი სახლთა შინა არიან, — წასვლად ლაშკარსა
შინა, ხოლო გლეხთა მგზავსად შეწერილებისად;
ხოლო როსტომისამდე ესენი ესრე იყვნენ.

გარნა თუმცა სამცხეს და კახეთს შემოიერიათ, —
ამათ ურუმთა-გან და ამათ ყიზილბაშთა-გან, — წესნი
რაიმე მათნი, არამედ ქართველნი და იმერელნი ეგ-
ნენ ზნეთა მათ ზედავე. ხოლო აწინდელთა ჟამთა
აქუნდათ წესნი იგინივე, და შერეულნი ყიზილბაშთა
ესენი: რამეთუ სხდიან ნოხთა უსკამოთ, კელითა
სკამდიან; სანოვაგე ქართველთა და კახთა უმეტეს
ყიზილბაშთა რიგისა, ხოლო მესხთა, — ურუმთა, და
იმერთა — ურუმულთა-გან შერეული; და სასახლეთა
შენებანი მათივე რიგისა და არლა-რა ქართული,
თვნიერ დარბაზისა და მესხთა — ურუმთა რიგისა; და
არცაღა იყო ერის-თავთა ცვალებანი, არამედ მკვდრად-
ნი. არამედ ძველით-განვე იყო წესი ესე: რა-ჟამს
მოკუდრის ერის-თავი, ანუ მთავარნი, ანუ კელის-
უფალნი, ანუ აზნაურნი ჩინებულნი, მოართვიან მე-
ფესა მის მომკუდრისა კრძალი, ცხენი და უხუცესი

აწინ-
დელი-
სა წეს-
თათვს

ძე მისი; ხოლო მეფე კელის-უფლობისა და ერის-
 თობისა წესსა, ვისიცა ენება, ღირსებისა ებრ მიუ-
 ზოდის, და ოდესმე ძესაცა, უკეთუ ღირს იყო ანუ
 ძალ-ედვა მოურნეობა მისი; ხოლო ცხენი წარიყვა-
 ნიან სამეფოთ და კრძალს მოარტყმიდა წინაშე მე-
 ფისა მსახურთ-უხუცესი ძესა მის მომკუდრისასა; და
 დააწესიან ტაძრეულად ანუ სხვათა სამეფოთა მსახურ-
 რებათა შინა ღირსებისა ებრ. ხოლო აწინდელსა
 ჟამსა კელის-უფალნი ეგრეთვე ყუნიან, ვითარცა ზე-
 მო ითქვა, და ცხენიცა და კრძალიცა ეგრეთვე.
 არამედ ერისთობა და მთავრობა არლა-რა, და რო-
 მელნიმე სპასპეტნიცა; რამეთუ შჯლთავე მისთა, ანუ
 სახლის კაცთა მისთავე მიუზოდნიან; ეგრეთვე მთა-
 ვართაცა.

აწინ-
 დელი-
 სა კე-
 ლთ უ-
 ფალ-
 თა ზე-
 ცვლი-
 ლთა
 სახელ
 თათვს

ხოლო როსტომ კელის-უფალთს უწოდა: მსა-
 ხურთ-უხუცესსა ყოჩხი-ბაშა, მონათ-უხუცესსა ყუფარ-
 აღასი, სპასპეტსა სარდარი, მეჭურჭლეთ-უხუცესსა
 მოლარეთ-სუცესა, და მეჭურჭლეთ-ხუცესი არლა-რა,
 არც იგი წინათი მოლარეთ-ხუცესი, ჩუნჩერახსა სუფ-
 რაჩი, ჩაჩნაგირსა — სუფრაქეში, მანდატურთ-უხუცესსა —
 უშიყადასი, მანდატურსა სოჭხათიასა უფლი, ბოქოულისა
 ელიაღაჯი, მსაჯულთ-უხუცესსა — მდივან-ბეგა, ეზოს-
 მოძღვარსა — ნაზირი, მესტუმრეთ-უხუცესსა, მეჭმან-
 დარი, მწერალსა მუშრები, ხურთ-მომღვარსა სარაი-
 დარი, და ეჯიბი არლა-რა, არამედ მგზავსი მისი მეი-
 თარი; ხოლო სხვანი კელის-უფალნი იყუნიენ ეგრე-

თვე. არამედ კვალად ყიზილობათა რიგის შესძინა ვე-
 ზირი, მუსტოფი და მუნში; კვალად მეკარესა, — ყაფი-
 ჩი და ასის-თავსა — უზბაში. და კახთაცა განაწესეს
 ეგრეთ; ხოლო იმერეთს, მეფის ალექსანდრეს, გიორ-
 გის ძისამდე, იყუენენ წესნი ეგრეთვე, და შემდგომად
 მისსა არლა-რა, არამედ მთავარნი თვს-თვსით სპითა
 შეჰკრებიან, და არცალა კელის-უფალნი მეფისანი არი-
 ანლა; ხოლო სამცხეს, ვითარცა ოსმანთა რიგნი,
 ეგრეთ იმყოფიან ჩვეულებითა და წესითა.

ხოლო აწინდელთჳ მთავართჳ და წარჩინებულ-
 თა გვარნი ესენი არიან. ბაქათა-შვილი, რომელთა
 უპყრავთ გაჩანისა და გარდაბანისა სჯერდითონი, ტფი-
 ლისის სამკრით, უიღრე ლორე-თანაგრამდე, თვნიერ
 მეფისა სახასოთა და შეწირულობათა ეკლესიათათა.
 ხოლო იტყვან ესენი ჩამომავლობასჳ ქაჩიბაძისასა,
 რომელსა აცხადებს გუჯარნი და სიგელნი მათნი,
 მეფეთა-გან წყალობისანი; კვალად ყაფლანის-შვილი
 და აბაშის-შვილი სამთა-ძმთა შეილობასა. არამედ ყა-
 თლანის-შვილი იტყვს გვარობასა მათსა, განა ორბე-
 ლიანობასა; გარნა იყო ორბელიანი სხვა და ქაჩიბა-
 ძე სხვა გვარი. არამედ ოდეს განიყუენენ ძმანი, ბა-
 რათასა-გან არიან ბარათიანნი, რომლისა მიერ ეწო-
 და ადგილთა-მათ საბარათიანოდ, ხოლო აბაშისა-
 გან — აბაშის-შვილი, და ევრეთვე სხვანი, რომელნი
 არიან ბარათიანთაგანნივე; განა საგონებელ ვრს, ყა-
 თლანიანთაცა მესამეს ძმას ეწოდა ორბელი, და მის

აწი-
 ნდე-
 ლთა
 მთა-
 ვარ-
 თა-
 თვს.

მეგრ ორბელიანნი იწოდნენ, თვარე წინა-თქმულნი არა განმართლდებიან. ხოლო სომხიჲის მელიქი არა არს გვარი, არამედ სომეხსა ვისმე პატივ-სცა შაჰ-აბას, გამოჰმადიანებისა-თჳს. ზღუთაშვილი, აწ აზნაური, მაგრამ მკარგრძელნი არიან. ხოლო ზუჭაბის-შვილს, იაწალის-შვილს და სოფლადაშვილს იტყჳან არა ბარათიანობასა, არამედ მამულნი და სასაფლაონი მათნი აჩენენ მასვე ყოფასა. კვალად დოღეხჯის-შვილი აწ ჩამოსულნი მესხიდამ. ყაწაბუღალიშჯლი მოვიდა მარიამ-ჯვარის კახეთიდამ; ხოლო მცხეთის დასავალით და მტკვრის სამხრით ციციშჯლი, რომელი მოვიდა ფანასკეთიდამ; ჯავახის-შჯლი; ხოლო მთუწაკის-შჯლი არს შააკადე, და მეფისა-გან გამთავრებული; როჭიკაშჯლი არს შალვაშჯლი, მოვიდა სამცხიდამ. ხოლო შიდა-ქართლის ამილახორი, არამედ არა არს გვარი, განა წესი მეჯინიბეთ-ხუცობისა, ვითარცა უწოდებენ სპარსნი, ხოლო გვარი ზედგინიძე არს და პატივ-ცემული მეფეთა-გან მთაჭრობით, ვითარცა აჩენს გუჯარნი მათნი; აბაშიძე, ფალავანდიშჯლი და აშირ-ეჯიბი. ამათ ერთობასა შინა აქუნდათ მამულნი იმერეთს და ქართლსა შინა, ჯა შემდგომად განყოფისა სამეფოსა ერთი ძმა იქით და ერთი აქათ დაშთნენ, ვითარცა აჩენს მამულნი და სიგელნი მათნი; აწალის-შვილი, რა დაშთა ევობა მეფესა ქართლისასა, ეგრეთვე ერთი ძმა დაშთა აქა და მეორე სამცხეს; მანაბელი იტყჳს ანჩაჲისძეობას, აფხაზეთი-

დამ მოსვლას, განა ახალი არს. ხერხეული-მე იყო
 სამცხეს და იტყვს ოსობას, ურწმედ არს მოსვლა მი-
 სი შემდგომად გაყრილობისაჲ ფაკეჯენის-შჯლი იტყვს
 მკარგრძელობასა. ხოლო ვვალად მესხი ამილახორი-
 შჯლი, დიასამიძე, შადიკაშჯლი და თაქთაქი-შჯლი შე-
 მდგომად თათრობისა ჩამოვიდნენ სამცხილად. მსხეიძე
 მოვიდა იმერეთილად. ხოლო რამაზის-შჯლი და ღა-
 ჟითის-შჯლი არიან ავ-გიორგის ძმის დიმიტრისა-გან,
 რომელი არჩინა მეფე-მან, და არიან მიერთ-გან აქა.
 ხოლო იალბუხის კალთათა ქსნის ერის-თავი, და არა
 ქვენა-ფლაველისა-გან, არამედ იტყვს ბიბილურობა-
 სა. ხოლო არაგვის ერის-თავი და აღუსწერეთცა ვი-
 თარცა არიან, არამედ უფარს სიღამონობას იტყვან.
 ხოლო მუხრანის-ბატონი და გოჩაშჯლი, აწ-მთავარნი,
 არამედ გვარი მეფეთა ბაგრატიონთა არიან, ვითარცა
 აღწერილნი არიან.

გარნა ამათ მთავართა შორის, აწინდელთა ქამ-
 თა, უწარჩინებულესნი და შემძლებელნი ესენი იყუნენ
 და გაუყრელნი სახლნი აქუნდათ: პირველი, მუხრა-
 ნის-ბატონი, არაგვის ერის-თავი, ქსნის ერის-თავი,
 ამილახორი და ყაფლანი-შჯლი. შემო ციცის-შჯლი,
 ოდეს გაუყრელი იყო, და სომხითის მელიქი, ხო-
 ლო აზნაურნი მრავალნი არიან, სიგრიძისა-თვს დავი-
 დუმეთ. ვიეთნი ძველის გვარისანი, ვითარცა ჭაჭაძე,
 გოჩინთელი, მასატიელი, არღუთაშჯლი, გოგებაშჯლი, ნა-
 სიძე, დაზნელი, გააზნაურ შჯლებულნი: და ვითარცა

წარ-
 ჩინ-
 ებუ-
 ლთა-
 თვს.

რატის-შული, ქსნის ერის-თვის განაყოფი, ვით იხი-
ლვების მამულითა, ხოლო აწ დამცირებულნი, — ხო-
ლო ზედგინიძე, სააკაძე, ელიოზის-შული, ამათ-გან
გამთავრებულნი. ესრეთ რომელნიმე აღმალლებულან
და რომელნიმე დამდაბლებულან ეამხა ცვლილები-
თა, ანუ გაყრითა ძმათათა. ხოლო კახეთს: ჩხაყვი-
შული და მყას-შული იტყვან ირთუთაქიძობას; ენდრო-
ნიკას-შვილი იტყვს ანდრონიკესა-გან, რომელი მო-
ვიდა ჰირველვე, კეისართა გვარისა. ჯორჯაძე, ჭაკჭა-
ფაძე, კახნაძე, ვახსის-შვილი, რუსის-შული, ჯანდიერის-
შული, ავალის-შული და ჩეჩქუზი, ეს ორნი მოსულნი
არიან გაყრილობის შემდგომად; გურამის-შული და ტუ-
სის-შული ზედგინიძენი, რომელთა გამოაჩუნს სასა-
ფლარო მათი დღესაცა მღვმეს. და აზნაურნი უფროს
სამ-
ცნი-
სა-
თვს. მცირედ. ხოლო სამცხეს: ჯაყელი, ესე არს ათაბაგი
და ფაშა ახალ-ციხისა; შალიკაშული, თადვირთქე, დია-
სამიძე, ქობულის-ძე, გოგობაშული, შილახორაძე, ავალის-
შული, სუმბატის-შული, გოგორის-შული, თუხარელი,
დაღანიძე და სხვანი არღარა იწოდებთან გვართა,
არამედ ფაშად, ბეგად და სანჯახად. და აზნაურნიცა
იმე-
რე-
თისა-
თვს. ეგრეთვე მრავალ, განა დავიდუმეთ. ხოლო იმერეთს:
არგვეთსა შინა აბაშიძე, ფხვიძე, წერეთელი და ჩხეთ-
ძე (ამავე ჩხეიძის გვარი არს აწინდელი რაჭის ერის-
თავი და სპასპეტი რაჭისა), ღორთქიფანიძე, ნიჭარა-
ძე და ღორბუჩის-ძე, აზნაურნი და მთავრობით პა-
ტივ-ცემულნი მეფეთა-გან. ხოლო რაქას: წულუკიძე.

იაშვლი, ჯაფარიძე, ინასარიძე, ლაშხის-შვილი, ხოლო
 სვანეთს: გელაქანი, და არღა ეგ-ოდენისა ძალისა და
 უფლებისა: მქონე სვანთა ზედა. კვალად ვაკესა შინა:
 ჭილაძე და მიქელაძე, და ჩიჯავაძე. ხოლო აზნაურნი
 მრავალნი და კეთილნი ყოველითა ზნითა აზნაურთათა:
 (ვითარცა ძველად სიტყვა იყო ივერიასა შინა: „და-
 რბაისლად მესხნი, თავადი ქართლისა, აზნაურნი იმე-
 რეთისა, და ვაქარი კახეთისა“); არამედ სიგრძისა-
 თვს არღა-რა აღვსჳსწერეთ, გარნა უწარჩინებულე-
 სი და შემძლებელი იყო აწის ჟამსა შინა რაქის
 ერის-თავი და აბაშიძე; ხოლო ოდიშს დადიანი და
 თავადი თვთ თვისად მფლობელი ოდიშისა, შემდგო-
 მად გაყრილობისა. არამედ აწ არს ჩიქოვანი, რო-
 მელ-მან მოსწყვიტნა დადიანნი და მთავარნი ოდი-
 შისანი, და მცირე აზნაურობისა-გან იქმნა დადიანად,
 აღწერილებისაებრ. არამედ კვალადც არიან მთავა-
 რნი ესე: გოშაძე, ფაღავა, ჯანაი, ჩიჩუა და სხვანი
 აზნაურნიცა მრავალნი. ხოლო აფხაზეთს იგივე შა-
 რკაშიძე, მფლობელი აფხაზთა თვთ, და უმდაბლესი
 ანჩაფაძე. ხოლო გურიას გუჩიეძე, იგიცა თვთ ჰფლობს
 და იტყვს ვარდანის ძეობასა. და სხვანი მის ქვეშენი
 არიან ესენი: თადგირიძე და აძღვასორი, ჩავიდნენ სა-
 მცხიდან, შარვაშიძე მოვიდნა აფხაზეთიდან, ბეჭიძე,
 კაკრღელიძე, ბერუქიანი, ნაკაშიძე და სხვანი, ეგრეთვე
 აზნაურნიცა.

ოდი-
შისა-
თვს.

აფხა-
ზეთი-
სათ-
თვს.

გუ-
რი-
ისა-
თვს.

მეფეთა წერილისათვის. ხოლო მეფენი ამათ ყოველთა ზედა იწერებოდნენ ესრეთ: „ჩვენი ბრძანება არს, მესტუმრეო, თუ მანდატურო, ესრეთ უამბე“. და შემდგომად რაი ჯერი იყო. ხოლო სიგელსა და გუჯარსა შინა: „ჩვენ, მეფეთ-მეფე-მან, ღთის წყალობით ცხებულ-მან, თვთმპყრობელ-მან და თვთ-კელ-მწიფე-მინ, იესიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრატიონ-მან, შვდთავე საამეფოთა მპყრობელ-მან (სახელი), გიწყალობეთ.“ ხოლო აწინდელთა ჟამთა: „მენტერეო, ჩვენ მაგირად, ჩვენს დიდს იმედს დარბაზ-ბატონს (სახელი) ასრე უანბეთ;“ და მდებალთა ზედა: „ჩვენი ბრძანება არის;“ ხოლო გუჯართა და სიგელთა: „ჩვენ მეფე-მან ღთივ ცხებით გვრგვნოსან-მან, იესიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრატიონ-მან (სახელი), გიწყალობეთ.“ ესრეთვე იმერნი და კახნი. არამედ მეფე ქართლისა კვალადცა მეფეთ მეფობით სწერდა წინავეთავე ჩვეულებითა.

ეპისკოპოსთათვის. არამედ ეპისკოპოსთა სლვა ლაშკართა, ნადირობათა და ბრძოლათა შინა ამის მიერ ჩვეულება იქმნა: რა-ჟამს უწყეს მოჰმადიანთა—შემდგომად დავით 80 მეფისა—დაუცხრომელი ბრძოლა და კირთება და იხილეს ლაფლობა-უღონოება ქვეყნისა ერწასეთა ეპისკოპოსთა, მა-შინ ეტყოდინან ეპისკოპოსნი: „ნუ მოღაფლდებით, და ნუ მოუღონოვდებით ბრძოლად მათდა, და ნუ დაუტევებთ სარწმუნოებასა, რჯულსა და ჩვეულებასა თქვენსა, და ჩვენ ვიქმნე-

ბით წინა-მბრძოლნი თქვენნი.“ და ჰყოფდენცა ეგრეთ (ვითარცა მარაბდის ომსა ზედა მროველ-მან ავალიშვილ-მან, რა მოიღო ზიარება, ეტყოდენ: „უკეთესუ დღეს აღიღებ მახვილსა ბრძოლად, უბრძანე, რათა გვაზიაროს სხვა-მან; და უკეთეს არა, უმჯობეს არს შენ მიერ;“ ხოლო იგი იტყოდა: „დღეს ბრძოლა არს სარწმუნოებისა და ქრისტეს მცნებისა და არა მხოლოდ ჩემ-ზედა; ამის-თვს არა ვჰყო, უკეთეს უწინარეს თქვენსა არა დავსთხიო სისხლი ჩემი, მახვილისა მღებ-მანა). ხოლო მეორე მიზეზი: ვინათ-გან შეწერით იყო ლაშკარნი, ჰყვით ეპისკოპოზთა აზნაურნი, და მსახურნი, და შეწერილნი გლეხნი წარსლვად ბრძოლასა შინა; ამის-თვს მათთა მოურნეთ თანა-მღებ იყუნენ წარსლვად; და არს მიერ ჟამით-გან ეგრეთ აწამდე. ხოლო სხვათა, თვინიერ ამისა, აჩენს ცხორება ანუ მატიანე, ქვემოთ აღწერილი ყოველსავე ამას ქარტასა შინა. და იმყოფოდა ესენი ესრეთ აწისამდე. ხოლო წარმართი უწყის ღმერთ-მან და, ვითარცა ნებავეს, იყავნ.

აღწერა სამეფოსა საქართველოსა.

ხოლო ქვეყანა ესე იწოდების სახელითა სამითა: 1, საქართველო, 2, ივერია, 3, გიორგია; ხოლო საქართველო არს სახელი ქართლოსის გამო, რომელ-

სახელით ეწოდა.

სა წილად ხვდა ქვეყანა ესე და, სადა დაეშენა, უწო-
და სახელითა თვისითა ქართლო, და მის გამო მორ-
ჩილთა ანუ წილ-ხდომილთა მისთა უწოდა საქართვე-
ლო. განა შედგომად მისსა, რომელ ფუცვიდნენ ძე-
ნი და ძენი ძეთა მისთანი საფლავსა მისსა, ეწოდათ
საქართველო. ხოლო მუორე სახელი, ივერია, ეწო-
თავე ქართულითა მიეცა. რამეთუ «იი» არს შორის-
ურილო, რომელი არს სასიხარულო კმაზახილისა;
ხოლო „ვერიე“ მოვერიე, არამედ წყობისა-თვს
შეთხზულად, ივერია. რამეთუ ოდეს 10 მეფე-მან
ადერკიმ მოკლა არშაკ, მეფე ქართლისა, გოლიათო-
ბითა თვისითა, მაშინ აღუტევა კმა სპაბა მიმართ თვს-
თა; „იი, ვერიე“, და განხდა კმა ესე, და იტყოდიან
ყოველნი, სიმკნისა მისისა-თვს, ამის გამო იწოდა
ივერია. არამედ წოდება სასიხარულოს კმისა მოას-
წავებდა სიხარულსა დიდსა. რამეთუ პირველსა მე-
ფობასა ადერკისასა იშვა უფალი ჩვენი იესო ქრისტე,
და მოასწავებდა კმა სახარებისა ხარებასა და სიხა-
რულსა სასუფეველისასა, ხოლო „ვერიე“ მორევნა-
სა კერპთა ზედა, ძალსა ჯვარისასა და ხნასა ეშმა-
კისა-გან საქართველოსასა; კვალად გიორგიაცა მკნედ
მომჭირნეობისა მუშაკობისა ქართველთათა ეწოდა
(რამეთუ „გიორგი“ მუშაკად ითარგმნის). კვალად,
ვინათ-გან იცნეს სამება ერთ-არსება ჭეშმარიტი
ღმერთი წმიდის ნინოს მიერ, რამეთუ მამა ნინოსი
იყო ზაბილონ და ესე ზაბილონ იყო კაბადუკიელი.

ნათესავთ წმიდისა დიდის მოწამის გიორგისა; ამის-
თვს, მიერ ჟამით-გან, ნიშანნი და სასწაულნი უმ-
რავლესნი არიან მთავარ-მოწამის გიორგისანი ყო-
ველსა ივერიასა შინა. რამეთუ არა არიან პორცუ-
ნი ანუ მაღალნი გორანო, რომელსა ზედა არა იყოს
შენნი ეკლესიანი წმიდისა გიორგისანი. და ესეცა
ამის მიერ იწოდა.*) ზრამედ ევროპელნი და ბერ-
ძენნი უხმობენ ჯორჯიანსა და რუსნი გრუზსა, და
მოჰმადიანნი გურჯსა, მათითა ორფოდრაფიის გამო,
არამედ იგივე გიორგიავე არს.

ხოლო არს სოგრძე ქვეყანისაჲ ამის 80 ეჯი,**) ხო-
ლო განი სპერის ზღვსა-კენ 60 ეჯი, შუა ადგილი
32 ეჯი, ხოლო ბოლოთ-კერძი 35 ეჯი, და მდებ-
რებს კასპიისა და პონტოს ზღვას შორის. გჭრნა არს
ქვეყანა მშვენიერი და ნაყოფიერი ყოველისა, ლითი-
სა მიერ და არა კელოვნებითა კაცთათა. რამეთუ
ნაყოფიერებს ყოველნი თესლ-მარცვალნი, კაცთა
საზრდელნი ბრინჯნი, ხორბალნი, ქრთილი, შვრივა,

*) სიტყვები საქართველოჲ გიორგისა და ივერიის, ზანუშ-
ტის, გარდა, სხვებსაც აუხსნიათ და განუმარტიათ. მაგრამ არც-
ერთი ამ განმარტებათაგანი დასაჯერი არ არის. ჩვენს აზრს
ამ სიტყვების შესახებ მოვიღებთ წინასიტყვაობაში.

**) ეჯი, ფარსანგი და ალაჯი ზომით ერთნი არიან.
ხოლო ეჯი არს 6 ვერსთი რუსული. და ვერსი 500 მკარი, სა-
მი ადლი, 32 თითი. თითი ექუსი ქრთილის მარცვალი, ექუსი
ცხენის ფაფარი: შ. ვ. (ე. ო. შენიშენა ვანუშტისა.

სიმინდი, ლომი, ფეტვი, მუხუდო, ლობიო, ოსპი, ცერცვ საკადრისი, ძაძა, მაშა, უგრეხელი, კანაფი, სელი, და სხვანიცა.

აბრე-
შუმი-
სა-
თვს.
ბილ-
თა-
თვს.
სა-
ვარ-
დისა-
თვს.

კვალად ჰყოფენ აბრეშუმსა, არამედ ქუხილის-
გამო ვერა მრავალსა: რამეთუ სასტიკად მქუხარებს,
და მის გამო მოსწყდების კიანი. კვალად ბანბას სთე-
სენ, განა სხვაგნებური უმჯობეს არს; არამედ მრავალ
ნაყოფიერებს. ხოლო ხილნი წალკოტთა მრავალნი:
ნარინჯი, თურინჯი, ლიმონი, ზეთის-ხილი, ბროწეული,
ყურძენი, ატამი, ვაშლ-ატამი, ყაისი, ქერამი, ალუჩა,
ტყემალი, ნუში, უნაბი, თუთა, ხართუთა, ბუსტული,
ქლხავი მრავალ-გვარი, ლელვ, მბალი, ალუბალი,
სხალი და ვაშლი მრავალ-გვარი, კომში, ნიგოზი,
თხილი, ზღმარტლი, ფშატი, ნესვი, მელსაპეპონი,
პუმპულა, კიტრი; ხოლო ტყისანი არიან: თხილი,
ტყემალი, ზღმარტლი, ფშატი, ხურმა, წაბლი,
კრიკინა, ალუბალი, ბალამწარა, ბალოჯი,
მაჟაველი, პანტა, კუნელი, ჯახველი, მჭნავი,
მწიფელი, დათვს-სხალა, დათვს-ბაბა, დათვს-თხილა,
კოწახური, მაყვალი მრავალ-გვარი, ნიგოზი და სხვანიცა;
ხოლო მთისანი არიან: მოცხარი, კლდის-მერსენი,
ჟოლო, უელი, მოცვი და სხვანიცა მრავალნი;
სავარდეთა ყვავილნი მრავალი: ვარდნი წითელი,
ყვითელი და თეთრი, მიხაკი, სუნბული, ნარგისი,
ზამბახი, ყაყაჩონი მრავალ-გვარნი, და კვალად სხვანიცა
მრავალნი ყვავილნი სხვა-სხვა-გვარნი და ფერნი;

ხოლო ველთა: ია, კოჩივარდა, ნეგო, მიხაკი, შრო-
 შანა, და სხვა მრავალნი ვიდრე ას. ფერამდე და ას
 გვართამდე; მტილთა: ბადრიჯანი, ქინძი, კამა, ცე-
 რეცო, ტარხუნა, ნიახური, ქონდარი, ხახვ, პრასა, მტი-
 ბოლოკი, პეტრუშკა, სტაფილო, ქინძიჯორა, ოხრა- ლო-
 ხუში, მაკედონი, კომბოსთო, ლახანა, ყრდელი და ვან-
 სხვანიცა; ხოლო ტყეთა და ველთა არიან მრავალ- თკს-
 ნი-სურნელნი საზამთროთ საკმარნი ბალახნი, მხლად
 წოდებულნი, და თესლნი, ვითარცა: სატაცური, ას-
 პანახი და სხვანი, და ვითარცა კვლიაჲკი, და ტყიუ-
 რა და მისთანანი მრავალნი.

არამედ პირ-უტყენიცა მრავალნი, ვითარცა: აქლიე- პირ-
 მი, ცხენი, ჯორი, ვირი, ძროხა, კამბეჩი, ცხვარი, უტყ-
 თხა, ღორი; ხოლო ღადირნი ტყეთა და ველთა: და
 ირემი, ქურციკი, ჯიხვი, მშველი, არჩვი, თხა, ყურ- მფრი-
 დგელი, ვეფხი, დათვ, მგელი, აფთარი, ფოცხვერი; ნველ-
 ღორი, მელი, მაჩვ, მწავი, მთახვი, ძლარბი, და სხვა- თკს-
 ნიცა; კვალად მფრინველნი: ქათამი, ბატი, იხვ, ინ-
 დოური ქათამი, ტრედი, —ამათ შინ იპყრობენ; ხო-
 ლო ველთა და ტყეთა: წერო, ყარახილა, ბატი, შა-
 ვი-ბატი, იხვ, აკაური, ვარხვ, ღაღა, ლაინა. ესენი
 ზამთარ არიან, —ზოგნი ზაფხულ-შემოდგომასა თვ-
 ნიერ, არა: კოკობი, კაკაბი, დურეჯი, გნოლი, რო-
 ქო, შურთხი, მწყერი, ასკატა, ჩახრუხი, კიოტი, თხ-
 ტყის-ქათამი, გარიელი, სავათი, ტრედი მრავალ-გვა-
 რი, გვრიტი, გუგული, ოფოფი, შაშვი, ჩხართვი,

შროშანი, ტარბი, კალინბური, ბუღბუღი, ყაზა-
 ლახი, მალალური, ჩიტნი და სირნი. მრავალ-გვარი,
 შვენიერ-ჭრელნი და შომღერალნი მრავალნი; ხოლო
 კორცის მქამელნი: ყაჯირი, სვაფი, ორბი, არწივი,
 შავარდენი, გავაზი, ბარი, ქორი თეთრი და წითელი,
 მიმინო, მარჯანი, თვალ-შავი, ალალი, კირკითა, ძე-
 რა, ბაბა-ყველი, ბოლო-ბეჭედა, ქარო, ყორანი, მა-
 ხარანი, შავი-ყვავი, მალრანი, ყვავი, ბუ, ზარნაშო,
 წოტი, ჭკა, ჭილ-ყვავი, ვაპყაპი, კაქკაჭი, ჩხიკვი,
 ყოდალა, ოყარი, ლაკლაკი, ყარაულა და სხვანიცა.

შთა-
 თა-
 თქს.

ხოლო არს მთანი და ტყენი აურაცხელითა
 ყვავილითა, მწვანითა და სურნელითა აღსავსე, ტყე-
 ნი სხვა-და-სხვა ხითა შვენიერითა ქალათა და მთა-
 თა შინა; კვალად არიან მთანი დიდროვანნი. რამე-
 თუ ჩრდილოთ უძეს კავკასი, შაჟის ზღვდამ ვიდრე
 კასპიამდე, რომლისა სიმაღლე დღე ერთისა სავლ-
 და მარადის მყინვარე უმაღლესთა ზედა, რომლისა
 სიზრქე ყინულისა არის 20, 30 მკარი; და ჟამსა
 ზაფხულისასა ზანსქდების და, თუ შთაუტეო კაცი,
 მცირეს ჟამს ვერ ძალ-უცს დათმენად სიცივისა; და
 ქრსშე მისსა დის მდინარენი და არს ყინული მწვა-
 ნე და წითელი, ვითარცა კლდე, სიძველის გამო.

მდი-
 ნარე-
 თა-
 თქს.

ხოლო დიან მთისა-მის-გან მდინარენი, იმიერ და
 ამიერ, მრავალნი; შორის მთისა ამის ცხოვრებენ კაც-
 ნი. სხვა არს მთა სამხრით, რომელი იწყების შავის
 ზღვთვე და განვლის აზრუმს, ბასიანს და მოვალს

ბარდა-არაზამდე, და არა ეგრე მუინვარე და მალალი,
 არამედ თოვლნი მარადის აულებელად, განა ადგილ-
 ადგილს; და ესრეთვე მდინარენი დიან იმიერ და
 ამიერ კვალად არიან საშორის მათსა მთანი, დიდრრ-
 ვანი და მცირენი, და კლდენი საშინელნი და შვე-
 ნიერუბით მალმატებულნი, არამედ თვს-თვს ადგილს
 იწეროდენ. კვალად მდინარენი მრავალნი და წყა-
 რონი დიდ-დიდნი, ცივნი, გემოიანნი, და შემრგო-
 ნი, და მკურნალნი სენთანნი. და ტბანი დიდნი და
 მცირენი; არამედ ვიეთნი თევზითა ტკბილითა საფ-
 სენი და ვრეთნი უკმარნი.

ხოლო წყალთა შინა თევზნი არიან: მორაგუ-
 ლი, ზუთხი, ანდაკია, გოჭა, ჭანარი, ლოქო, კაპოე-
 ტი, კარჩხანი, მწერი, კალმახი, ფიხხული და წვრილ-
 ნი თევზნი მრავალნი; და სხვანიცა. ხოლო არიან
 მძრომნი მაწყინარნი; გველნი მკბენელნი, ღრიან კელ-
 ნი გესლიანნი, ჯველ-ხოკერა, ჯოჯო, ფსვენნი, ხელი-
 კი, კუ, თაგვ, და სხვანიცა.

თევზ-
თა-
თვს.
მძრო-
მთა-
თვს.

ხოლო მწერნი: კოლო, ბუზი, ბორა, კრაზანა,
 კაცთა და ჰირ-უტყვთა მაწყინარნი, და სხვანიცა
 დიდნი და მცირენი მრავალნი. არამედ ფუტკარი სარ-
 გებლიანი, რომლისა თათლი, ვიეთთა ადგილთა, ვი-
 თარცა შაქარი შეყინებული და სპეტაკი, და ცვლთა
 და თათლთა სიმრავლე არს. ხოლო არს შემკობილი
 მთითა და ბარითა. რამეთუ არა არს ადგილი, რომ-
 ლისა მთა-ბარი არა იყოს ესრეთ, რამეთუ ორს,

მწერ-
თა-
თვს.

სამს, ექვს ჟამს მთილამ ბარს და ბარილამ მთას არა მიიწეოდეს. არამედ მთათა ხორბალი, ქრთილი, შვრი- ვა, სელი და ხილნი, რომელნი დავსწერეთ, მთისანი ნაყოფიერებს, და სხვანი არა-რა, ხოლო ბართა ყო- ველნივე ზეით წერილნი.

კაც-
თა-
თვს. ხოლო კაცი ამის ქვეყანისა არიან სარწმუ- ნოებით ქრისტიანენი, რომელთა მიიღეს რომით, ჟამსა დიდისა კოსტანტინესასა და სილიბისტროსსა, წესნა და რიგნი ძველნი ბერძენთა, ბასილი კაბადუ- კიელისათა და შუდის კრებისა უპყრავთ მტკიცედ. არამედ მძლავრებით უკეთუ ვინმე მიიქცის, ოდეს იცის ჟამი, კვალად ეგების ქრისტიანედ, შემნახე. ხო- ლო ანაგებით არიან კაცი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავათ თვალ-წარბ-თმოსანნი, თეთრ- ყირმიზნი, იშვთ შავ-გრემან და მოყვითან, იშვთ თვალ-ქრელ და გრემანი, და მწითურუ ანუ თეთრ. ქალთა თმა გარდაშვებულთ და დაწნული, ხოლო კაცთა ყურთა ზედა მოკვეცილნი. წერწეტნი, უმე- ტეს ქალნი, იშვთ სქელნი, მუნენი მუშაკნი, ჭირთა მომთმენი, უცხენს ზედა და მკედრობათა შინა კად- ნიერ, მკვრცხლნი, მსწრაფლნი, რამეთუ ვიეთნი შვი უჯსათოთხმეტს ჟამს გაირბენს. სალაშკროთა შინა ახოვანნი, საჭურველთ მოყვარენი, ამაყნი, ლაღნი, სახელის მეძიებელნი ესრეთ, რამეთუ თვისთა სა- ხელთა-თვის არა რიდებენ ქვეყანასა და მეფესა თვის- სა. სტუმართა და უცხოთ მოყვარენი, მხიარულნი:

უკეთეს ორნი ანუ სამნი არიან, არა-რამე შეიჭირ-
ვიან, უხვნი არცა თვისსა და არცა სხვისასა კრძალ-
ვენ. საუნჯეთა არა მმეხველნი, გონიერნი, მსწრაფლ-
მიმხლომნი, მჩემებელნი, სწავლის მოყვარენი, — არა-
მედ არს უამი რა-ოდენიმე არლა-რა ისახელების ცოდ-
ნა თვინიერ წიგნის კითხვისა და წერისა, გალობა-
სიმღერისა, და სამკედროსა-გან კიდე, და ჰგონებენ
დიდ-მცოდინარობა. ხოლო ვიეთთამე უწყიან ძვე-
ლად ფილოსოფია, წიგნნი პლატონისა და არისტო-
ტელისა და სხვათა ფილოსოფოსთანი, და აგრეთვე
მამათა წმიდათა დოღმატნი და ღვთის-მეტყველებანი,
და ვიეთთაცა იცხან მხატვრობანი ძველისა ბერძუ-
ლებრისა ხელოვნებითა წყლითა და ზეთითა ფი-
ცართა და ტილოთა ზედჲ კვალად უწყიან ყოველ-
თავე სამამაცოთა საქურველთა კეთებანი და ყო-
ველნივე სახმარნი ხელოვნობანი, რამცა არიან და
არცა ერთი აკლსთ. გარნა არიან *) ურთიერთის მიმ-
ყოლნი, სიკეთის დამსწავლელნი და მიმგებელნი, სიბრ-
ცხვლის მღვეარნი, კეთილ-ბოროტზედ აღრე მიმღრეკ-
ნი, თაჭკედნი, დიდების-მოყვარენი, თვალ-მგებნი და
მოთაკრლენი; ხოლო რომელნი მათათა შინა სცხოვრე-
ბენ, მგზავსნი ნადირთჲ, ვანა გონიერნი. ხოლო შემო-
სილნი არიან ქართველნი და კახნი ერთბარიგათა თავს
სკლატისა-გან ანუ შალისა-გან ქუდი გრძელ-წვლი-

*) დავით რეკტორის ვარიანტი (იხილეთ ...)

ლი, ბეწვებული, აფროსანი, ტანს კაბა-ლარისა, სკლატისა *) ანუ: ჩოხისა მუხლოთ ქვემოძღვე, მას-ზედა სარტყელი; შიგნით საგულე ბანბიანი, კაბის უმოკლე, პერანგი აბრეშუმისა, ბანბისა ანუ ტილოსა-გან, უგრძე კაბისა, და კისერი სულიად მჩენი; ნიფხაფი აბრეშუმისა ანუ ბანბისა-გან ანუ ტილოსა-არამედ ცხენსა ზედა მოსიათ საწარმართული და მოგვნი, თვნიერ მისსა არა, ფერკთა ზბიჭი და წულა ტყავისა ანუ სკლატისა, ხოლო მაშის სპარსული უმცირესთა ჩუსტი და ქალმანი. კვალად ტყავ-კაბა-კაბისა-გან უმოკლე და ტყავი ზამთარს დიდი (არამედ პირველ, ერთს-მეფობასა შინა, სცმიათ სხვა-გვარ: თავს ქუდი გრძელი, რომლისა კუნჭული ბეჭსა ზედა მცემელი და გრძელ-ბეწოსანი, პერანგი ბერული ტილოსი და კაბა გრძელი კოჭამდე ულილოდ. მას ზედა სარტყელი ფოჩ-ჩაშვებული, ტყავი დიდი, სახელ-ვიწრო, და ფერკთა ზედა მოგვ, **) ვითარცა იცნობიან ნახატებთა ზედა), ქალთაცა მგზავსათ, განა სარტყელთა წვერნი ჩაშვებულნი და მას ზეით კაბა-ახალუხი ამოჭრილი, და თვინიერ პერანგისა-გან კიდე არა-რამ ჰფარავს, და პერანგი მჭკრვალი, კორცის მჩენელი, უბაიჭოთ ნიფხავი, და ფერკ-ზედ წულა მაშის; ხოლო თავი ქალ-წულთა: კაენი თვისისავე თმისა დაწ-

*) სკლატი, სვანურად სგალატ, მრხხვილო ტილოა ანუ მაული.

**) მოგვ ანუ სამოგვე—თხის ნატია (საფიანი).

ვთა ზედა, და ქუდი ანუ ლეჩაქი. არამედ ქმროანთა
კავსა ზედა ლაწვს აძესთ თმა შეწნული მსხვლი, იმიერ
და ამიერ. და თმას-ქვეშ მარგალიტით შემზადებულ-
სა ამოიდებენ, და თხემსა ზედა შეიკვრენ; და ჰბუ-
რაფთ მას-ზედ ლეჩაქი. კვალად სამკაულნი იციან
მრავალ გვარნი, ზოგნი თვისნი და ზოგნი სპარსთა-
ნი; ზამთარ კაცთა და ქალთა ქათიბი, ტყავი და
ტოლომა—ბეწულონი; განა ქალთა კაბა და ტყავი ვიდ-
რე მიწადმდე. ხოლო იმერთა მცირეთ რაიმე განიყო-
ფების, არამედ ქუდი მცირე ნაჭრისა-გან, რომელი
არა ბურვით, განა მდებარე არს თხემსა ზედა, და
ზამთარს მოსიათ ტოლომა ოსმალური. ხოლო მესხ-
თა დიდებულთა, ვითარცა ოსმალთა, და გლეხთა
რომელთამე, ვითარცა ბერძენთა, და რომელთამე ვი-
თარცა ქართველთა გლეხთა.

ბატონიშვილი ვახუშტი

20 ოქტომბერს
1744 წელიწადს.

აღწერა სამცხისა.

(აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი).

ხოლო ქვეყნისა ამის სახელი არს საკუთარი ადგი-
ქართლი, ამის-თვის რამეთუ არს წილივე ქართლოსი-
სა და მის-განვე ეწოდა ქართლი, ხოლო შემდგომად ლებ-
სიკუდილისა მისისა სსქართლო ანუ სსქართკელო, და ხელთ
იწოდების დღედმდეცა ეგრეთვე. არამედ, ვინათ-გან, წარ-
ჟამითი-ჟამად შეეძინნენ სახელნი მრავალნი. განყო-
ფილებისა-გან, და ადგილებთა განყოფისა-თვის და ისა-
ხელნეს ესრეთ: რამეთუ შემდგომად ქართლოსის
სიკუდილისა, ცოლ-მან მის-მან, განყო-რა ძენი თვის-
ნი და მისცა უხუცესსა ძესა თვისსა მცხეთოსს ტფი-
ლისისა და არაგვის დასავლეთი, თანავრის ტბის და-
სავლეთის ქვეყანა, წილი ქართლოსისა, ზღვამდე სპე-
რისა, და ტაოსა და კლარჯეთს შორისის მთამდე,

და დაიპყრა მცხეთოს ქვეყანა ესენი,—ამან მცხეთოს უწოდა ტფილისის და არაგვის დასავლეთს, ლიხის მთამდე და ტაშის-კარამდე, შინა-ქაჩთლი; და ფანავრის დასავლეთს ზღვამდე უწოდა ზემო-ქაჩთლი; და განყო იგივე ქართლოსის სახელი ესრეთ. ხოლო შემდგომად მცხეთოს განუყო სამთა ძეთა თვსთა წილი თვისი და მისცა უფლოსს, ძესა-თვისსა, რა-იგი აღვსწერეთ, და ძესა თვსსა ოძრახოს მისცა ტაშის-კარს ზეითი და მტკვრის დასავლეთი ვიდრე ზღვამდე, საზღვრამდე ქართლოსისა, რომელ არიან აწ: სამცხე, გურია, ლიჯანი, შავშეთი, არტანუჯი, ფანასკეტი, ოლთისი და ტაო, და ამათ აღგილებთა უმეტეს ეწოდა ზემო-ქართლი. ხოლო ფანავრის დასავლეთი და მტკვრის დასავლეთი, ვიდრე თავადმდე მტკვრისა, მისცა მცხეთოს, ძესა თვისსა, ჯავახოსს, და ამის მიერ ეწოდა ამ აღგილებთა ჯავახეთი; და არიან ამ აღგილთა შინა ჯავახეთი, არტანი, ერუშეთი, კოლა და მტკვრის აღმოსავლეთი; ხოლო კლარჯეთი არა არს წილი ამათი, არამედ ფარნავაზ დაიპყრა შემდომად აზონის სიკუდილისა, და არს საზღვარი ამისი: აღმოსავლით, მთა, რომელი განვლის კლარჯეთსა და ტაოს შუა, ზღვამდე; სამხრით, მთა-იგი, რომელს სდის მდინარენი და ერთვის კოროხსა; დასავლით, მთა აზრუმბასიანს შორის განვლილი ზღვამდე, და ჩდილოთ-შავი-ზღვა. და არიან ამათ შინა თოართომი, სასუღი, ისპირი, ფოჩხსა, ზაიბურდი და ჭანეთი. (არამედ უც-

ნობელ არს, რით ეწოდა სახელი ესე, განა საგონებელ არს ღვლარქნილთა და კლდოვან-ღრატორილოვანებისა მიერ, და მალალთა მთათა-გან). რამეთუ მთა-ბარი ახლორებს ესრეთ, ჟამისა ანუ ნახევარ ჟამისა სავალთა არს თოვლი, და ბართა ნარინჯი, თურინჯი, ზეთის-ხილი და ყოველნი ნაყოფნი. და ესრეთ განიყო სახელი ზემო ქართლისა სამად. არამედ აწ ოძრახოსის წილს, გურიის მთამდე და არსიანის მთამდე, უწოდებენ სამცხეს, მცხეთოსისა და ქალაქის მცხეთის გამო, პირველვე წოდებულს მცხეთის მორჩილებისა-თვის (კვალად იტყვიან: ოდეს აღაშენა სუმბატ ბივრიტიან-მან ციხე დემოთს, სამთა ციხეთა-თვის ლომსიისა, ოძრახესა მეპირის პირედ, ესე იგი არს სამ-ციხეთა, ამით იწოდა სამცხე). ხოლო ამისვე წილი; გურია, აღესწერეთ იმერეთსა ზედა, მუნ იხილავ. ხოლო ქოროხის მდინარე იწოდა ქვა-ყრილობით და რიყოვანობით მას შინა მყოფთასა, რამეთუ მის მიერ დის მჩქეფრად და ჩქარად, და კვესა მისსა ლიგანის კევად, კლდოვან განლიგებისა-თვის, ანუ დაბისა-გან; ევრეთვე შავშეთი: ვითამ შავ-ში და არა სპეტაკ-ში,—მთა-კლდოვან ტყის გამო. და არტანუჯი შვენერებისა-თვის: „არატანი, არამედ უნჯი“. ანუ იწოდნენ ძეთა-გან ოძრახოსათა, რომელთა ეწოდათ სახელი ესენი, და დაიმკვიდრეს—რა ადგილნი ესენი, უწოდეს სახელნი თვისნი; არამედ ჯავახეთს უწოდებენ მასვე ძველს სახელს; ხოლო არტანი

ეწოდა მისვე ჯავახოსა-გან: ვითამ ჯავახეთის „არა ტანი, არამედ პირი“ და კოლა იწოდა მუნ მცირე ქალაქის გამო; ხოლო ქვეყანასა კლარჯეთისასა ეწოდნენ სახელნი იფინი დაბნებთა და ქალაქებთა-გან მუნ მყოფებთა, ანუ ძის ძეთა-გან ჰაოსიანთა; და ჭანეთს ეწოდა მათგანვე, ანუ შემდგომად, მლიქნელობისა და მდედრობისა მათთა-თვის ჭანად. არამედ ბაგრატიონთ მეფობასა შინა ყოველთა ამათ ალაგებთა და ქვეყანათა კრებით ეწოდა მქსხნი, იგივე ძველი სახელი სამცხეთოსი, და სიმოკლისათვის მესხნი ითქმის. ხოლო ბრწყინვალემ მეფემ გიორგიმ*) მისცა—რა ათაბაგობა და მის ქუტსზე დააწესნა მის ქვეყნს ერისთავნი, მიერით იწოდა საათაბაგო, და უმეტეს განდგომილებისა ყვარყვარე ათაბაგისაგან**) და ისახელების დღედმდე საათაბაგოდ. ხოლო სიგრძე ქვეყნისა ამის არც ქართლის საზღვრიდამ ქართლის ყელამდე და ბაიბურდისა და ჭანეთის საზღვრამდე, და განი დევაბონისა და ირიჯლუს და ყალნუს მთებიდამ ლადოსა და გურიის მთამდე და ზღვამდე; და მზღვრის ქვეყანასა ამას: აღმოსავლით, საზღვარი ქართლისა, რომელი აღვსწერეთ, და მთა ყარსისა, არტან-კოლასა და ყარს შორისი; სამკრით, მთა წინ კსენებული, სომხით-ქართლის საზღვარი, რომელი აწ ისა-

*) მეფობდა 1318—1346 წწ.

**) ყვარყვარე I (1334—1361).

ხელების ირიჯლუსა და დევაბოინის მთად; ჩდილოთ, მზღვრის მთა ლადო ანუ ფერსათი, და მთა აქარა-გურიის შორისი, და ზღვა პონტოსი; დასავლით, მთა აზრუმისა, ეზინგისა და საქართველოს-ყელს შუა წავლილი, ანუ რკინის-პალოსი, და მისრული ზღვამდე, რომელი აღვსწერეთ, ტრაპიზონისა და ქანეთის საზღვარი. *)

ხოლო არს ქვეყანა ესე ფრიად მრავალ და დიდ-როან-მთიანი, კლდიანი, კევიანი, ღრატოიანი, ტყიანი, შამბ-შროშნიანი, მღბნარიან-წყაროიან-ტბიანი და მცირედ ველოვანი; ზამთარ ადგილ-ადგილ ცივი და დიდ-თოვლიანი და ადგილ-ადგილ ფრიად თბილი, ზაფხულს შეზავებული. რამეთუ აქუს მთანი და აგარაკნი ფრიად ახლოს, ხოლო ადგილს ფრიად ცხელი და გაუძლისი, თვინიერ აგარაკთა. ჰავით მშვენი და კეთილ, არამედ ზღვის კიდეთა არა ეგრეთი. ნაყოფიერებს ქვეყანა ესე ყოვლითა მარცვლითა და არა ყოველ-გან. ადგილად აკეთებენ აბრეშუმსაცა მცირედ. და ხილნი, რომელნიცა აღვსწერეთ, არიან მრავ-

ქვე-
ყან-
ისა-
თვს.

*) ამათ ყოველთა კრებით ქვეყანათა სწერენ ძველს ლეოდრაფიასა შინა, უწინარეს მაკედონელისაცა, სახელსა მოსხი, ე. ი. ა. მესხი, და მათა დევაბოინისას, ირიჯლუსას, ყალნუსა და თორთომისას მოსხის მთად, ესე იგი არს მესხის მთა. ამით საჩინო არს მცხეთოსისა და მცხეთისა-გან იწოდა სახელი ესე, და არს ძველითვე ვითარცა იწოდა ბაგრატიონობასა შინა. შენიშ. ვახუშტისა.

ლად და კეთილნი. არიან წალკოტნი, მტილნი და
სავარდენი. განა ტყეთა, მთათა და ველთა, ვიეთთა
ადგილებთა შინა, მრავალ არიან, ვინად-გან მთა და
ველნი შროშნითა ფშვიან. პირ-უტყენი ყოველნი
მრავალნი და ნადირნი მრავლად, არამედ ქურციკი
არა არს. ფრინველნი ურიცხვნი, განა ღურაჯი, შხე-
რო, ასკატა არა არს აქა. ჩიტნი და სირნი უამრავ-
ნა. მდინარენი მრავალნი, დიდნი და ჩქარად მომდი-
ნარენი. წყარონი ტკბილნი, მშვენი და კარგნი.
ტბანი კეთილნი და თევზიანნი, და უმეტეს კალმახ-
ნი დიდნი და წვრილნი. არამედ ზუთხი არა არს
მდინარე-ტბათა ამათ შინა, არცა კარჩხიბი, მწერნი
და მძრომელნი ადგილ-ადგილ მრავალნი, და ადგი-
ლად არა ეგ-ოდენნი. ფუტკარი მრავალნი, თაფლნი
კარგნი და მრავალნი.

კაც-
თა-
თვს-

ხოლო კაცნი და ქალნი არიან მგზავსნი ქარ-
თველთანი, არამედ უმეტეს ნელიად და ენა-ტკბი-
ლად მოუბარნი, ტანოვანნი, მკნენი, შემმართებელ-
ნი, შვენეირნი, ცოდნა-კელოვნების მოყვარენი, არა-
მედ აწ, მაჰმადიანობის გამო, არღა-რა. სარწმუნოე-
ბით იყუნენ, წლისამდე ქრისტესისა 1626, ქართუ-
ლისა 314-მდე, სულიად ქრისტეანენი ქართველთა
თანა, და სამწყსონი ქართლის კათალიკოზისანი; ხო-
ლო აწ მთავარნი და წარჩინებულნი არიან მოჰმა-
დიანნი და გლეხნი ქრისტეანენი; არამედ კლარჯეთს
გლეხნიცა უმეტესნი მოჰმადიანნი; გარნა ვინანიცა

არიან ქრისტიანენი, იგინიცა უმწყსელნი არიან, ვინათ-გან არღარა რასა იმორჩილებენ ქართლის კათალიკოზსა, და ბერძენთა არა სცალს მათ-თვის. ამის-თვის უეფისკოპოზონი და უხუცონი არიან, თვინიერ რომელნიმე ქართლს იკურთხიან. ენა საკუთრად აქუსთ იგივე ქართული. განა წარჩინებულნი ნადიმთა და კრებულთა შინა უბნობენ აწ თათრულსა და თვისთა სახლებთა ანუ ურთიერთის მეგობრობათა შინა იტყვიან ქართულსავე. სამოსლით მოხილნი არიან წარჩინებულნი და მოჰმადიანნი ვითარცა ოსმალნი, და ქრისტიანენი ვითარცა ბერძენნი, ხოლო ჯავახეთისანი და ვიეთნიმე მესხნიცა ვითარცა თრიალელნი, და გულის-ხმაჰყავ ეგრეთვე ქალნიცა მათნი.

ხოლო ქვეყანასა ამას შინა არიან მდინარენი მდინარენი უდიდესნი მტკვარი და ჭაროხი. რამეთუ მტკვარს მოერთვიან ყოველნი მდინარენი სამცხისანი, ჯავახეთისანი, და კოლა-არტანისანი. და ჭოროხს სულიად კლარჯეთის მდინარენი, თვინიერ ჭანეთისანი. ამის-თვის ჩვენ კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამვე აღწერასა, ვინად-გან დაგვშთა ქართლიდამ სულიად აღწერა მისი. და მდინარე ესე მტკვარი გამოსდის, კოლას ზეით, არსიანის მთას და აწ წოდებულსა ყალნუს და ყარსის მთასა, და მუნიდამ მიდის სამხრეთილად ჩდილოეთად ვიდრე ახალ-ციხის წყლის შესართავადმდე; მერმე მუნიდამ გაბრუნდების აღმოსავლეთად, და მიდის

მდინარეთს.

დასავლეთიდან აღმოსავლეთად ჭობის-კევამდე; და მას ქვეითი აღვსწერენით ქართლსა ზედა. გარნა ესე მტკვარი დის ერუშეთის მდინარის შესართავიდან ვიდრე ჭობის-კევამდე ქართლისა-გან უმეტეს ჩქარად და კლდოვანსა და ქვიანსა ხრამსა შინა. და ერუშეთის მდინარის შესართავს ზეით, არტანსა და კოლასა შინა, ფრიად მდორედ და გრეხით, სივაკის გამო, და არსცა თევზთა სიმრავლე მას შინა, და მთის კერძოდ უფროს კალმახნი დიდნი და წვრილნი. სასმისად არს გემოიანი და შემრგო უფროს ქართლისა-გან, და სხვად არა-რადმდე საკმარო.

ხალო ამ მტკვარს, ჭობის-კევს ზეით, მოერთვს ჩდილოდამ ქვაბის-კევი, გამომდინარე ფერსათის მთისა. ამ კევის დასავლით, მტკვრის კიდე-ზედ, არს ციხე კლდესა ზედა შენი, მაგარი (ვგონებთ ამას დემოთის-ციხედ, რომელი აღაშენა სუნბატ ბივრიტიან-მან, და განავსნა სპითა შემწედ წუნისა-თვს და შურად ოძრახოსა და ლომსიასა-თვს, და რათა ვერღარა ვიდოდენ სპანი ქართლისანი მას ზედა, ვინაჲთგან ჯავახეთი ეპყრა მასვე). ამ ციხეს ზეით მოერთვის მტკვარს კევი ბობნავისა, გამომდინარე კოდიანის მთისა. მოდის ჩრდილოდამ სამხრით მტკვრამდე. ამას ზეით მოერთვის მტკვარს ხლესის-კევი ჩდილოდამ. გამოსდის ფერსათს და მოდის სამხრით (ამ კევთა-გან ერთს ვგონებ ლოგად კევად). სლესის-კევს ზეით მოერთვის მტკვარს სამკრიდამ თიხრევის-კევი, გამომდი-

ნარე კოდინანსა და მომდინარე ჩდილოდ. ამ თიხრე-
ვის-კევს მოერთვის ყინცვისს სხვა კევი, გამოსდის
კოდინანსავე.

ხოლო თიხრევის-კევს ზეით, მტკვრის კიდერ
ზედ, სამხრით, არს აწყვერი, ქალაქი და ციხე დიდ-
შენი. მოსახლენი არიან მესხნი, სომეხნი და ურია-
ნი ვაჭარნი, არამედ წარჩინებულნი მოჰმადიანნი.
აქა არს ეკლესია დიდ-შენი, შვენიერად ქმნილი, გუმბ-
ათიანი, ყოვლად-წმიდის ღვთის-მშობლისა. იჯდა
მიტრაპოლიტი მწყემსი ყვირბის კორტანეთს ზეით
თისა და მტკვრის ჩდილოეთისა, და ბოკო-წყლის
ჩდილოეთის კერძოსი, ვიდრე გურიის მთისამდე.
გარნა აწ უქმ-არს. არამედ ციხესა შინა დგანან იენ-
გიჩარნი. აქა არს კიდი მტკვარსა ზედა.

ამის ზეით მტკვარს მოერთვის ზიკილიის-კევი,
ჩდილოდამ, აგარას. გამოსდის ფერსათს და მოდის
სამხრით. ამ ხევს ზეით კილის-თავს, მტკვარს მოერ-
თვის სამხრიდამ ხოსპიოს-კევი, გამომდინარე კოდია-
ნისა და მომდინარე ჩდილოდ. ამის პირის-პირ,
მცირეთ ზემორე, ჩდილოდამ მოერთვის მტკვარს,
წინ-უბანს, აბანოსკევი. გამოსდის ფერსათს და მოდის
სამხრით. ამ კევს ზეით, წნისს, ერთვის მტკვარს.
წნისის-კევი, გამომდინარე ფერსათის მთისა. ეს მო-
დის პირველ ჩდილო-დასავლეთიდამ აღმოსავლეთს
სამხრეთს შუა, მერმე ჩდილოდამ სამხრით. ამ კევ-
ზედ არს, წნის-ზეით, მონასტერი, ძალაღს კლდესა.

ზედა, კეთილ-შენი, გუნბათიანი, და აწ უქმი. ამ კე-
ვის სათავეს, მთასა შინა არს, ჭვინტის დასავლეთად,
ჯვარის-ციხე, მაგარი და დიდ-შენი. ჭვინტას არს
მონასტერი კეთილი, შვენიერ-შენი და აწ უქმი.
წნისს არს, მტკვარ-ზედ, კიდი კარგი. ამ კიდს ზეით
მომდორდების მტკვარი და მოდრკების სამხრიდამ
აღმოსავლეთად. სად მოდრკების, მოერთვის მტკვარს
მუნ ახალ-ციხის წყალი, და ახალ-ციხის-წყალი ეწო-
დების კვანჯლამდე ამ წყალსა, და მოდის დასავ-
ლეთით აღმოსავლეთად. ხოლო კვანჯლას ზეით ახალ-
ციხის წყალი განიყოფის ოთხ მდინარედ, და ეწო-
დების თვის თვისნი სახელნი. ხოლო ამ ახალ-ციხის-
წყალს ზეით მტკვარს მოერთვის ოლდამის-კევი, მარ-
დაებ-თან. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის სამხრი-
დამ ჩრდილოთ. ამ კევს ზეით ახალ-ციხეს ერთვს,
ურიებ-თან, ბორჯომის-კევი, მისვე მთის გამომდი-
ნარე და მომდინარე ეგრეთვე.

აქა არს ახალ-ციხე ქალაქი, ფერსათის მთის
კერძოთ ჩამოსულს კლდესა ზედა. არს ციხე ქალა-
ქის თავს (ამას ვგონებ ლომსიად. ვინათ-გან, ისახე-
ლების-რუ ახალციხე ცხოვრებასა შინა, არღა-რა
მოიკსენების მერმე ლომსია). ამ ახალ-ციხეს უდის
წყალი თვისი სამხრით, და დასავლით ლიკანის-ხევი,
რომელი გამოსდის ფერსათს და მოდის სამხრეთად.
ხოლო ქალაქი არს მოზღუდვილი ციხიდამ ქვტკი-
რითა სამის ზღუდით. მას შინა მოსახლენი არიან

წარჩინებულნი და ჩენილნი მაჰმადიანნი, და ვაჭარნიცა. გარნა სახლობენ სომეხნი, ურიანი და მცირედი მესხნიცა. ჰავით არს მშვენი, ზამთარს ცივი და თოვლიანი, ზაფხულს არა ეგ-ოდენ ცხელი. გარემოს ქალაქისა წალკოტნი, ვენაკნი და ხილნი მრავალნი. აწ მჯდომარებს ფაშა მუნ, რომელსა უწოდებენ საქართველოსანი კვალად ათაბაგადვე, ხოლო ოსმალნი ახალ-ციხის ფაშად, და უპყრავს ამას სულიად სამცხე-საათაბაგო.

ხოლო ახალ-ციხეს ზეით, კვანჯლას, მოერთვის ახალ-ციხის წყალს ოცხის-წყალი. ეს გამოხდის ფერსათს და მოდის ჩდილოთ დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამხრეთს შუა. ამ ოცხის-წყალს ერთვის, ვაშლობს, პანტოვანის-კევი, გამომდინარე ფერსათისა, და მოდის ჩრდილოდამ სამხრით. ამ კევის ზეით, მთის ძირ-ში, არს ოძრახსე, რომელი აღაშენა ოძრახოს, ქალაქი და ციხე, და უწოდა სახელი თვსი. ამისაგან ეწოდაცა საერისთოსა ამას საერისთო ოძრახოსი, და იყო ქალაქი და ციხე განყოფილებისამდე სამეფოჲსა, საერისთოდ, და შემდგომად მისა-და-ბად. ხოლო აწ არს ოკერ, და ციხე შემუსვრვილი. მცირედ ამის ქვეით, სამხრით, არს მთის კალთას წყარო, გამომდინარე, ფრიად დიდი და ცხელი, მდულარის მგზავსი, რომელსა უწოდებენ ოცხესე. მას ზედა არს შენი აბანო, და ბანობენ მრავალნი, რამეთუ კურნებს ქარით დახუთვლსა, ძლიერსა მუწუკსა

და ბუგრსა, ძნიად საკურნებელსა მკურნალთა-გან; გარდავალს აქედამ გზა კაკას-კიდზედ, ბაღდადს. ამ გზას ეწოდა, მთით, რკინისჯვარი. ამ ოცხის-წყლისა და ახალ-ციხის წყლის შესართავს ზეით იყრებიან ერთად ქვაბლოვანისა და ბორცოს წყალნი, და მოერთვიან ოცხე ახალ-ციხის წყალსა. და ქვაბლოვანის-წყალი დის ოცხეს-წყლის სამხრით და გამოსდის გურიის მთასა, მოდის ჩდილო-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-სამხრეთს შუა, და ამის სამხრით დის ბოცოს-წყალი. ეს გამოსდის გურიისა და აჭარის მთასა, მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. და ამ ბოცოს-წყალს, ხვანას ზეით, ერთვის სხვა კევი, რომელი გამოსდის გურიისვე მთასა. ესეც მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. ამას ზეით, ბოცოს-წყალ-ზედ არს, ნაოკარს, სასახლე თამარ მეფისა, დიდ-შენი, შვენიერს ადგილს, და აწ ოკერ. ბოცოს-წყალსა და ქვაბლოვანის-წყალს შორის, ხვანასა და უდეს შორის, არს მთა წარსრული გურიის მთიდან აღმოსავლეთით. ამ მთასა შინა არს კანჯის მონასტერი, შვენიერი, კეთილ-ნაგები, და მუნვე ქვაბნი გამოკვეთილნი, დიდ-დიდნი, კლდესა შინა, და აწ უქმნი. ამავე მთა-ში არიან ზეგნის დაბნები. ხოლო ბოცოს და ქვაბლოვანის-წყლის შესართავს ქვეით ამ წყალს ერთვს ჯაყის-წყალი. გამოსდის არსიანის მთას და მოდის აღმოსავლეთად. და მოერთვის ბოცო-ქვაბლოვანის-წყალს სამხრიდან, და ამ ჯაყის-

წყალს, ჭვინტას ქვეით, მოერთვის ტყის-სოფლის-კე-
ვი. გამოსდის ერუშეთის მთას და მოდის სამხრით.
ამ კევის ზეით, ჯაყის-წყალსავე, წყარაწყუმას, მოერ-
თვის ფოცხვის-კევი. გამოსდის ერუშეთსა და მის შო-
რის მთასა, მოდის დასავლეთად და მერმე ჩდილოდ.
ხოლო წურწყუმას არს ეკლესია გუნბათიანი, კე-
თილ-შვენირად ნაგები და დიდი. იჯდა ეპისკოპო-
ზი, მწყემსი ბოცოს-წყლისა და ახალ-ციხის-წყლის
სამხრეთისა, ვიდრე მტკვრადმდე და ერუშეთისა და
არსიანის მთამდე. წურწყუმას ზეით, ჯაყის-წყალ-
ზედ, არს ყუკლას-ციხე; მრავალჯერ შემუსრვილი და
აწ ოხერი. ყველს ზეით, მთა-ში, არს ზანაშენის მო-
ნასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, შვენირს აღ-
გილს, და აწ უქმი. ხოლო ქვაბლოვანისა და ბო-
ცოს-წყლის სათავიდამ გარდავლენან გურიას და აჭა-
რას გზანი, და ჯაყის-წყლის სათავიდამ გარდავალს
აჭარასა და შავშეთს გზანი, და ფოცხვს-წყლის სა-
თავიდამ, ერუშეთს გზად.

არამედ აწ, ვინაღ-გან აღვსწერეთ ახალ-ციხის
დასავლეთი, ამისთვის კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამვე,
და აღვსწერთ მის შემრთველს წყალთა. ახალ-
ციხის-წყლისა, მტკვრის შესართავს ზეით, მტკვარს
მოერთვის ცუნქის-კევი. გამოსდის ერუშეთის მთას,
და მოდის აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის. ამ კევის
ერთვის ღრელის-კევი, მისვე მთის კალთის გამო-
დინარე. ამ კევი-ზედ არს საფარის მონასტერი, შვენი-

ერად დიდ-შენი, გუნბათიანი, ყოვლად-წმიდისა. ეს იყო შემკული ყოვლითა საეკლესიოესა და წმიდათა ნაწილებითა, და დაეფლნენ ათაბაგნი, და აწ არს ხუცის ამარ. ამავე კევს ზეით, ცუნქის-კევს მოერთვის ჭობარეთის-კევი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგრეთვე (ამას ვგონებთ ხინგის მდინარედ). ამ კევს მოერთვიან, კევაშენებს, ორნი კევნი, დასავლეთიდან მომდინარენი. ხოლო ხობას ზეით არს, ცუნქა-ღრელის კევთა შორის, თმოგვს, კლდესა ზედა, ციხე შენი. თმოგვი იყო ქალაქი, არამედ აწ არს დაბა. კვალად მტკვარს მოერთვის ცუნქის-კევის შესართავის პირის-პირ, აღმოსავლიდან, ინწყორას-კევი, გამომდინარე კოდიანის მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. ამ კევს მეორეთვის, გიორგი-წმიდას, სხვა კევი სამკრიდომ, მცირე, ხოლო ცუნქის-კევს ზეით, მტკვრისა და წითელი-კლდის დასავლეთით, არს მონასტერი გუნბათიანი, დიდ-შენიერი, შევნიერს ადგილს, და აწ ცალიერი. კვლად მტკვარს მოერთვს, წითელ-კლდეს ზეით, ლობიეთის პირის-პირ, ოშორას-კევი. ესე გამოსდის კოდიანის მთას, და მოდის დესავლეთად. ამ კევ-ზედ, ზემო-ოშორას ზეით, არს მონასტერი გუნბათიანი, დიდ-კეთილად ნაგები, და აწ ცარიელი. ოშორას-კევის შესართავს ზეით, ინდუსას, არს კიდი მტკვარ-ზედ. მას ზეით მოერთვის მტკვარს ხველის-კევი დასავლეთიდან. ამას ზეით ერთვის მტკვარს ასპინძის-კევი, აღმოსავლეთი-

დამ. გამოსდის კოდიანისას, ანუ ჯავახეთის მთას. ამის შესართავ-თან არს კიღო მტკვარსა ზედა. ასპინძის თავს და აგარის ბოლოს არს ციხე კლდესა ზედა შენი, მაგარი. ასპინძის ზეით, ჩდილოთ კერძოთ, არს მგელ-ციხე, მაგარი, დიდშენი. ამავე კევ-ზედ, ოთას, არს კლდესა შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი დიდ-დიდნი, სახიზრად. ოთას ამ კევს ერთვის ჯაბოეთის-კევი. გამოსდის ჯავახეთის მთას. და ასპინძის-კევოს სათავე-ზედ, მთის ძირ-ში, არს შორაჰასის მონასტერი უგუნბათო, შვენიერს-ადგილს, დიდ-შენი, სულლიად სოფის კენჭით, და აწ ცალიერი. ასპინძის-კევის შესართავს ზეით მოერთვის მტკვარს ვარენ-თის-კევი. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის დასავლეთად. ვარქნთას არს ციხე მაგარი, კლდესა ზედა შენი. ამ კევის შესართავს ზეით, მტკვარს მოერთვის აღმოსავლიდამ კოხტის-კევი. გამოსდის ჯავახეთის მთას ანუ კოდიანს და მოდის დასავლეთად. კოხტას ამ კევს მოერთვის სხვა კევი, მისვე მთის გამომდინარე. ამ ორს კევს შორის არს ციხე კოხტისა, დიდ-შენი და მაგარი. კვალად მტკვარს მოერთვის, კოხტის-კევის შესართავს ზეით, დადეშის-კევი, გამომდინარე ერუშეთის მთისა. დადეშს არს მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შვენიერს ადგილს შენი, აწ ცალიერი. ამ კევის შესართავს ზეით, ნიჯგორის პირის-პირ, მტკვარს მოერთვის, შულავრის-კევი, გამომდინარე ერუშეთის მთისა. ამ კევს ზეით, ხერთვისს,

ერთვის ჯავახეთის მდინარე მტკვარს, რომელსა უწოდებენ ჯავახეთის მტკვარად. და ამ მდინარეს მოერთვიან ყოველნი ჯავახეთის მდინარენი. სურთვისს არს კიდი მტკვარსა ზედა. ამ კიდს ზეით მოერთვის მტკვარს ქაჭარაქის-კევი. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის აღმოსავლეთად. ამ კევს ზეით მოერთვის მტკვარსვე ქარზამეთის-კევი, გამომდინარე მისვე მთიასა და მომდინარე ეგრეთვე. ქაზაშამეთს არს მონასტერი გუნბათიანი, მდიდრად შენი, კეთილს ადგილს, და აწ ცალიერი. ამას ზეით არს ვაძმას მონასტერი, კლდესა შინა გამოკვეთილი, სენაკ-პალატებითურთ, და მას შინა ეკლესია აღშენებული 61 მეფის გიორგისა-გან და შესრულებული თამარ მეფისა-გან. ესე შემკული იყო საეკლესიოს სიმდიდრითა და ყოვლის წესიერებითა. დაფლულ არიან 61 *) მეფე გიორგი, 75 მეფე კოსტანტინე და სხვანიცა. არამედ აწ ცალიერი.

ხოლო აქამომდე რომელნი აღვსწერენით ესე არს უმეტესად ზემო-ქართლბ და შემდგომად სამცხედ წოდებული, და აწცა სამცხედკე ისახელების. და მზღვრის ამ სამცხეს: აღმოსავლით, საზღვარი ქართლისა და მთანი კოდინისა, შარვაშეთისა და საზღვარი ჯავახეთისა; სამხრით, მთა ერუშეთისა და

*) მე 61 მეფე გიორგი არის მამა თამარისა და მეფობდა 1156—1184 წლამდე, ხოლო თამარი 1184—1212 წლამდე.

სამცხეს შორისი, მერმე არსიანის მთა, შავშეთსა და ყველს შორისი. ხოლო აწსიანის მთა მდებარებს სიგრძით აჭარის მთიდან არტანამდე, აღმოსავლეთ-სამხრეთს შუადამ, ჩდილოთ-დასავლეთს შუა. და არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. გამოსდიან მდინარენი ამიერ და იმიერ. არს ყვავილოვანი, ბალა-ხოვანი, წყაროიანი, ნადირიანი, ფრინულიანი. არტანამდამ მოდრკების არსიანის მთა, და წარვალს სამხრით, მიადგების ყარსის მთას. ამ არსიანის მთას უწოდებენ არტანს—ქვა-ყრილს, *) და კოლას—ყალნუშთას. **) ამ მთას აქვს აღმოსავლით ვოლა, არტანი, და დასავლით არტანუჯი და ფანასკეტი. და არს მთა ესე არსიანსა-ვით, არამედ უმეტესად უტყეო. ხოლო დასავლით მზღვრის სამცხეს მთა გურია-აჭარისა, რომელი მდებარებს ჩდილოდამ სამხრით, ფურსათის მთიდან არსიანამდე. და არს ესეცა თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, წყარო-მდინარიანი, შამბ-ყვაილიანი, ნადირ-ფრინულიანი. და ჩდილოთ მზღვრის მთა ფეისათა, არამედ პირველ-წოდებული დადო და ჯომსია, და ქართლის კერძოდ ეწოდების მასვლო, რომელი არს უმაღლესი და მარადის თოვლიანი, მყინვარი. სიმაღლე-სიწველილისა-თვს ეწოდა მახვლო. და ძეს მთა ესე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, ქარ-

*) ქვა-ყრილად (ვარიანტი)

**) ყალნუშს მთად (ვარიანტი)

თლის კეობილამ გურიის მთამდე. არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, გარნა რომელთამე ადგილთა თოვლიანი, ყინულიანი მარადის, ბალახოვანი, შამბნოვანი, წყარო-მდინარეანი, ნადირ-ფრინვლიანი მრავლობით. ჩდილოთ აქვს იმერეთი და სამხრით სამცხე. და ამ საზღვართა შორის არს სამცხე, შიგნით მთიანი, გორიანი, ღრატოიანი, კევიან-კლდიანი, მაგარი მთა-ბართა სიახლოვითა, ვენაკიანი, კილიანი მრავლად. მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებენ, პირ-უტყენიცა მრავლად, არამედ ცხოვარნი უმრავლესად. ჰავით მშვენი და შემკული, აგარაკოვანი. თევზნი თვინიერ ზუთხისა, მრავალნი და გემოიანნი, ყოველნი. კაცნი და ქალნი, ვითარცა ადვსწერეთ, იუწყეთ ეგრეთ. არამედ გლეხნი კვალადცა მაჰმადიანდებიან ქირისა-თვს დიდისა.

ჯავახეთისათვის. ხოლო აწ ვიწყებთ ჯავახეთს. და სადა ერთვის მტკვარს ჯავახეთის მტკვარი, ამ ორს მდინარეს შორის არს სურათვისი, მტკვრის აღმოსავლეთის კიდეზედ და ჯავახეთის მტკვრის სამხრით. და შენი არს აქა ციხე ფრიალ მაგარი, და დგანან აწ იენგიჩარნი. არამედ ეს ჯავახეთის მტკვარი გამოსდის ფანავის ტბას და მოერთვის სადამოს-ტბასა, კვალად*) მოდის აღმოსავლეთ-სამხრეთს შუადამ; ჩდილოთ-დასავლეთს

*) არამედ კვალად გამოსდის სადამოს ტბასაცა და (ვარიატი).

შორის. სიგრძით არს სალამოს - ტბილამ ხერთვის-სამდე, და დის ფრიად ღრმასა და კლდიანს ხრამსა შინა, რომლისა იმიერ და ამიერ არიან გამოკვეთილნი კლდესა შინა ქვაბნი მრავალნი სახიზრად. ხოლო ხერთვისს ზეთ, ამ ჯავახეთის წყალს ერთვის გოკიის მდინარე, გამოსდის შარავაშეთის მთას ანუ ჯავახეთისას, მოდის გოკიამდე ჩდილოდამ სამხრით, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლეთად, და მიერთვის ჯავახეთის მტკვარს ჩდილოდამ. გოკია არს ქალაქი მცირე, მოსახლენი არიან მესხნი, სომეხნი და ურიანი ვაჭარნი. გოკიას ქვეით ამ გოკიის-წყალს ერთვის ოლდამის-წყალი, გამომდინარე შარავაშეთის მთისა და მომდინარე ჩდილოდამ სამხრით. ხოლო კვალად გოკიის-წყლის შესართავის, ჯავახეთის მტკვრის სამხრით, მალლა, მინდორსა ზედა, მთის ძირად, არს ტბა კაწწასისა, დიდი და აღვსილი თევზითა, უმეტეს კალმახითა, ფრიად გემოვანითა. ამ ტბას მოერთვის წყალი ფოსოსი, რომელი გამოსდის ყარსის მთას, და მოდის ჩდილოთ-კერძოთ. ამ წყალ-ზედ არს, ტბის მჭურეტი, წყაროს-თავს, ეკლესია, ფრიად დიდ-შვენიერი, გუნბათიანი, რომელი აღაშენა მირდატ გორგასლის ძე-მან. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი მტკვრის აღმოსავლეთისა არტანითურთ, ვიდრე ყარსის მთამდე და ხავეთამდე. ამავე წყალ-ზედ არს ფოსო ანუ ჩუღუჩუთი. ამ ფოსოს აქვს, აღმოსავლით, მთა ნილის-ყურისა, სამხრით, მთა-ყარსისა, დასავლით, მთა

არტანისა და მის შორისი, ჩდილოთ, მთა ნიალის-
ყურისავე, წყაროს-თავის სამხრით, რომელსა გას-
ჭრის წყალი ფოსოსი. და არს ეს ფოსო უვენაკო,
უხილო, ვითარცა ჯავახეთი, ყოვლითა მოსავლითა,
პირ-უტყვითა და კაციითა. ხოლო კვალად გოკიის-
წყლის შესართავს ზევით, ჯავახეთის მტკვარსა ზედა,
სამხრეთისა-კენ, კიდე-ზედ, არს წუნა, რომელი აღაშე-
ნა—ციხე-ქალაქი მტკიცედ მოზღუდვილი—ჯავახოს,
მცხეთოსის ძე-მან. ამასვე უწოდეს წუნა, შემდგო-
მად უწოდეს ამასვე სომეხთა ქაჯთა-ტუნი, და მერ-
მე ეწოდა ქაჯთა-ცხე. იყო ქალაქი და ციხე, და
საერისთო ერთ-მეფობამდე. არამედ აწ არღა-რა არს
ქალაქი, განა ციხე-არს. ამ წუნას ზევით ხრამის თავს,
მინდორ-ზედ, სამხრით კერძოთ, არს კუმურდოს ეკლე-
სია, გუნბათიანი, ფრიად დიდ-შენი, შვენიერად ნა-
შენი. რომელი აღაშენეს კოსტანტინეს მოგზავნილ-
თა, ჟამსა მირიანისასა*). იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი
სულიად ჯავახეთისა, ხერთვისის ზევითისა. ხოლო
წუნას ზევით, ჯავახეთის მტკვარს მოერთვის ჩდილო-
დამ ბარალეთის მდინარე, რომელი გამოსდის ფანავ-
რის-ტბისა და სანსრების შორის მთას, და მოდის
აღმოსავლეთად. ამ წყალ-ზედ, მტკვრის შესართავს
ზევით არს ბარალეთი, მცირე ქალაქი. მოსახლენი არიან
მესხნი, სომეხნი, ჰურთიანი ვაჭარნი. ბარალეთს ზევით,

*) მირიანი მეფობდა 263—342 წლამდე.

ამ წყალს, კაჭიოს, მოერთვის აზავრეთის-კევი, გამომდინარე შარვაშეთის მთისა, და მომდინარე სამხრეთად. ამას ზეით ამავე წყალს ერთვის, ბოქანოს ქვეით, ბუშათის-კევი*). გამოსდის მასვე მთას და მოდის ეგრეთვე. ამას ზეით, მასვე ბარალეთის მდინარეს მოერთვის მოდევის-კევი, მისვე მთის გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე. ხოლო კვალად ბარალეთის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის ჯავახეთის მტკვარს, სამხრილამ, ახალ-ქალაქის-წყალი, რომელი გამოსდის აბოცის დაბის მცირეს ტბასა და მოერთვის მცირედ მუნვე ხავეთის-ტბასა, და კვალად მის ტბის გამომდინარე მოდის აღმოსავლეთ-სამხრეთს შუადამ ჩდილოთ დასავლეთს შორის. ხოლო ახალ-ქალაქი არს ამ ორთა მდინარეთა შესართავს შორის. ესე იყო ქალაქი მოზღუდვილი და ციხე ძლიერი, არამედ შეიმუსრა მრავალ-გზის. განა აწ აღაშენა კვალად შავშეთის ბეგ-მან, ქართლიდამ. ამ ახალ-ქალაქს ზეით, არს ამიანის გორა, მტკვრის სამხრის კიდე-ზედ. მუნ არს მტკვარსა ზედა კიდი. ამას ზეით არს ტბა საღამოსი, დიდი და აღვისილი თევზითა გემოიანიითა, ამისთვის, რამეთუ არს ანკარა და ქვიანი ამის სამხრით არს ტბა ფანავრისა, რომელი აღვისწერეთ ქართლსა ზედა. და ამ ფანავარს გამოსდის ჯავახეთის მტკვარი, დაბასა გასადინარსა.

*) ბუშათის-კევი (ვარიანტი).

ესე არს ჳავახეთი. და არიან ამ ტბებთა და მდინარე-კევთა ზედა დაბნები და მოსახლენი. ხოლო მზღვრის ჯავახეთს: აღმოსავლით, საზღვარი ქართლისა, რომელიცა აღვსწერეთ, სამხრით, მთაჲ ნიალის-ყურისა, რომელი მდებარებს გულის ტბიდამ ანუ ხაკეთიდამ ყარსის მთამდე ანუ ფოსოს წყაროს-თავამდე, — აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად; და არს მთა ესე სულიად უტყეო, ბალახ-შამბუყავილიანი და წყაროიანი. ხოლო ფოსოს კერძონი და წყაროს-თავის კერძო მტკვრამდე, — ტყიანი, ნადირიან-მფრინვლიანი. ხოლო დასავლით მზღვრის ჯავახეთს — ძველად მტკვარი და აწ ნიჯგორს-ხერთვისს ზეითი და წყაროს-თავის დასავლით წარსრული მცირე გორანი; ხოლო ჩრდილოთ პირველი საზღვარი არს კოდიანის მთიდამ წარსული მცირე მთა ნუსხამდე და მერმე ხაზი მის გასწვრივ მტკვრამდე, და აწ კოხტის მდინარის აქეთი სამხრის კერძოს მცირე მთა, ნიჯგორის თავამდე და კოდიანამდე. არამედ არს ესე კოდიანას მთა ტყიანი, ნადირიანი, მდინარიანი, რომელი წარმოვალს ბაკულიანიდამ და კობის-კევიდამ და მოვალს კოხტის-თავამდე, მერმე დამდაბლდების და დასწყდების ნიჯგორს ზეით ხრამ-ზედ. ხოლო ჳავახეთი არს, ვითარცა თრიალეთი, უვენაკო, უხილო, უტყეო, ვიეთთა ადგილთა სწვენ წივასა, და მოსავლითაც ეგრეთივე, არამედ ესე უმეტეს ნაყოფიერი და მოუტდენელი. ჰავითაც მგზა-

ვსი, განა უმჯობესიცა. ზამთარ, დიდ-თოვლიანი და
ყინვიანი. ცხოვარნი, მროწლენი და ჯოგნი მრავალნი.
თევზნი მრავალნი. მფრინველნი, რომელნიცა მათა
გვარობენ, მრავალნი. თაფლნი მრავალნი. კაცნი და
ქალნი მგზავსნი ქართლის გლეხთა, ტონოანნი,
შვენიერ-ჰაეროვანნი, უსაქციელონი, ბრიყვნი,
სარწმუნოებით გლეხნი: ჯერეთ ქრისტეანენი სულიად
(*)), არამედ არლა-რა უვისთ მწყემსი ეპისკოპოზი,
განა ჰყავთ მღუდელნი ქართველნი. ენა აქუსთ
ქართული, და უწყყიან მოთავეთა თათრულიცა, და-
მჭირნეობისათვის ოსმალთა.

ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამვე. ვა-
რძიას ზეით, ხრამის თავს, სამღერეთს, მტკვარს მოე-
რთვის ერუშეთის მდინარე. ეს გამოსდის ერუშეთსა
და ფორჩხის-კევეს შორის მთასა. მოდის ჩრდილოთ-
დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამხრეთს შუა. ამ
წყალ-ზედ არს, სამღერეთის დასავლით, ნაქალაქევი,
სადაცა იყო ქალაქი, და აწ არს დაბა. აქ აღაშენა
ეკლესია გუნბათიანი, შვენიერი, წარმოგზავნილმან
დიდის კოსტანტინესა-მან, წარსაგებელითა კეისრი-
სათა, რომელნი მოვიდოდნენ მირიან მეფისა-თანა, (**)
და დასვენეს მას (***) შინა სამსკვალი ქრისტეს უფლი-

ერუ-
შეთი-
სა-
თვს.

*) სარწმუნოებით ქრისტეანენი სრულიად გლეხნი (ვარ).
**) მეფისა-მიმართ (ვარიანტი).
***) ამას ეკლესიასა (ვარიანტი).

სა: იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ერუშეთისა და არტანისა, მტკვრის დასავლეთისა. აწცა არს ეკლესია დაურღვეველი, არამედ ცალიერო ხოლო კრუშეთს მზღურის: აღმოსავლით, მტკვარი და მთა ამისი და სამცხეს შორისი; და გარდავლენან მას მთასა ზედა გზანი სამცხეს; სამხრით, არსიანიდამ ჩამოსული მთა აღმოსავლეთად სამღერეთამდე, ერუშეთს და არტანს შორისი; დასავლით, მთა აჩისიანი, სადაც გარდავლენან გზანი შავშეთს და ტბეთს; ჩდილოთ, მთა ამისა და ფოცხვის-კევეს შორისი და ამასა და სამცხეს შორისი. ამ მთა-ზედ გარდავლენან გზანი ფოცხვის-კევესა და სამცხეს შინა. და არს ეს კრუშეთი უვენაკო, უხილო, ვითარცა ჯავახეთი, ეგრეთვე მოსავლითაცა, პირუტყვით, ნადირითა და მდინარე-თევზითა. არამედ მთანი არიან ტყიანნი გარემოს მისსა და ყვავილოვან-ბალახოვან-წყაროიანნი.

არტანისათვის. ხოლო სამღერეთისა და ერუშეთის-წყლის შესართავს ზეით არს აჩტანი, ქალაქი მცირე, რომელიცა აღაშენა ჯავახოს, ძე-მან მცხეთოსისა-მან, მტკვრის დასავლით კიდე-ზედ, და ციხე მაგარი. შემდგომად, მეფობასა შინა ბაგრატიონთასა, იჯდა ერისთავი არტანისა და კოლისა. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი, დიდ-შენი, შვენიერი, და აწ ცალიერი. ამას ზეით, მტკვრის კიდესა ზედავე, არს, დასავლით, ჯი-

*) ბაგრატიონთ იწყეს მეფობა 575 წლიდამ.

ნსკრობი. ამ ჯინკრობს ზეით ჩამოვალს მთა ქვა-ყრილის მთილამ აღმოსავლეთით მტკვრამდე, ეგრეთვე ფოსოს მთილამ მტკვრამდე. ეს მთანი არიან საზღვარნი არტანისა და კოლასა. და ამ არტანს შინა მოერთვიან მდინარენი მტკვარს—ქვა-ყრილისა და ფოსოს მთილამ, რომელთა ზედა არიან დაბნები და მოსახლენი; ხოლო მზღურის არტანს: აღმოსავლით, მთა ამასა და ფოსოს შორისი; სამხრით, მთა ამასა და კოლას შორისი; დასავლით, არსიანი, და აწ ქვაყრილიდ წოდებული, სადაცა გარდავალს გზა არტანუჯს; ჩდილოთ, მთა მცირე, ამასა და ერუშეთს შორისი. ხოლო არს არტანს ვაკე და უტყეო, ბალახყვავილიანი, მოსავლით ვითარცა ჯავახეთი, და მთანიცა უტყეონი, მცირე არყნალთა-გან კიდე.

ხოლო არტანისა და კოლის საზღვარს ზეით, მტკვრის კიდის დასავლით, არს მცირე ქალაქი კოლა, და ზის აწ ფაშა კოლას, და უწოდებენ კოლის ფაშას. ამ კოლას ზეით, მტკვრის კიდე-ზედ, დადუმს არს ეკლესია, დიდ-შვენიერ-გუნბათიან-შენი, და აწ უკმობენ დორთ-ქილისია *). იჯდა ეპისკოპოზი სულიად კოლისა, და აწ უქმი არს. ხოლო მტკვრის სათავეს ზეით, ყალნუ-მთის ძირ-ზე, არს ციხე შენი ქუმურლუსი, მაგარი და შეუალი (ვგონებ ბექის-ცი-

კო-
ლისა-
თვს.

*) „დორთ-ქილისა“ თათრული სიტყვაა. ქართულად: ოთხი-ეკლესია.

ხედ). აწ ცალიერ არს; ამას ზედა გარდავალს გზა
ზანას და ფანასკეტს. არამედ კოლის ადგილებთა შინა
მოერთვიან მტკვარს მდინარენი ყარსისა და ყალნუს
მთილამ, და მათ ზედა შენ არიან დაბნები. და მზღვრის
კოლას: აღმოსავლით, მთა ყარსისა, რომელი მდებარე
ბს ყალნუს მთილამ ნიალის-ყურის მთამდე, და-
სავლეთს-სამხრეთს შუაღამ აღმოსავლეთ - ჩდილოს
შორის, და არს მთა ესე მცირე-ტყიანი, და არს ბა-
ლახ-შამბ-ყვაეილოვანი, წყაროიან-ნადირიანი. გარდა-
ვლენან მას ზედა გზანი ყარსის ადგილებთა შინა;
დასავლით მზღვრის კოლას არსიანის მთა, და აწ ყა-
ლნუსდ წოდებული, რომელსა ზედა გარდავლენან
გზანი ბანას, არტანუჯსა შინა. და არს მთა ესე მა-
ლალი და მცირე-ტყიანი, წყაროიან-ბალახ-შამბ-შრო-
შნიანი, და ზაფხულით ფრიად შვენიერი; ჩდილოთ
მზღვრის კოლას არტან-კოლას შორისი მცირე მთა.
და არს ადგილნი კოლისანი მოსავლით, პირ-უტყვით
და ჰავით ვითარცა ჯავახეთი. და კაცნიცა ჰგონე
ეგრეთვე, არამედ აწ უმეტესნი მოჰმადიანნი. ხოლო
იყო პირველ ჯავახეთი, არტანი და კოლა ერთი
საერისთო, და შემდგომად იქმნა ორ საერისთოდ,
ბაგრატიონობასა შინა, წუნისად და არტანისად. და
აწ ზის ჯავახეთს ნიჯგორს მჯდომი ფაშა და კო-
ლას, ფაშავე, განა მორჩილებასა შინა ახალ-ციხის ფა-
შისასა. და ესენი არიან აღწერანი მტკვრის შემდინა-

რის *) მდინარეთა და ქვეყანათა, რომელთაცა ძველად ეწოდებოდა ზემო-ქართლად **). ამის-თვის მტკვარი ვინად-გან ქართლს მიმდინარე არს, შესავალ-გამოსავალი ამ ორთა ქვეყანათა დაუბრკოლებელი აქვსთ.

ხოლო აწ ვიწყებთ კლავჯუგოს. და ამ ქვეყანასა კო-
შინა უდიდესი მდინარე არს ჭოროხი, რომელი გა-
მოსდის ირავჯუგუს მთასა და დის სამხრილამ ჩლი-
ლოთ, მცირეთ აღმოსავლეთით მიწეულად, კვარამსკის
კიდამდე. მას ქვეით მოუხვევს და სდის უმეტეს ან-
თქანადამ ჩრდილოთ დასავლეთს შუა, და მიერთვის
ბათომის ქვეით შავს-ზღვას. სიგრძით არს ზღვიდამ ირი-
ჯლუს მთამდე, და დის ფრიად ჩქარად ქვიანსა, კლდი-
ანსა და ხრამოვანსა შინაჲ და არს თევზიანი, განა,
მთის კერძოდ, უმეტეს კალმახნი, სასმისად შემრგო,
გემოიანი და სხვებ ურგები, ვინათ-გან არა-რამე კე-
თლების ანუ ირწყვის, თვინიერ ერგეს, გონიას და
ბათომის. არამედ ვინად-გან აღვსწერენით ბათომი,
გონია და ერგე გურიასა ზედა, აწ ერგეს ზეიდამ
ვიწყებთ, აჭარის წყლის შესართავიდამ. ხოლო კო-
როხს მოერთვის აქარის წყალი აღმოსავლეთიდამ,
და გამოსდის ხარზმა-აქარას შორის მთასა, მოდის

*) შემრთუელთა (ვარიანტი).

***) და ქვეყანანი, რომელთაცა ძველად ეწოდებოდა ზო-
გად ზემო ქართლი (ვარიანტი).

აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. ამ წყლის კიდევად, ამ კეობის საშუალოს, არს. მცირე ქალაქის მგზავსი დაბა, ქედს. მოსახლენი არიან ვაჭარნი. მოერთვიან ამ აჭარის მდინარეს, გურიის მთიდან და აჭარას და ლიგანისკევს შორისის მთებიდან, კევნი და მათ ზედა არიან დაბნები შენნი. არამედ მზღვრის: აღმოსავლით, მთა აჭარასა და ზარზმას შორისი, და გარდავალს მას ზედა გზა სამცხეს; სამხრით, მთა აჭარასა და ლიგანის-კევს შორისი; დასავლით, მდინარე ჭოროხი; ჩდილოთ, მთა გურიასა და აჭარას შორისი, სადა გარდავლენან გზანი გურიას. და არს აჭარის-კეობა ვენაკოვანი, კილიანი, მოსავლიანი — თვინიერ ბრინჯ-ბანბისა — ყოვლითა მარცვლითა. არს ტყიანი, კლდიანი, იწრო, ხრამოვან-ღრატოიანი. მთანი ტყიან-ნადირიანი, კაცნი კელოვანნი ხის მუშაკობითა. აქ აკეთებენ ყველსა: ერთი იქნების 10, 15, 20 ლიტრა, არა-ოდეს წარხდების, არცა დაობდების. რა-ჟამს გნებავს, შემგბარო კეთილ-საკმარ არს.

ფორ-
ჩხის
კეო-
ბისა-
თვს.
ხოლო აჭარის წყლის შესართავს ზეით მოერთვის დასავლეთიდან ჭოროხს ფორჩხის-კევის მდინარე, გამომდინარე ბაიბურდისა და ფორჩხის კეობის საშუალოს მთიდან, მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. ამ კევს მოერთვიან ჭანეთისა და ისპირის მთიდან კევნი და შენ არიან დაბნები. ამ მდინარეზედ არს, ჭოროხის დასავლეთად, დაბა დიდი ფო-

ჩხისა, ამის გამო იწოდა კეობაც ესე ესრეთ. ხოლო მზღვრის ფორჩხის კეობას: აღმოსავლით, ლიგანის-კევი; სამხრით, მთა ისპირისა, სადაცა გარდავლენან გზანი ისპირის კეობასა შინა; დასავლით; მთა ბაი-ბურდისა და ამის შორისი; ჩდილოთ, მთა ჭანეთისა, და მას ზედა გარდავლენან გზანი ჭანეთს. არამედ არს კეობა ესე ვენაკოვან-კილიანი, ვიწრო და კლდიანი, და მოსავლიანი რა-ოდენიცა მიწა იკენიან *), პირ-უტყვიან-ნადირიანი. მთა-ბარნი ახლორებენ ზურიად.

ხოლო ფორჩხის კეობას ზეით არს მცირე კე-ვი; გამოსდის ისპირის მთას, მოდის სამკრიდამ ჩდი-ლოთ, მიერთვის ჭოროხს. ამ კევ-ზედ, აღმოსავ-ლით და ჭოროხის დასავლით, ისპირის მთის კალთას, არს ეკლესია ლუთაებისა ანჩა, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერად ნაგები, კარგს ადგილს. იჯდა ეპისკოპო-ზი, მწყემსი ლიგანის კევისა გაღმა-გამოღმართისა გო-ნიამდე, ფორჩხის კეობისა და აჭარისა. და აწ ცა-ლიერი არს. ამას ზეით მოერთვის ჭოროხს ანაკუ-ტის-კევი, აჭარის მთიდამ. ამ კევ-ზედ არს, ჭორო-ხის აღმოსავლით აჭარის მთის კალთას, ანაკუტი, დაბა დიდი და კარგი. ამას ზეით მოერთვის ჭო-როხს შავშეთის მდინარე, აღმოსავლეთიდამ. აქ არს ფანაკანის-ცხე, **) ორთა მდინარეთა შორის. ამ შავ-

ანჩა.

ანა-კერ-ტი.

*) ირწყვან (ვარიანტი).

**) ფანავრის-ციხე (ვარიანტი).

ნათ-შეთის წყლისა და ანაკერტის შორის, კოროხის
ლის-აღმოსავლით, აჭარის მთას კალთასავე, არს მონას-
მცემ-სტეპი ნათფის-მცემლისა. ამას შინა იყო კორხი ნა-
ლის-მონას-თლის-მცემლისა; და იყო დიდ-კელოვნებით ქმნილი ღ
ტრი-დაშენებული. ამისნი შემდეგნი 12 მონასტერნი და თავი
სათვს. იყო, სადა ესვენა კორკი. იდგნენ მონაზონნი მოწესენი
მრავალნი, და იყო ფრიად შემკული და მდიდარი
ყოვლითა საეკლესიოს წესითა და მამულთა შეწი-
რულობითა, და აწცა არს დიდ-შენებულებანი, არა-
მედ უქმ-ცარიელ არს. ამას უწოდებდენ რაზის
მონასტრად, რომელი აღაშენა გეორგედ გურგენ, აშოტ
დიდის კურატპალატის ძე-მ, *) და დაეფლა თვითცა მას
შინა. ხოლო შაკშეთის წყალს გამოსდის ერუშეთსა
და შავშეთს შორისს არსიანის მთას. ეს სდის პირ-
ველად აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მერმე მო-
დრკების და დის აღმოსავლეთს-სამხრეთს შუადამ
ჩდილოთ-დასავლეთს შორის. ამას კოროხის შესა-
რთავს ზეით მოერთვის მდინარედ ჭილყანის კევი-
გამოსდის არსიანის მთას, მოდის ჩდილოდამ სამხრით,
გრეხით. ამ კევიდამ გარდავალს გზა ზაანის და
ყველს. ამავე კევის სამხრით სახლობს აწინდელი შა-
ვშეთის ბეგა. ამათ მდინარეთ შესართავს ზეით მო-
ერთვის ჭილოვნის-კევის შავშეთსავე მდინარე სათლქისი
და ტბეთისა. ესეც გამოსდის არსიანსავე და მო-

*) აშოტ დიდი მეფობდა 787.—826 წლამდე.

დის ტბეთამდე აღმოსავლეთად, და მერმე ვითარცა შავშეთის წინათი მდინარე, ეგრეთ ესეცა დის. ამ წყალ-ზედ არს სათლეკ, ქალაქი მცირე, და მოსახლენი ვაჭარნი მას შინა; ამ სათლეს ზეით არს ტბეთი, —სამხრით ამ მდინარის კიდესა, —რომელ-მან მოიგოს სახელი მუნ მყოფთა მცირედთა და მრავალთა ტბათაგან. ტბეთს არს ეკლესია გუნბათიანი, მდიდრად ნაგები და ღიდ-შვენიერი. ეს ალაშენა აშოტ კუხმან ბაგრატიონმან*). იჯდა აქ ეპისკოპოზი, მწყემსი ანაკერტს ზეითისა, სულიად შავშეთისა და არტანუჯისა.

ტბეთის პირის-პირ, ჩდილოთ კერძ, მდინარის გაღმა, არს ციხე თუხარისი, რომელი ალაშენა, —პირველ ოძრახოს, ძე-მან მცხეთოსისა-მან, შემდგომად 26 მეფე-მან მირდატ ალაშენა ეკლესია ციხესა შინა, მერმე, ყრუსა გან მოოხრებული, ალაშენა მტბე-ვარ ეპისკოპოზ-მან. არამედ მოიგოს სახელი სიმამრით სიმტკიცისა-თვის: «თუ ხარ შენ ციხე, და არა სხვა». ხოლო ამ ორთა შავშეთის მდინარეთა ზედა

*) აშოტ ერისთავთა ერისთავმან, ძემან გურგენ კურატ-პალატისამან, რომელსა ეწოდა კუხი, ალაშენა ტბეთი შავშეთს და განასრულა იგი ყოვლითა განგებითა და დასუა პირველად ეპისკოპოსად სანატრელი სტეფანე, უწყებითა სულისა წმიდისაჲთა და გარდაიცვალა ესე აშოტ კუხი ქორონიკონსა რლს (918 წ.). (იხ. სუმბატის ქრონიკა, რომელშიაც მოთხრობილია ბაგრატიონების ისტორია ბაგრატ IV-მდე (1027—1072).

არიან დაბნები შენნი, დიდ-მცირენი. და მზღვრის
შავშეთს; აღმოსავლით, მთა არსიანი, და გარდავლენ-
ნან მას ზედა გზანი ერუშეთს, ფოცხვს კეობას და
ზარზმა-ყველს; სამხრით, მზღვრის კლდე, არტანუჯსა
და შავშეთს შორისი, ვითარცა კედელი, რომელი
ჩამოვალს არსიანის მთილამ დასავლეთად ვიდრე კნინ-
ლა ჭოროხამდე, და განვლის მას კლდესა შინა გზა-
ვითარცა კარი, და თვინიერ მისა არა არს გზა; და-
სავლეთით, მთა შავშეთისა, შავშეთსა და ჭოროხს
შორისი; ჩდილოთ, მთა არსიანილამ ჩამოსული და-
სავლით ჭოროხამდე. და არს ესე შავშეთი ტყიანი,
გორა-მთიანი, ღელე-ღრატოიანი, იწრო და მაგარი,
ვენაკ-ხილაანი. ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი,
თვინიერ ბრინჯ-ბანბისა. პირ-უტყენი, ნადირნი,
მფრინველნი და თევზნი მრავალნი. და ნაყოფიერებს
ფრიად მიწა ამისი, რა-ოდენიცა იკმარების სივიწ-
როედ.

ისპი-
რისა-
თვს.

ხოლო შავშეთის მდინარის შესართავს ზევით,
ჭოროხს მოერთვის დასავლეთილამ ისპირის მდინარე,
წოდებული ჭოროხადვე. და ამ ისპირის მდინარის
შესართავს ზევით, ჭოროხის მდინარის აღმოსავლეთის
კიდე-ზედ, არს აწთქანი, ქალაქი მცირე. მოსახლენი
არიან ვაჭარნი. და ამ ართვანის სანახებითურთ, ვიდ-
რე ერგეს სამზღვრამდე, ჭოროხის კეობის იმიერი
და ამიერი იწოდების ლიგანის-კეობად. და არს ეს
ლიგანის-ხეობა, თვინიერ სივიწროვისა, ფრიად ნა-

ყოფიერი ნარინჯით, თურინჯით, ლიმონით, ზეთის-
ხილით, ბროწეულითა, ლელვით, ვენაკით, ხილით
შემკობილი, და ქებულნი მუნებურნი ყოველნივე.
მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებს, განა სივიწრო-
ვით ვერ სთესვენ ბრინჯ-ბანბასაჲ ჰავით არს ზაფ-
ხულს ცხელი, ზამთარს ფრიად თბილი. ახლორებენ
მთანით თოვლიანნი და აგარაკნი შვენიერებით აღმკულ-
ნი, ჟამისა და ნახევარ ჟამის სავალთა, წყაროებითა.
პირ-უტყენი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი, და ყოვლითა ნაყოფიერებითა აღესილი. ხოლო ართვანს ზეით მოერთვის ჭოროხს დასავლეთი-
დამ კევი, რომელი გამოსდის თორთომ-ისპირის მთასა,
მოდის აღმოსავალით; ამ კევ-ზედ არს. იშხანის-ცხიხე,
ფრიად მაგარი, დიდ-შენი და ეკლესია გუნბათიანი,
დიდ-შვენიერად ნაგები. აქ იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი
ისპირისა, თორთომისა, ბაიბურდისა, ვიდრე ტრაპიზონის
მთამდე, და აწ ცალიერ არს. ამ კევს ზეით არს,
ჭოროხ-ზედ, კუარამზეს-კიდი, ქვითკირისა, მრავალ-
თვალნი, შვენიერად გებული.

ამ კიდს ზეით მოერთვის ჭოროხს მდინარე არ-
ტანუჯისა. ეს გამოსდის ქვა-ყრილის მთას, მოდის
აღმოსავლეთიდან დასავლად. ამ წყალს მოერთვის,
ჩდილოდამ, ჭოროხს ზეით, სხვა წყალი არტანუჯი-
სავე. ესეც გამოსდის ქვა-ყრილის მთას, და არტანუჯსა
და შავშეთს შუათს კლდეს. ამ წყლის შესართავს
ზეით, წინა-თქმულს წყალ-ზედ, არს არტანუჯის-
სათეს

ნუჯი, ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი, კეთილ-შენი-
ეს ალაშენა გორგასალ *), შემდგომად შემუსრა
ყრუმ, მერმე ალაშენა და განაახლა აშოტ კურატ-
პალატმან, და ალაგო ციხესა შინა ეკლესია პეტრე-
პავლესი; მოკლეს მას შინავე და დაფლეს მუნვე. არს
არტანუჯს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილ-დიდ-შვე-
ნიერ-ნაგები. ეს იყო მონასტერი, და აწ არს უქმი.
კვალად აქავ არტანუჯს ალაშენა გორგასალ მონას-
ტერნი მქრისა**), შინდობისა და ახიზისა, ფრიად
შვენიერნი. კვალად ქმნა ახიზს ქვაბნი კლდისა, გა-
მოკვეთილნი, ფრიად მაგარნი და შეუვალნი. ხოლო
ამ არტანუჯის მდინარეთა მოერთვიან სხვანიცა მდი-
ნარენი, და მათ ზედა შენებულ არიან დაბნები. და
მზღვრის არტანუჯსა: აღმოსავლით, მთანი ყალნუ-
ქვა-ყრილისა, და გარდავლენან გზანი მათ ზედა
კოლა-არტანს; სამხრით, ფანასკეტსა და არტანუჯს
შორის ჩამოსული მთა ყალნუს მთიდან დასავლეთად,
ვიდრე ჭოროხამდე; დასავლით, მთა მცირე არტა-
ნუჯსა და ჭოროხს შორისი, და თვით მდინარე ჭო-
როხი; ჩდილოთ, კლდე შავშეთსა და არტანუჯს შო-
რისი. არამედ არს ატანუჯი ვენაკიანი, კილიანი.
მარცვალნი ყოველნივე ნაყოფიერებს, ვითარცა სხვა-
თა ამათ ადგილებთა; ტყიანი ფრიად და მცირე ვე-

*) გორგასალ მეფობდა 446—499 წლამდე.

**) გერისა (ვარიანტი).

ლოვანი. პირ-უტყენი, ნადირნი, ფრინველნი და თევ-
ზნი მრავალნი. ჰავით მშვენი, კეთილი, ზამთარ
თბილი და დიდ-თოვლიანი, ზაფხული არა ეგ-ოდენ
ცხელი. კაცნიცა ჰგონე ეგრეთვე სარწმუნოებითა
და ენითაცა. არამედ არტანუჯი, შავშეთი და ლი-
ვანის-კევი არს ოძრახოსისავე წილი ღ საერისთო მისი.
ხოლო შემდგომად იქმნა არტანუჯის ერისთავი სხვა,
შავშეთით, და აწ უზისთ თვის-თვისი ბეგი, ოლ-
მალნი.

ხოლო კვალად არტანუჯის მდინარის შესარ-
თავს ზეით ქოროხს მოერთვის თორთომის მთილამ
გამომდინარე წყალი, რომელი მოდის აღმოსავლე-
თად. ამ კევ-ზედ კალმახისა*) არს ციხე კალმახისა,
რომელი აღაშენეს პატიახშთა, დიდ-შენი, მაგარი და
შეუალი, იყო საერისთო ტაოსი. ამას ზეით მოერ-
თვის ქოროხს მდინარე ბანათანასკეტისა, გამომდი-
ნარე ყალნუ-მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთილამ
დასავლეთად. ამ წყალ-ზედ, ქოროხის აღმოსავლით,
არს ციხე ფანასკეტისა, კლდესა ზედა, დიდ-შენი, მა-
გარი. აქ იჯდა ერის-თავი ფანასკეტ-ოლთისისა, და
აწ არს დაბა. ამას ზეით, ამ წყალ-ზედ, მთა-ში, არს
ბანა, აწ უწოდებენ ფანაქს. აქა არს ეკლესია გუნ-
ბათიანი, დიდი, შვენიერად ნაგები, კეთილ-შვენიერს
აღვილს. აღაშენა მეფე-მან აღარნასემ, და დაფლოულ

*) ვარიანტში ეს სიტყვა არ არის.

არიან მეფენი. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ფანასკეტისა და სულიად ტაოსი, ოლთისისა და ნარუმაკისა, და აწ არს ცალიერი. ამას ზეით, ჭოროხის აღმოსავლეთის კიდე-ზედ, არს ოლთისი, ქალაქი კარგი და კეთილ-ჰაოვანი. აქ არს ციხე მაგარი და დიდ-შენი. არს მეორე საჯდომი ათაბაგისა, ვითარცა ახალ-ციხე. ოლთისს ზეით, ჭოროხის აღმოსავლის კიდეზედ, არს საწუმჯი და აწ ნარიმანი, დაბა დიდი. აქამდე არს ფანასკეტ-ოლთისი ხილიანი, ვენახიანი, ვითარცა სხვანი აღვსწერეთ. ხოლო ნარუმაკს ზეით კვალად ჭოროხის აღმოსავლის კიდე-ზედ არს დაბა დიდი, იდი, კეთილი. ამას ზეით არს ვითარცა მთის ადგილნი ნაყოფითა.

ტა-
ოსა-
თჳს. არამედ ართვანს ზეითი, იდამდე, ჭოროხის დასავლეთისა, თორთომის მთის აღმოსავლეთით, არს ჰანახლი*) ანუ ტაოს-კარი, ანუ ტაო. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით, ჭოროხის მდინარე; სამხრით, თორთომიდამ ჩამოსული მთა იდამდე; დასავლით, თორთომის მთა; ჩდილოთ, ჭოროხი და**) ისპირის მთა და არს ეს ტაო ვენახოვანი, კილიანი, მოსავლიანი ყოვლითა მარცვლითა, და მთის კერძოთ ვითარცა ჯავახეთი. არამედ არს მთიანი, გორიანი, ლელოვან-

*) პარახლი სხვა წყაროებში იხსენიება პარახალად, ბარხარად.

**) კავშირი და ვარიანტებიდამ შემოვიღეთ.

ხრამოვანი, ღრატოიანი, წყლიანი და იწრო. და არიან
კევთა დაბნები, კაცნიცა ეგრეთნივე. განა იდი და
ნამუჭავი არიან ვითარცა თრიალეთი ანუ ჯავახეთი,
ყოვლითურთ.

ხოლო ოღთისის, ნარიმანისა და იდის სამხრით, ბას-
არს, ირიჯლუს მთას იქით, ბასიანი. და ესე ბასიანი, იან-
თუმცა არს სომხითისა, არამედ, შემდგომად ბაგრა- ისა-
ტიონთა მეფობისა, რა დაიპყრეს მათ, არს მიერით თვს.
სამცხისა. და არს ბასიანი რახსისა ანუ არაზის სათა-
ვესა ზედა. პირველად ეწოდა ქალაქსა ამისსა ბასი-
ანი, და მის გამო ეწოდა სახელიცა ესე ამ ადგილთა.
ხოლო აწ უწოდებენ მას ქალაქსა ასან-ყალას და
არს საშუალ ბასიანისა, არაზის კიდესა ზედა, ჩდი-
ლოთ კერძ; არა დიდი ქალაქი, და მზღვრის ამას ბა-
სიანს: აღმოსავლით, მთა ჩამოსული სამხრეთის მთი-
დამ, რომელი არს სომხითის მთა; დასავლით, მთა
ირიჯლუ-დევაბოინისა; ჩდილოთ, მთა ირიჯლუ-ყალ-
ნუსი; სამხრით, მთა დევაბოინიდამ წამოსული, სომ-
ხითის მთა; და ადგილთა ამათ შორის მოერთვიან
რახსს იმიერით და ამიერით მდინარენი მთებთა-გან.
დაშენებულ არიან დაბნები. არს უვენაკო, უკილო
და მარცვლის მოსავლითაც ვითარცა ჯავახეთი. არა-
მედ ესე უმჯობესცა ჰავითაც; უტყეო, თვინიერ
მცირე არყნალნი. სწვენ წივასა და ზიდვენ ხესა და
შეშას რახსის ხრამიდამ.

ისპირისა-
თვს.

ამ ასან-ყალას ქვეით არს კიდი რახსსა ზედა,
და ვლენან ქარაფანნი, თვინიერ მისსა ვერ განვალს
არაზს. ხოლო ისპირის კეობის მდინარე გამოსდის,
ბაიბურდს ზეით, ტრაპიზონის მთას. სიგრძით არს
ტრაპიზონის მთილამ ქოროხამდე, მოდის დასავლე-
თილამ აღმოსავლეთად, კევსა კლდიანსა და ქვიანსა
შინა. და ამ ისპირის წყლისა და ქოროხის მდინარის
შესართავს ფრად ზეით, ამ ისპირის მდინარეს მო-
ერთვის სამხრით კორთომის კეობის მდინარე. და
ამ თორთომის მდინარის შესართავს ზეით, ისპირის
მდინარის კიდე-ზედ, არს ქალაქი მცირე ისპირა, და
ამის გამო სახელ-იდვა კეობა ესე და მდინარე. ამას
ზეით მოერთვის კვალად ისპირის მდინარეს საქარ-
თველოს-ყელის მდინარე ანუ გურჯი-ბოლაზისა. და
ამ მდინარეს ზეით არს მთა, რომელი მზღვრის ბაი-
ბურდსა და ისპირსა. ხოლო ამ ისპირის მდინარეს
მოერთვიან ამიერ-იმიერით კვენი ისპირისავე მთები-
ლამ, და არიან დაშენებულნი დაბნები მათ ზედა,
და მზღვრის ისპირის კეობას: აღმოსავლით, ისპირის
მთებილამ ჩამოსულნი მთანი, სამხრით ჩდილოეთილამ
ისპირსა, ტაოსა და ლიგანის-კევის შორისნი. და არს
მთანი ესენი ტყიანნი, კლდიანნი, ღრატოიანნი,
კევ-ქარაფიანნი და ნადირიანნი; ხოლო სამხრით
მზღვრის მთა ისპირისა, ისპირსა და თორთომის კე-
ობას შორისნი, და გარდავლენან გზანი თორთომის
კეობას შინა. ზმდებარებს მთა ესე აღმოსავლეთილამ და-

სავლეთად. არს თხემთა უტყეო, ჭ ადგილს თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, წყაროიანი, ბალახ-ყვავილიანი და ნადირიანი. ეგრეთვე დასავლით მზღვრის მთანი, ისპირისა მთებიდამ ჩამოსულნი, ისპირისავე მდინარემდე, სამხრით ჩდილოეთიდამ, ბაიბურდსა და სპერს შორისი; და არიან მთანი ესენი ტყიანნი, კლდიანნი, ჭ მივლენან გზანი ბაიბურდს; ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისავე, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდამ დასავლეთად ფორჩხის კეობასა და ისპირას შორისი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ფორჩხას. და არს მთაცა ესე თოვლიან-ტყიანი ვითარცა, პირის-პირ ამისი, ისპირის მთა. განა არს ესე ისპირის კეობა ქარაფოვან-კლდიანი, დელე-ღრატოიანი, იწრო, ტყიანი, მცირე-ველოვანი, მოსავალ-ნაყოფიერი, ვითარცა აღვსწერეთ ლიგანის-კევი, ყოვლითა ნაყოფიერებითა და მარცვლითა. ჰავით ზაფხულს ფრიად ცხელი, არამედ აქვს მთანი და აგარაკნი ახლოარეს. ზამთარი თბილი. კაცნი იუწყე მგზავსნი სამცხისანი, და აწ მოჰმადიანნი სულიად, ენითა ქართულითა და ზნითა ოსმალითათა.

ხოლო თორთომის მდინარე გამოსდის დევაბო-თორ-ინის მთასა და მოდის სამხრიდამ ჩდილოდ, გასჰრის თო-სპერის მთას, და მიერთვის ისპირის მდინარეს. ამ მისა-ისპირის მთას ზეით არის თორთომის კეობა, და ამ თვს. ისპირის მთის ფრიად ზეით მოერთვის დასავლეთი-დამ თორთომის მდინარეს კევი შიფაქლუს მთის გა-მომდინარე, და მოდის პირველ სამხრიდამ ჩდილოდ,

მერმე დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. ამ კევ-ზედ, შიფაქლუს მთის კალთას, არს ეკლესია მონასტერი სახეჯისა, ყოვლად-წმიდისა ღუთის-მშობლისა, დიდი, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერად გებული, შვენიერს კარგს ადგილს. ეს ალაშენა დავით კურატ-პალატ-მან, ბაგრატი მეფის მამობილ-მან. *) აქავ არს ეკლესია ფრიად შვენიერი, დიდ-შენი, რომელი ალაშენა 48 მეფე-მან დავით. არამედ აწ უქმ ცალიერ არიან, და ხატი ამისა ვრს გელათს, რომელი შეამკო აღმაშენებელ-მან, მერმე თამარ მეფე-მან. ამ კევს ზეით, თორთომის მდინარე-ზედ, არს ციხე თორთომისა, მაგარი, კლდესა ზედა დიდ-შენებული. ამის მიერ იწოდა კეობა ესე თორთომის კეობად. ამ ციხეს ზეით არს ხენძოჭეთი, დაბა დიდი და გზა აზიუმისა. არამედ თორთომის მდინარეს მოერთვიან კვენი თორთომისა და შიფაქლუს მთიდან, და არიან დაბნები მათ ზედა შენნი, დიდ-მცირენი. ხოლო მზღვრის თორთომის კეობას: აღმოსავლით, მთა თორთომისა**), თორთომსა და ტაოს შორისი, რომელი მდებარებს სიგრძით საჩხრეთ-დასავლეთს შუადად აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორ-

*) ეს ბაგრატი მეფობდა 980—1014 წლამდე.

**) ესე მთანი არიან, რომელსა სწერენ ძველს დეოდორათიასა შინა მოსხის მთად, რომელნი არიან მესხის მთანი ირიჯლუსი, თორთომისა, შიფაქლუსი, და დევაბოინისა და ისპირისა. შენიშ. ვახუშტისა.

რის, გამოვალს ირიჯლუს მთილამ და მიაღგების ისპირის მთას, და არს ისპირის მთის კერძოთ, თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი, და მას ზეით სულიად უტყეო, წყაროიანი-მდინარიანი, ბალახ-შამბ-შროშნიანი. გარდავლენან გზანი ტაოს შინა. ხოლო სამხრით მზღვრის მთა ირიჯლუ-დევაბონისა, რომელი ეგრეთვე უტყეო არს. დასავლით, მთა შიტაქლუსა, თორთომისა და ქართლის-ყელს შორისი, რომელი მდებარებს სამხრილამ ჩდილოდ, გამოვალს დევაბონის მთილამ და მიაღგების ისპირის მთას, და არს ხახულამდე უტყეო, და ყოვლითა ვითარცა სხვანი მთანი. ხახულს ქვეით, ეგრეთი ისპირის მთამდე, ვითარცა თორთომის მთის კერძი დავსწერეთ; ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისა, ზმასა და ისპირას შორის, და გარდავლენან გზანი ისპირის კეობასა შინა. არამედ თორთომის მდინარის კიდე, ხახულს ზეითამდე ანუ ციხემდე, ვენაკოვანთ, ხილიანი, მოსავლიანი, ხოლო მათს კერძონი ყოველგნით ვითარცა ჯავახეთი აღვსწერეთ, განა არს მოსავლიანი, პირ-უტყვიანი, შფრინვლიან-ნადირიან-თევზიანი, შემკული მთით და ბარით. კაცნი ვითარცა მესხნი, და აწ სულიად მოჰმადიანნი, ენითა ქართულითავე; არამედ უბნობენ თურქულსაცა.

ხოლო ამის დასავლით და შიტაქლუს მთის იქით, გურ-არს გურჯი-ბოლაზის კეობა ანუ საქართველადს-ეკ-ბოლა-ღისა. რამეთუ, ოდეს დაიპყრეს ოსმალთა აზრუმი, ზისა

ანუ მიერ ჟამით უწოდეს სახელი ესე. სიგრძით არს დე-
საქა-
რთვე-
ლოს
ვაზონის მთასა, მოდის სამხრიდამ ჩდილოთ, და ხე-
წყლ-
ისა-
თვს. ნძორეთის გარდასწვრივ არს გურჯი-ბოლაზი დასა-
ვლეთით, და ეს კევი არს საზღვარი, ბაიბურდის მთა-
მდე, საქართველოსა და ბერძენთა. და კეობა ესე არს
ფრიად ვიწრო, კლდიანი და ტყიანი.

ბაი-
ბურ-
დისა-
თვს. ხოლო სადაცა მიერთვის ისპირის მდინარეს გუ-
რჯი-ბოლაზის მდინარე, მას ზეით არს ისპირის მთე-
ბიდამ ჩამოსულნი მთანი, ისპირისა და ბაიბურდის
საზღვარი, ვითარცა აღვსწერეთ. ამ მთებს ზეით
არს ბაიბურდი, ყოველგნით მით მოხვეული, და
თვითცა მთა. ამას შინა დის ისპირისავე მდინარე.
ამ წყალზედ, შუას ადგილს, არს ქალაქი ბაიბურდი,
არა დიდი, და არიან აწ სულიად მოსახლენი მაჰ-
მადიანნი, მცირედი თუ ვინმე ქრისტიანენი. ამ ქა-
ლაქის გამო იწოდების ადგილიცა ესე ბაიბურდად.
ხოლო მოერთვიან ბაიბურდის ადგილთა შინა ისპი-
რის მდინარესა, აჭარა-ეზინგის მთებიდგან, მდინარე-
ნი, და არიან მას ზედა შენნი დაბნები. არამედ მზღვრის
ბაიბურდს: აღმოსავლით, მთა ჩსპირისა და მის შო-
რისი; სამხრით, მთა ეზინგასა და ბაიბურდს შორი-
სი, რომელი მდებარებს აღმოსავლეთიდან დასავლე-
თად, უტყეო; დასავლით, მთა ტრაპიზონისა; ჩდი-
ლოთ, მთა ჭანეთისა, ბაიბურდსა და ჭანეთს შორი-
სი. და არს ეს ბაიბურდი, ვითარცა ჯავახეთი, მთე-

ბრი, მოსავალ-პირუტყვითა. გარემოს მისსა მთანი უტყეონი, და ზიდვენ ჭანეთის მთილამ ხესა და შეშასა, უმეტესად სწვენ წივასა. ჰავით ზაფხულის კეთილ, ამო და მშვენიერი, ზამთრიც ცივი, თოვლიანი, და გაუძლისი. გარდავლენან გარემოს მთებთა ზედა გზანი ადგილებთა შინა, რომელი აღვსწერეთ მას გარემო. კაცნი არიან სულიად მოჰმადიანნი და ზნითაცა მათითა.

ხოლო ბაიბურდისა და ფორჩხის სამხრით, ჭანეთის მთას იქით, არს ჭანეთი, და აწ უწოდებენ ლაზსავე *). არს ესე შავის-ზღვის კიდის წადევნებით, გონილდამ ტრაპიზონის სამზღვრამდე. გონიის დასავლით მოერთვის ზღვას მდინარე ჭანეთში გამომდინარე ჭანეთის მთისა, რომელი მდებარებს ჭანეთსა ო ფორჩხის კეობას შორის, და მოდის ჩდილოთ. ამ მდინარის იქით არს ხოფჯას, ქალაქი მცირე, ზღვის კიდესა ზედა. აქ მოერთვის მდინარე ხოფჯისა, გამომდინარე მისვე მთისა, და მომდინარე ეგრეთვე. კვალად მოერთვის ზღვას მდინარე ხოფჯას იქით გამომდინარე ჭანეთისავე მთისა, რომელი არს ბაიბურდსა და ჭანეთს შორის. და მომდინარე ჩდილოთ კერძოდ. ამ მდინარის დასავლით არს ქალაქი მცირე რიზა, ზღვის კიდე-ზედ. მოერთვის მუნვე მდინარე მისივე ზღვასა, და გამოსდის მასვე მთასა, და მოდის ჩდილოთ. ხო-

*) ლაზსა (ვარიანტი).

ლო ამის დასავლით ჩამოვარდების მცირე მთა, კინ-
ლა ზღვამდე, ქანეთის მთილამ, და ესე არს საზღვა-
რი საქართველოსი და საბერძნეთისა. აქა არს სკი-
ნის-შალო, აქავ არს სიტყუქელა. აქ აღაშენა მეფე-მან
არჩილ-მოწამე-მან*) ციხე, — შემდგომად ყრუს შემოს-
ვლისა (ვეგონებ რიზას). ხოლო მთა ქანეთისა ძეს
დასავლიდამ აღმოსავლეთად, მცირე ჩდილოთ მიწე-
ვით, და მივალს ვიდრე ქოროხამდე. არს თხემთა
უტყეო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. განა ქა-
ნეთიცა ფრიად ტყიანი, გორა-მთა-ღელეიანი, არა-
მედ ხილიანი, ვენაკიანი, მარცვლებით მოსავლიანი,
ბრიჯ-ბანბითურთ, და ნაყოფიერებს ფრიად. პირ-
უტყენი, ნადირნი ფრიად მრავალნი, ფრინველნი
და თევზნი ურიცხვნი, მწერნი მრავალნი, ფუტკარი
და თაფლი ბევრად. ჰავით — ზღვის კიდური ცხელი,
მთის კერძონი კეთილ-ჰაოვანნი. ზამთარი თბილი,
ზაფხული არა გაუძლისი. კაცნი არიან კელოვანნი
ხის მოშაკობითა და შენებითა ნავთათა, დიდთა და
მცირეთა, და სარწმუნოებით აწ სულიად მოჰმადიან-
ნი. განა, მცირედნი-ლა ვინმე მოიპოვებინ ქრისტე-
ანენი, არამედ იციან კვალად ქართულ ენა ვიეთთა-
მე. ხოლო მზღვრის ქანეთს: აღმოსავლით, გონის
საზღვარი; სამხრით, მთა ქანეთისა, ფორჩხა-ბაიბურ-

*) ნეფობდა 668—718 წ.

ღისა და ჭანეთს შორისი; დასავლით, მცირე მთა-იგი ქართლის საზღვარი ზე ჩდილოთ, ზღვა-შავი.

ესე არს აღწერა სამცხე-საათაბაგოსი ჩენილთა ადგილებთა, რომელნი იცნობიან რუკასა ზედა ამის-სა. არამედ არა არს ციხე, ანუ დაბანი, ანუ აგარანი, რომელსა შინა არა იდგეს საყდარი ანუ ეკლესია, თლილის ქვით ნაშენნი, —ორი ანუ სამი, დიდნი და მცირენი. და ეგრეთვე ყოველთა ადგილთა საქართველოსა შინა, რომელნიცა აღვსწერენით. კვალად არიან გორა-მთათა ზედა შენნი ეკლესია-საყდარნი, სადაცა ძნიად ხდებიან კაცნი, თვინიერ დღესასწაულთა მათთა, ამის-თვის რამეთუ, ვინათგან კერპობასა შინა მათ მთა-გორათა ზედა იყვნენ კერპნი აღმართებულნი, და დღესასწაულობდენ მუნ სილოდობითა, და ქრისტიანობასა შინა შემუსრეს კერპნი, არამედ კვალად არა დასცხრენ მუნვე განცხრომასა სიმთვრალითა, სილოდითა და როკვითა. აღაშენეს მათ ზედა მუნ ეკლესიანი, რათა თაყვანი-სცენ ამათ და არლა-რა მოიხსენონ კერპნი სილოდა-განცხრომითა.

დაგათვა

შედარება ვარიანტებთან

ამ წიგნის ტექსტი დაიბეჭდა შედარებით ვახუშტის გეოგრაფიის სხვა-და-სხვა ვარიანტისა. ერთი ამ ვარიანტთაგანი გადაწერილია 1774 წელს და ეკუთვნის „წერა-კითხვის საზოგადოებას“ (№ 281). ტექსტი, როგორც წინასიტყვაობაშიაც ვსთქვით, დაიბეჭდა უცვლელად თვით ვახუშტის ხელით დაწერილ და ბროსეს-მიერ დაბეჭდილ დედნიდამ. აქ ჩავურთავთ იმ უმთავრეს განსხვავებათა, რომელნიც შევნიშნეთ დაბეჭდილ ტექსტისა და დაუბეჭდავ ხელნაწერებ შორის.

I წიგნი.

გვ. ა, ბ და გ სიტყვამდე «ნოეს ძის იაფეთაეს»... ვარიანტთა უმეტეს ნაწილში არ მოიპოვება და ვახუშტის «შესაფალი» მათში იწყობა ამ სიტყვებიდამ. ზოგიერთ ვარიანტში «იაფეთაეს» მაგიერ სწერია «იაფეთის».

გვ. გ: (ბოლოდგან მესამე სტრ.). «არამედ მცხეთას მყოფი» ზოგიერთ ვარიანტში სწერია ასრე:

«ხოლო მცხეთას მყოფნი». და თითქმის შემდეგაც ყველგან «არამედის» მაგიერ ამ ვარიანტებში შეგვხვდება «ხოლო».

გვ. დ: ღუთისა (სტ. 2)—ღმრთისა; პირ-მტკიცობა (სტ. 3)—პირ-მტკიცეობა; თავისუფლებისათვის (სტ. 4)—თავისუფლებათათვის; ერთ ვარიანტში «ციხე-სიმაგრეთა და» გამოტოვებულია (სტ. 5); რამეთუ (სტ. 7)—რომელ; «მარადის გარე მტერთა თვსთა ზედა» (სტ. 13)—არამედ გარე მტერთა თვსთა ზედა მარადის; შეერთბამებულნი (სტ. 14)—შეერთებულნი; ქვეყნისათვის (სტ. 15)—ქვეყანათათვის; გარეგანი (სტ. 20)—გარეგანნიცა; ურიანი (სტ. 21)—ჰურიანიცა; «და უუსჯულოესნი: რამეთუ» გამოტოვებულია; შეყოფითა ვიდრე (სტ. 25)—შეყოფითავე; ვიდრე გამოტოვებულია.

გვ. ე: უცხოთა (სტ. 1)—უცხოთა; პირველი ხუთი სტრიქონი ასრე შეცვლილია ორ ვარიანტში: «ხოლო შესძინეს ამას ზედა მკუდრის ჭამაცა: რამეთუ მოკუდის-რა კაცი ვინმე, ანუ ბრძოლასა, ანუ თვისთა დღით, მეორემან ივასხის, და შესჭამდიან; და, უკეთუ არავინ ივასხის, თვთა შესჭამდიან; ვითარცა თქმულ არს». ვიდრე (სტ. 6)—გამოტოვებულია; შემოვიდა (სტ. 9)—მოვიდა რა; არამედ ურჩნი

თვსნი (სტ. 12)—და ურჩნი თესლნი; სარკინოზით(15)—სარკინეთიდამ; საქართველოთა (18)—საქართველოთა ერთა; თაყვანისცემა (19)—თაყვანისცემა ზე კერპთათვს და; პატივი (20)—და სხვა თათვს პატივი; გაცრ და გაიმა (ასრე სწერია); ხოლო მოიკლა (25)—ხოლო ოდეს მოიკლა; საშუალ გაცისა და... (ასრე სწერია).

გვ. ვ: აღმართა (ასრეა ვარიანტში); მანათობელთა (4); თავსა ზედა (5); ქვათანი (9); შესძინნეს სხვანი კერპნი (8); ვისამეთა (13)—ვიეთამე; დაეტევის (23)—დაუტევის...

გვ. ზ: ხოლო (1) გამოტოვებულა. და ძენი (10)—და ძენი მათნი; ჩამომავლობა (14)—შთამომავლობა; ხოლო (17)—მსგავსადვე; და ძალედვას (19)—რათა ძალედვათ; მათთა (20)—მათითა; ჩინებულთა (24)—წარჩინებულთა.

გვ. ც: მიერ (1)—მებრ; ზეიდამ ქვეით (1)—ზევიდამ ქვემოთ; ხაფთანი (12)—ხვაფთანი; პოლოტივნი (12)—პოლოტივნი; კანჯალნი, ლახტნი (13) გამოტოვებულია; ქიბურჯი (16)—ქიბორჯი; მკულელისა (23)—მოკლულისა. ეს სიტყვა მართლაც ასრე უნდა იყოს: «მკულელს მოკლულის სისხლი უნდა დაეურვოს თეთრითაო*».

გვ. თ: «ხოლო უმდაბლესმან თუ მოკლას უმაღლესი, დაუურვის სისხლი» ხელნაწერ ვარიანტებში არ არის (სტრ. 2—3); დატყვევებისათვის (5)—დატყვევებისათვის (ასრეა 1774 წ. ვარიანტში); 40. დღეს (გვ. 10)—სამღღეს (ასრეა 1774 წ. ვარიანტსა და ორ სხვაში; შესწამებულმან (15)—შეწამებულმან; ჟამთა (16)—ღროთა; მალალთა (22)—მალალსა.

გვ. ლ: დღემღე (1)—დღემღინ; დღისა (1)—დღისა შემდგომად; მტყვარ (3)—გამტყუნდის; შიშელითა (6)—შიშელისა; და ფიცციან (9)—დააფიცციან; რაოდენნი შეხუდის (10)—რაოდენნიცა შეხუდიან; ვინ (12)—ვინმე; მეფისასა ანუ ერისთავისა (14—15) გამოტოვებულია 1774 წლისაში; ყოველთა (19)—ყოველთა ზედა; «და თათბირობა სამეფოსი და სახასონი მეფისანი» 1774 წლისაში არ არის (25).

გვ. ია: მსახურნი მეფისანი (3) ასრეა 1774 წლისაში; მეფისანი (4) აკლია 1774 წლისას; მანდატურნი (8) არც ერთში არ არის; ყოველი... მეფისანი (სტ. 12) ასრეა ყველაში; მილახვარი (ასრეა ერთში); მეჯინიბე (17)—მეჯინიბენი; რაი (24)—რაიცა; მისსა (ბოლო სტრ.)—მისა.

გვ. იბ: საგანგიონი (1) — საგანგონი; მეფისა (1)

—მეფისანი; სიტყვიდამ «ამისი» ვიდრე სიტყვამდე «ხუცესი» (სტ. 7—9) სამ ვარიანტში და 1774 წლისაშიაც გამოტოვებულია; საღთ-ხუცესის მაგიერ ყველა ვარიანტი იხმარება ს ა ხ ლ თ ხ უ ც ე ს ი. პატივის მაგიერ (ბოლო სტრ.) პიტკაზი.

გვ. იგ: სიგელთა (1) გამოტოვებულია; ფარეშთ-ხუცესი (2)—ფარეშთ უხუცესი; მეფისა (8) გამოტოვებულია; და ტაძართა და სხვათა (10)—თომართა და სხვათა მრავალთა საქმეთა (ასრეა 1774 წლისაში); მცველობდნენ (სტ.—მცდელობდნენ; განათუ სძლიან ვინმე (16)—უკეთუ ჰსძლის ვინმე; და ნადიმობდნენ, სკამთა ზედა სხლიან (20) 1774 წლისაში არ არის; სულიად (26) გამოტოვებულია; სრულიად ოქროსა და ვერცხლსა ტაბაკითა (ბოლ. სტრ.)—ეს ადგილი ვარიანტებში განსხვავებით სწერია: ერთში—სრულიად ოქროსა და ვერცხლის ტაბაკითა; მეორეში: სრულიად ოქროსა და ვერცხლსა ტაბაკითა და სხ. თვით ბროსეს დაბეჭდილში ასეა: «სრულიად ოქროსა და ვერცხლისა ტაბაკთა».

გვ იდ: 40 დღე (10)—მარადღე; თავნი (10)—თმანი.

გვ. იე: ნადიმნი (სტ. 12)—ნადიმნი და განცხრომანი (1774 წლისა და სხვებში).

გვ. იზ: დასხნა ქართლის კათალიკოზნი (სტ. 3); 13

- (სტ. 7)—12 (1774 წლისაში); მთავარნი, და (სტ. 17)—მთავარნი და აზნაურნი, და; ამათთა ყოველთავე (21)—ამათს ყოველსავე; ბრძანებასა (24)—ბრძანებასა ყოველთა.
- გვ. იბ: მაკვლევნი (2)—მაკვლეველი; «და არიან აწამდეს» მაგიერ (სტ. 13) ერთ ვარიანტში სწერია: «ხოლო წელსა ქრისტესით 1801, სექტენბერს 28 მათისს. იმპერატორებითის სრულიად რუსეთის კელმწიფის პავლეს ძლიერებამ დაიპყრა საქართველო»; ბაღუში (21)—ბაღიუში; გამრეკელი-ს შემდეგ 1774 წლისაში ჩართულია მარუშიძე.
- გვ. ით: იწერიან (3)—იწერვიან; «და სამცხესა და გუზანს და არტანუჯის ერისთავი, კალმახის ერისთავი» გამოტოვებულია 1774 წლისაში; ხადუნის მაგიერ სადუნის სწერია ერთში; ცოტნესაგან (18)—ამ ცოტნესაგან; «მეფესა და დედოფალსა და სანუკარსა შაქრისასა (სტ. 4—3 ბოლოდ.)—და სანუკვარსა შაქრისასა მეფესა და დედოფალსა.
- გვ. კ: შეაჩვენიან (6)—შეაჩვენებდიან; თქვენისა (9)—შენისა; სულიად სპათა მოლოცუსა შექმნიან (10)—სრულიად მოლოცუსა ერთაგან, შექმნიან. განიყვანის (13)—განიყვანდა, განიყვანდის; ჩამოხურის (18)—ჩამოხურნის;

- და უწყიან (21)—და დაუწყიან; მცირედითა (2, ბოლოდ)—მცირითა.
- გვ. კა: სროლა მას თასსა ისარნი (4)—სროლაჲ ის-
რითა მას თასსა; რომელმან მხარემან აჯობის,
იყო მკარე—თალარნი (8)—რომელმანცა მკა-
რემან აჯობის, იყო მხარეთა ლარნი; წესთა
ამათთა იყო (18)—წესთა ამათ ზედა იყო;
წინა-მბრძოლნი (20)—წინა-მძლოლნი.
- გვ. კბ: შეიშლებოდნენ (5)—შეეძინებოდნენ; და სამ-
კოლიანობასა (12) გამოტოვებულთა; იმერ-
თა რაჭა (3 ბოლოდ)—იმერთა ჰყვანდათ მცვე-
ლად რაჭა; თავადთა (1, ბოლოდ)—მთავარ-
თა, მთავართად.
- გვ. კვ: მოყვანებად (1)—მოყვანებად ლაშქართა.
სახლთა შინა (8)—სახლსა; მესხთა ურუმთა,
და იმერთა (18)—მესხთა და იმერთა; ურუმ-
თა (21)—იმერთა.
- გვ. კდ: ტაძრეულად (7)—საყდრეულად; როსტომ
(15)—როსტომ მეფემან; ეშიყალასი (21)—
ეშიკალასბაში.
- გვ. კე: რიგის (1)—გვარისა; მუსტოფი (2)—მუნ-
სტოფი; სახასოთა (14)—სასახლოთა; და
აბაშისშვილი სამთა ძმათა შვილობასა, არამედ
ყაფლანისშვილი* (18) გამოტოვებულთა; მე-
სამეს ძმას ეწოდა (1 ბოლოდ)—ეწოდა მესა-
მესა ძმასა.

- გვ. კვ: სიტყვის განმართლდებიანის შემდგომ 1774 წლისაში და სხვებშიაც ჩართულია: «ხოლო ბარათიანთ გუჯარსა შინა, რომელარს ბეთანიას, წერილარს: მეფემან ალექსანდრე, ძემან გიორგი მეფისამან, განყარა სამნი ძმანი: აბაში, გუგუნა და დავით. აბაშისაგან—აბაშის შვილნი, გუგუნასაგან—ბარათიანნი და დავითისაგან—ყაფლანის შვილნი არიან»; შაჰაბას (3)—შაჰაბას ქველობისამიერ და
- გვ. კზ: აზნაურნი (4, ბოლოდგან)—აზნაურნი მკნენი და ჩინებულნი; და (1 ბოლოდ.) გამოტ.
- გვ. კს: აღმალლებულან და რომელნიმე (4) გამოტ; ვახახისშვილი (10)—ვახახისშვილი; ზედგინიძენი—ზედგინიძენი არიან; გოგორისშვილი—გიორგისშვილი; წერეთელნი—წერეთელი.
- გვ. კთ: აზნაურნი (7)—აზნაური; აღწერილებისაებრ (16)—აღწერისაებრ; გოშაძე (17)—გოჩაძე; — (18) მფლობელი (19)—თვთ-მფლობელი; თადგირიძე—თათგირიძე; კვერღელიძე—კვერღე-რიძე.
- გვ. ლ: ღთით (5)—ღმრთით; ბაგრატიონმან (7)—პანკრატიონმან, პალრატოვანმან; მენტერეო (9)—მესტუმრეო; ღთივ (13)—ღმრთივ; წინავეთავე (17)—წინათვე; უწყეს (20)—იწყეს; ერთა (24)—ერთა და.
- გვ. ლა: ზედა (2)—შინა; ზიარება (3)—წმიდა ზია-

- რება; მღებმან (10)—აღმღებელმან; იყავნ (19)—ეგრეცა იყავნ; იწოდების (3 ბოლოდ.) —იწოდა.
- გვ. ლბ: მისთა (3)—თვსთა; ეწოდათ (5)—ეწოდა; ქართველთათა (21)—ქართველთასა; ითარგმნის (22) ითარგმნების. იცნეს (3 ბოლოდ.)—იცნეს წმიდა; კაბადუკიელი (1 ბოლ.)—კაბადუკიელი.
- გვ. ლგ: ნიშანნი და (2)—ნიშანნი დიდნი და; გრუზსა (8)—გრუზინსა; მათითა (9)—მათისა; 80 ეჯი, 60 ეჯი და 32 ეჯი ერთ ვარიანტში სწერია 800, 600 და 320 ეჯად. ეჯ-ფარსანგი რამდენიმე ვარიანტში (და 1774 წლისა-შიაც) ასრე განმარტებულია: «ეჯი არს ფარსალი და აღაჯი. ზომით ერთ არიან, ხოლო ეჯი არს ექვსი ვერსი რუსული. და ვერსი არს ხუთასი მკარი; ხოლო მკარი არს სჰმი ადლი; ადლი 32 თითთ, თითთი ექვსი ქრთილის მარცვალი, ექვსი ცხენის ფაფარი.
- გვ. ლდ: ვერა (5)—არა; კუნელის შემდეგ (18) ჩართულია შინდი, კვრინჩხი. ზოგიერთ ვარიანტში «მელსაპეკონიდგან» «ფშატამდე (სტ. 14) გამოტოვებულია.
- გვ. ლე: ნეგოს შემდეგ (1) ჩართულია: კინამო, შაშპრა, ყარამფილი; ასგვართამდე-ს (3)—მიჰყვება: „უცხონი და ჰამო სუნნელოვანნი.

მტილთა (3)—მტილთა შინა; ოხრახუში (5)—
ოხრახუში, პიტნა, ჭარხალი; მგელი და შემ-
დეგ ლომი; მთახვის მაგიერ მცხავი; ძლარბს
მიჰყვება: ძაღლი, კატა; ბატს მიჰყვება: ბა-
ტიშავი, აკაური, ვარხვი, ლალლა, ლაინა.

გვ. ლვ: ბულბული (1)—ბულბული, მერცხალი; ყა-
ჯირი ერთში ყაჩირად სწერია, კირკითა—კირ-
კიტად, წოტი—ჰოტად, ჰკვა—ჰოკად; 20,
30, (სტ. 17) მაგიერ 1774 წლის ვარიანტში
სწერია მხოლოდ 30.

გვ. ლზ: არაზამდე (1)—არეზამდე; არიან (12)—არიან
ესენი; ფსვენნი (17) მფკსენი; თაგვ (18)—
თაგვ, მორიელი.

გვ. კს: საჭურველთ (4, ბოლოდ)—საჭურჭლეთ.

გვ. ლთ: და სამკედროსა (7) გამოტოვებულია; ადრე
(6)—ადვილ.

გვ. მ: სკლატისა (2) გამოტ. ერთ ვარიანტში.

გვ. 1: განყოფისა-თვს (სტრ. 7)—განყოფისა-გამო.

გვ. 2: ესენი (სტრ. 1)—ესე; შინა-ქართლი (3)—
შიდა ქართლი; დასავლეთი (14)—აღმოსავ-
ლეთი.

გვ. 6: ენა-ტკბილად (17)—ენა-შუენიერ-ტკბილად.

გვ. 7: სცალს (3)—ჰსცალსთ.

გვ. 8: ვერღარა (18)—არღარა.

- გვ. 9: აწყვერი (5)—აწყური; ღუთის (9)—ღმრთის.
კორტანეთს (10)—კორტანეთის; ამის (15)
—ამას.
- გვ. 10: მომლორდების (6)—მომლოვრდების; კვან-
ჯღამდე (9)—კვანჯღამდე; მარდაებთან, ური-
აებთან,—მარდებთან, ურიებთან; ქალაქის
თავს (19)—ქალაქისთავს; ისახელების (20)—
მოიხსენების; მოიხსენების (22)—ისახელების;
ქვტკირითა (25)—ქვტკირითა.
- გვ. 11: სომეხნი, ურიანი და მცირედი მესხნიცა
(2—3)—ჰურიანი, სომეხნი და მესხნი მცი-
რედნი; და უპყრავს ამას სულიად სამცხე-
საათაბაგო (8—9)—და ეპყრა მას სრულიად
სამცხე საათაბაგო, ვიდრე დაპყრობამდე რუს-
თაგან, ე. ი. ვიდრე ქრისტესით 1828 წლ-
სა აგვისტომდე; ოცხის-წყალი (11)—ოცხის-
კევის წყალი; და მოღის (14)—და მომდი-
ნარე.
- გვ. 18: ფანავრის (3 ქვემ.)—ფანავრეთის.
- გვ. 19: აღესილი (16 ზ.)—სავსე; და ხავეთამდე
(3 სტ. ქვემ.)—და დასავლეთად ხავეთამდე.
- გვ. 21: მცირედ მუნვე (11 სტ.)—მუნვე მცირედ.
- გვ. 22: გულის ტბილამ (ვარიანტებში ყველგან ასრე
სწერია, ბროსეს ნაბეჭდში კი გოლისა
არის).
- გვ. 23: ოსმალთა (11)—ოსმალთასა.

- გვ. 25: ჯინჯრობი (1 სტრ.)—ჭინჭრობი; სულიად (4 ქვემ.)—მწყემსი სრულიად.
- გვ. 26: ზაფხულით (15 სტ.) ბროსეს ნაბეჭდშია ზაფხულის, ვარიანტებში ზაფხულით; კოლას (2 ქვ.)—კოლასაცა.
- გვ. 27: ქვეყანათა (1)—ქვეყანათანი; ირწყვის (6 ქვ.)—ირწყვების.
- გვ. 28; არა-ოდეს (10 ქვ.) ბროსეს ნაბეჭდში: არა-ოდესვე.
- გვ. 30: ქმნული და (სტ. 4). ბროსესაში «და» გამოტოვებულია; «ხოლო შავშეთის წყალი გამომოსდის» — ამ სტრიქონის პირ და პირ არშიაზე, ვარიანტებში, წარწერილია: «შავშეთისათვის».
- გვ. 33: თორთომ ისპირის (12)—თორთომის-პირას; „არტანუჯისათვის (არშიაზედ) შემოვიღეთ ვარიანტებიდამ.
- გვ. 39: თორთომისა (არშიაზე) — ვარიანტებშია „თორთომისა და ხახულისათვის“.
- გვ. 40: ესე მთანი (შენიშ.) შემოვიღეთ ვარიანტებიდამ.
- გვ. 41: თურქულსაცა (4 ქვ.) ბროსეს ნაბეჭდშია „თურქულსა“, ვარიანტებში „თურქულსაცა“.
- გვ. 42: ანუ საქართველოს ყელისათვის (არშიაზე) ვარიანტებიდამ შემოვიღეთ.
- გვ. 43: ჰავით ზაფხულის კეთილ, ამო..., ზამთრივ

(სტ. 3)—ჰავით ზაფხულს კეთილ-ამო... ზა-
მთარს; ჭანეთში გამომდინარე ჭანეთის მთი-
სა, რომელი (13)—ჭანეთის მთის გამომდი-
ნარე, რომელი; ჭანეთისათვის (არშიაზე)—
ჭანეთისათვის და ლაზებისა.

გვ. 44: კიდური (15)—კიდურნი; მცირედნი-ლა (20)
«ლა» შემოვიღეთ ვარიანტებიდამ; არამედ იციან
კვალად ქართულ ენა ვიეთთამე (3 ქვ.)—და
უწყიან ვიეთთამე კვალად ქართული ენაჲ.

გვ. 45: და ჩდილოთ (2) „და“ შემოვიღეთ ვარიანტე-
ბიდამ; ნაშენნი (7)—ნაშენი; აღმართებულნი
(14) აღმართულნი); და (15)—თუმცაღა;
დასცხრენ (16)—დასცხრებოდნენ; ალაშენეს
მათ ზედა მუნ ეკლესიანი, რათა თა-
ყვანი-სცენ ამათ და არღარა მოიხსენონ...
(17)—ამისთვის ალაშენეს... რათა თაყვანის-
ჰსცემდენ ამათ და არღარა მოეხსენებინათ
კერპნი სილოდა—განცხრომითა.

სიღოდა (გალატელთა, 5, 21). ესე არს
მთვრალისა მიერ ხუმრობა, მასხარაობა,
ზევლევა, სიმღერა, როკვა, გინა სამეძაოთა
ტრფიალებათა აღსაძვრელი რაჲმენი, გინა
ღვინით ცნობის მიღებით ხმოვანება, უკა-
ფიო და უშვერი, გინა მემთვრალეობისათვის
ვალის აღება; სიღოდანი იგივე; ხოლო ზველ-
ვა არს მოკიცხართაგან სხვის მსგავსად საუ-

ბარი და სხვადავით სლვა და სიცილი და მის-
თანანი. ხოლო მფრინველნიცა არიან მზვე-
ლავ, ვითა ზორაყი, რომელ არს თუთი, ჩხი-
კვი, კაჭკაჭი, ციდა-მტკაველა, რომელარს
მაიმუნი და სხვანი ეგე ვითარნი.*)

*) დავით რეკტორი.

სასწავლებელი

ა

- ახნაურნი გვერდი ზ.
არშაკუნიანი ის.
ახალწლის უქმობა ით
აღდგომის უქმობა კ
ასპარეზობა კა
აფხაზეთი კთ
აღაჯი ლგ
აღწერა კაცთა ლს
„ სამცხისა 4, 7
არმაზი ვ
აფროდიტე ვ
არტანი 2, 3, 17, 25.
აწყვერი 9.
ახალციხე 10.
აბანო 11
ასპინძა 15
აგარა 15
არტანუჯი 2, 17, 33.
ახალქალაქი 21.
ამირანისგორა 21.
ართვანი 27
ანჩა 29.
ანაკერტი 29.
- ბაგრატიონნი ის
ბაიბურდი 2, 18, 42.
ბორჯომი 10.
ბარათიანი 4
ბარალეთი 20.
ბოჟანო 21.
ბუშათი 21.
ბაკულიანი 22.
ბანა 26.
ბათომი 27.
ბასიანი 36.
ბარათიანთ გუჯარი კვ, I
ბვარნი ის
გველი ლზ
გურია კთ, 2
გიორგია ლა
გლოვა იდ
გოკია 19
გონია 27
გიორგი წმიდა 14
გზა კლდესაშინა-კარი 32
ღროშა კა
დადიანი ით, კთ

დღესასწაულნი ი
დადუშისკევი 15
დადუში 15, 25
მისკოპოსთა გასვლა
ბრძოლად ლ
ეჯი ლგ
ერუშეთი 2
ერისთავნი 13
ერგე 27.
მაკარნი ზ
ვარენთა 15
ვარძია 16
ვაშლობი 11.
ზადენ ვ
ზემოქართლი 2, 16
ზიკილიისკევი 9
ზარზმა 13
ზეგნისდაბნები 12
ცური 20
თევზნი ლზ
თორთომი 21, 39
თიხრევი 9
თმოგვი 14
თამარის სასახლე 12
იადეთ გ
იარაღნი ც
ისპირი 2, 32, 39
ივერია ლა
ირიჯლუ 27
ინდუსა 4

ძაცნი ლპ
კოლა 2, 17, 25
კვანჯლა 11
კაკასკიდი 12
კერპნი 9
კოდიანი 15
კობტის კევი 15
კობტის ციხე 15
კარწახის ტბა 19
კუმურდო 20
კლარჯეთი 27
ლომსია 8, 17
ლიგანი 2, 32
ლაზი 43
მოხელენი ია
მთავარნი ზ, კ
მოსავალი ლდ
მთანი ლვ
მდინარენი ლვ.
მწერნი ლზ
მძრომნი ლზ
მესხი 4, 5
მტკვარი 7
მკარი ლგ
მგელ ციხე 15
ნოე გ
ნებროთიანნი იპ
ნაოკარი 12
ნიჯგორი 15
ნიალისყური 19

- ნაქალაქევი 23
მლდამისკევი 10
ოდრახე 11.
ოცხხე 11.
ოშორა 14
ოდში კო
ოთა 15
ოპიზა 30
ოლთისი 2.
პირუტყენი ლე
პინტოვანის კევი 11
პონტოს ზღვა 5
პარახლი 36
რკინის ჯვარი 12
როქით სპა ს.
რკინის პალო 44
სამართალი ს
ქისხლის ძიება თ
საქართველოს სახელნი ლა
საცმელი მ, მა
საქართველო 1
სამცხე 2, 3, 4, 16
საათაბაგო 4
სლესის კევი 8
სასახლე 12
საფარა 13
სამღერე 23
სამსჭვალე 23
საქართველოს ყელი 41
სატყეპელა 44
ტაო 1, 2, 36
ტაშისკარი 2
ტაოსკარი 36
ტბეთი 31
ზარსანგი ლე
ფრინველნი ლე
ფორჩხა 2, 28, 29
ფერსათი 9, 17.
ფანასკეტი 17
ფანავრის ტბა 18, 28.
ფოსოს წყალი 19
ფოსო 19, 20
ფანაკარის ციხე 29.
ქართლოსი გ
ქართლოსიანნი ის
ქართლი (ზემო, შიდა, ქვემო) 2
ქვაბის კევი 8
ქვაბნი 15, 34
ქარზამეთი 16
ქვაყრილი 17
ქაჯთა ციხე 20
ქუმურლუ 25
ქელა 28.
ღაღო 17
ღობიეთი 14.
შვაგილნი ლდ
ყინული ლე
ყველისციხე 13, 17
ყარსი 4
ყარსის მთა 17

ყალნუს მთა 17
 ყინცვისი 9
 შანთი ი
 შორაპანი 15
 შულავრის კევი 15
 შავშეთი 2, 3, 32
 ჩვეულებანი იგ—ით
 ჩულურეთი 19
 ტუნქის კევი 14
 ძველნი წესნი ე—ლ
 შოდებანი ზ
 წარჩინებულნი იც, კზ
 წნისი 9
 წურწყუმა 13
 წყაროსთავი 19
 წუნა 20
 წინუბანი 9
 წითელი კლდე 14
 ჭყონდიდელი იზ

კოროზი 3, 7
 კობის კევი 8
 კვინტა 10, 13
 კაჭარაქის კევი 16
 კანეთი 2, 43.
 ხოსროვანნი იც
 ხეხილი ლდ
 ხახული 2, 40
 ხოსპიოს კევი 9
 ხერთვისი 16, 18.
 პელისუფალნი ი, ია, კდ
 კევაშენები 14
 კვარამზე 27
 კუარამზეს კიდი 33
 ჯავახეთი 2, 5, 7, 18, 22
 ჯვარისციხე 10
 ჯაყის წყალი 12
 ჯავახეთის მტკვარი 16, 18.
 ჯინჭრობი 25.

ბ

ა) საზღვარნი:

ჯავახეთისა 22
 ერუშეთისა 24
 არტანისა 25
 კოლისა 25, 26
 კლარჯეთისა 28
 ფორჩხისკეობისა 29

შავშეთისა 32
 ისპირისა და ლიგანის კე-
 ობისა 32, 38
 არტანუჯისა 34
 ოლთისისა 36.
 ტაოსი 36
 ბასიანისა 37
 თორთომისა 39

საქართველოს ყელისა 41.
ბაიბურდისა 42
ჭანეთისა 43

შიფაქლუსი 39
ეზნგისა 42

ბ) მთანი:

ლიხისა 2
საქართველოს ყელისა 5
რკინის პალასი 5
აზრუმისა 5
ლადო 5
ირიჯლუ 5
დევაბოინი 5
ფერსათისა 5, 10, 11, 17
ჯავახეთისა 15, 16
ერუშეთისა 10, 13
გურია-აჭარისა 17
ყალნუსი 17
არსიანისა 17
კოდიაანისა 17, 22
მახვლო 17
შავშეთისა 17
ყარსისა 7, 19
არტანისა 20
ამირანისა 21
ირიჯლუსი 28
ისპირისა 28
შავშეთისა 32
ქვყარილისა 33
სპერისა 39

გ) მდინარენი:

ქვაბისა 8
სლესისა 8
თიხრევისა 9
ზიკილიისა 9
ხოსპიოსი 9
აბანოსი 9
წნისისა 9
ოლდამისა 10
ბორჯომისა 10
ლიკანისა 10
ოცხისა 11
პანტნოვანისა 11
ახალციხისა 12
ბოცოსი 12
ქვაბლოვანისა 12
ჯაყისა 13
ფოცხვისა 13
ტუნქისა 13
ინწყორაში 14
ქარზამეთისა 16
გოკიისა 19
ზხავერეთისა 21
ბუშათისა 21
ბარალეთისა 21
კობისა 22

ერუშეთისა 23
ფორჩხისა 23
აქარისა 27
კოროზი 27
ფორჩხისა 28
შავშეთისა 30
ქილოვნისა 30
სათლესი 30
ტბეთისა 30
ისპირისა 32, 38
ართვანისა 33
არტანუჯისა 33
თორთომისა 35
საქართველოს ყელისა 38.
ფანასკეტისა 26
ბანასი 26
ყარსისა 26
გურიისა 28
ქანეთისა 29
ზარზმისა 30
ერუშეთისა 32
ფოცხვისა 32
კოლა-არტანისა 34
აზრუმისა 40
ისპირისა 41.

დ) ტბანი:

ფანავრისა 18
სალამოსი 18, 21

კარწახისა 19
აბოცისა 21
ხავეთისა 21
ფანავრისა 21
გულისა 22

ე) გზანი:

რკინის ჯვარისა 12
შავშეთისა 13, 24
სამცხისა 24, 28

ვ) კილნი:

იხილე გვერდნი:
9, 10, 12, 14, 15, 16,
21, 27, 33, 38, 39.
კუარამზეს კილი 33.

ზ) ქალაქნი:

აწყვერი 9
ახალციხე 10
ოძრახე 11
წუნა 20
ბარალეთი 20
ახალქალაქი 21
ნაქალაქევი 23
არტანი 24
კოლა 25

ქელა 28
ფორჩხა 28
ანაკერტი 29
სათლე 31
ართვანი 32
არტანუჯი 34
ბანა 35
ოლთისი 36
ნარუმაკი 36
ილი 36
ბასიანი 37
ასანყალა 37
ისპირა 38
ხენძორეთი 40
ბაიბურდი 42
ხოფჯა 43
რიზა 43

ც) ციხენი:

ლომსია 3, 8, 10, 11
ოდრაზე 3, 8
დემოთისა 3, 8
აწყვერისა 9
ჯვარისციხე 10
ყველისციხე 13
თმოგვისა 14
მგელციხე 15
ვარენთისა 15
კოხტისა 15

ხერთვისისა 18
წუნისა 20
ქაჯთაციხე 20
ქუმურლუსი 25
ბეჭისა 25
ფანაკარისა 29
თუხარისი 31
იშხანისა 33
კალმახი 35
ფანასკეტი 35
ოლთისა 36
თორთომი 40
სატყეპელა 44.

თ) მონასტერნი:

წნისისა 9
ვანასი 12
საფარასი 13
ზარზმასი 13
ოშორასი 14
დადეშისა 15
შორაპნისა 15.
ქარზამეთისა 16
ვარძიისა 16.
ნათლის-მცემელისა 30
ოპიზისა 30
არტანუჯისა 34
მერისა 34
შინდობისა 34

ახიზისა 34	კუმურდოსი (მიტროპ.) 20
ხახულისა 40.	ნაქალაქევისა 23
ი) საეპისკოპოსო ტაძარნი:	დადეშისა 25
	ანჩისა 29
აწყვერისა (მიტროპ.) 9	ტბეთისა 31
წურწყუმისა 13	იზხანისა 33
წყაროსთავისა 19	ბანასი 36.

შენი შენა. აქვე დამატებად „იპ“ და „44“ გვერდისა შემოგვაქვს სრული სიგელი, რომელსაც აქვიან „კათალიკოსის სამწყსო სამცხე-საათაბაგოს“ (იხ. Guria и Адчара, ბაქრაძისა). ამ სიგელში მოხსენებულნია არა ათნი, როგორც ვახუშტი უჩვენებს, არამედ ცამეტნი ეპისკოპოსნი. აი თვით ეს სიგელი.

კათალიკოსის სამწყსო სამცხე-საათაბაგოს

ა) არის მისის უწმინდესობის კათალიკოსის სამწყსო ზემო-ქართლს, რომელას სამცხე-საათაბაგო, თავადნი და სოფელნი:

კავკასიის ძე მისითა მამულითა: პარხალი მისითა შენავალითა და აზნაურის უკლებითა, საყმო სამწყსოთი.

სამძივარი მისითა სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

ავალისშვლთა და სლესართა აქუს ლონგისძენი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ლახურისძეთა აქუს კერკემელის ძე სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

თაქთირისძესა აქუს ჩორჩანელი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ერისთავთა ერისთავსა ზურისძესა აქუს ლობერნი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

დიასამისძეთა აქუს აბუსერისძენი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ბოცოსძენი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ოლდდასშვილთა აქუს ოთარა სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

შალიკასშვილთა აქუს ხერთვსარნი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ქამქამისა ეულზედა არიან: ამატაკიანთა აქუს თმოგუშლნი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

შალიკასშვლთა ელისბალსა და იოთამს აქუს ბულღადარასშვილნი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

რჩეულიანთა და ფროდიანთა აქუს ასპინძისძენი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა. სფირიდონს აქუს კალმახელი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

უზნასძეთა აქუს დუკისძენი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ფანასკერტელნი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

სპასალარნი სამითა სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა

კაკულარნი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

ანძაველნი სასაფლაოჲთა და კარის ეკლესიითა მონასტრითურთ.

კოპახძენი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

თუხარელნი სასაფლაოჲთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა

მინასტრიო შკლი მისითა შესავალითა.

დიდი და პატიოსანი ვარძიის მონასტერი მისითა შესავალითა და ეკლესიის შკლებითა უნაკლულოდ.

ბ) სამცხე-საათაბაგოს მღუდელ მთავარნი და მწეემსნი აწიან:

მაწყუერელი გვრგვან-ბისონიანი არს. ამისი სამწყსო ყვიბის კორტანეთის შუა რომ წყარო ჰსდის, იმას ზეით კევობა და სადგერი, სულ აწყუერი, დიასამიძის სახლი, ახალციხე და ახალციხის წყლის გაღმართი და გურიის წადგომამდის.

კუმურდოელის სამწყსო ხერთვის ზევით სულ ჯავახეთი სვეთამდი.

იშხელის სამწყსო — გურჯიბოლაზს აქეთ სულა თორთომი, ტაოს ქვემოთი, არტანუჯს თავს საკრულავი ჰქვიან-იმას აქეთი, გაღმა ორჯონის მთის აქეთი, სულა საკავკასიძო, ისპირ-ტრაპიზონის მთას გარდმოღმა.

ანჩელის სამწყსო — სამწყალს აქეთი სანცხას და ოპიზას შუა დახატულა იმას ქვემოთი ნიგალის ზევი, გაღმა და გამოღმართი გონიას სამზღურამდინ.

მტბევარის სამწყსო — დახატულას ზედათი ანაკერტეს აქეთი, სულა შავშეთი მიკისიანთ ბატონის კათალიკოზის, იმ ქვეყნის ეპისკოპოსის იასაულიცის ყოფილა, აქარა, დანდალოთ ზეითი, მას ჰქონია, დანდალოს ქვემოთი აქარა — ქუთათელის სამწყსო ყოფილა.

წურწყაბლის სამწყსო — ზურსიძის სახლი, სულა ბოცოთ ხევი ხერთვის ქვეით მისია.

წყაროსთუღლის სამწყსო ზევით და იმის ზეით პალაკაციო კოლას სამზღურამდინ მტკუარს აქეთი. აქ არტანი.

ერუშნელის სამწყსო ტალაშოს ზეითი, სულა არტანი კოლის სამზღურამდინ.

ვალაშკერტელის სამწყსო — ყალზევანს ზეითი, ვალაშკეთს აქათ ხინუსი და დევაბოინს აქეთი.

ანელის სამწყსო — სულა ზარიშტიანი და შირავოინი და მალასბერეთი.

კარელის სამწყსო — სულა კარი და კოლისა და ოლთისის სამზღურის გარდმოდმა გოგჩევანი და კალზევანი *).

ბანელის სამწყსო — სულა ბანი, ტაოსკარი, ფანასკერტი, ჰარიზის კეობა, სულა ოლთისი და ნარუმაკი.

დადაშნელის სამწყსო — სულა კოლა და ხორტევანი ყარასალზედ მიდგამდი.

ამ ეპისკოპოზებთ შაკურთხეველი და უფროსი ქართლის კათალიკოზია. იმის კელთ არის ყველა.

*) კარი ძველად ერქვა ყარსსაცა და აზრუმსაც. ამ საზღვრებიდამ სჩანს, რომ „კარელი“ ყარსელ ეპისკოპოზის წოდება ყოფილა.

91

3 277

ფანდი 25 კაპ.